

INTEGRERING OG EKSKLUDERING

JØDENES STILLING I DEN DANSKE ANORDNINGEN AV 29. MARS 1814 OG I DEN NORSKE GRUNNLOVEN AV 17. MAI 1814

En masteroppgave i historie av Ingvild Leite
Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap
Universitetet i Bergen
Våren 2012

INNHold

Innhold	I
Forord	III
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Problemstillinger	3
1.2 Begreper	4
1.3 Historiografi	5
1.3.1 Det Jødiske Frihetsbrevet	5
1.3.2 Ekskluderingsbestemmelsene	7
1.3.3 Oppsummering	11
1.4 Kildene.....	12
1.4.1 Det Jødiske Frihetsbrevet	12
1.4.2 Ekskluderingsbestemmelsen	13
1.5 Oppsummering	15
Kapittel 2: Jødernes rettslige stilling i Danmark-Norge og de europeiske emansipasjonsdebattene	16
2.1 Lovgivning vedrørende jøder i Danmark-Norge før 1814.....	17
2.1.1 Et folk i diaspora: jødene i Europa	17
2.1.2 Danmark og jøder: et fornuftsekteskap?	19
2.1.3 Bestemmelser om jøder i norske byprivilegier	21
2.2 Den jødiske menigheten og spørsmålet om reformasjon.....	22
2.3 Opplysningstid, emansipasjonsdebatter og Napoleon	26
2.3.1 "Tell yourself often: I am a man, and I have no other true, inalienable <i>natural rights</i> than of those of humanity."	26
2.3.2 Ett skritt frem og to tilbake: emansipasjonsdebattene i Europa	28
2.4 Konklusjon	30

Kapittel 3: Det Jødiske Frihetsbrevet av 29. mars 1814	32
3.1 Starten på lovarbeidet: 1796 og 1806/07.....	33
3.1.1 Kommisjonsforslaget fra 1796	33
3.1.2 1806/07: Forarbeidet til Frihetsbrevet ble til.....	34
3.2 Den litterære jødefeiden i 1813	36
3.3 Det Jødiske Frihetsbrevet av 29.mars 1814	51
3.4 Konklusjon	54
Kapittel 4: Ekskluderingsbestemmelsen	58
4.1 Fra Kielfreden til Riksforsamlingen	58
4.2 Grunnlovskastene.....	59
4.3 Den 11.april: Åpningen av Riksforsamlingen	64
4.4 Arbeidet i Konstitusjonskomiteen.....	65
4.4.1 Årsaker til komiteens adgangsforbud.....	65
4.5 Den 16.april: “Her stredes en Stund om Ret og Uret”	66
4.5.1 Christian Frederiks reaksjon	70
4.6 Den 25.april: Konstitusjonskomiteens første grunnlovskast.....	71
4.7 Den 4.mai: “Tollerancen [...] som alt annet godt, [måtte] falde for den almindelige Stemme”	72
4.7.1 “Enige og troe, indtil Dovre falder!”	75
4.8 Konklusjon	76
Kapittel 5: Konklusjon	78
Kildeliste	85
Litteraturliste	89
Appendiks: Det Jødiske Frihetsbrevet av 29- mars 1814	96
English summary	103

FORORD

I følge Platon kan den menneskelige sjelen alt, man må bare huske det. Denne tanken har vært en trøst når det har vært lange dager på lesesalen, men jeg kunne likevel ikke klart å huske alt i denne oppgaven om jeg ikke hadde fått hjelp. Jeg vil derfor takke

Mine veiledere Christhard Hoffmann og Anne-Hilde Nagel, for gode råd, faglig ekspertise og oppmuntrende ord når jeg har trengt det.

Senter for studier av Holocaust- og livssynsminoriteter og deltagerne i forskningsprosjektet "Jøden som kulturell konstruksjon i norsk offentlighet 1814 – 1940", for faglig innspill og inspirasjon, for det sjenerøse stipendet jeg har fått og for å ha gitt meg muligheten til å få vært med på dette.

Seminaret "På tvers av grenser", for mange gode tilbakemeldinger og et godt sosialt samvær. Mine venner, medstudenter og sofakroken, for alt som ikke har med fag å gjøre.

Mamma, Pappa, Håkon og Magnus, for hjelp og støtte til alt fra gjennomlesninger av tekst til utlufing av frustrasjoner. Særlig takk til Mamma og Håkon, for at dere har delt deres Bibel-kunnskaper med meg.

"Studentene på loftet" i Haugeveien, for mange interessante samtaler og for å ha holdt ut med meg og mitt 1814-snakke i to år.

Min kjære Eirik, for at du er min klippe.

Sist, men ikke minst, vil jeg takke alle de som ikke er nevnt ovenfor, men som likevel har vært en del av min (ut-)dannelse. Dere vet hvem dere selv er.

KAPITTEL 1: INNLEDNING

Våren 1814 var en av de mest begivenhetsrike i historien om Danmark og Norge. Unionen tok en dramatisk slutt i januar da kong Frederik 6.s undertegnelse av Kielfreden førte til at Norge ble avstått fra kongen av Danmark til kongen av Sverige. Den 400-årige natten ruget ikke lenger over apekatten.¹ Den danske arveprinsen Christian Frederik var imidlertid ikke villig til å gi opp Norge, som han mente inngikk i hans arv, og organiserte en norsk motstand mot den svenske tronfølgeren Karl Johan. Resultatet kom i form av et stormannsmøte på Eidsvoll 16.februar 1814, etterfulgt av en Riksforsamling bestående av valgte representanter fra hele landet som skulle utarbeide en grunnlov for Norge.

Den norske grunnloven av 1814 er en av de siste revolusjonsgrunnlovene, men i motsetning til for eksempel Frankrike, kan ikke det historiske hendelsesforløpet som førte til den norske grunnloven karakteriseres som en revolusjon.

En politisk revolusjon innebærer et brudd med fortiden og en omveltning som skjer relativt raskt. Våren 1814 brøt Norge med sin danske fortid, men gikk inn i en ny union. Dersom Norge hadde blitt et selvstendig rike med sin egen innen- og utenrikspolitikk, ville det vært en total politisk omveltning. Utenrikspolitikken ble ført fra Sverige, og Norge fikk i stedet kontroll over innenrikspolitiske forhold. Det kan kanskje beskrives som et mellomstadium mellom å være formelt underordnet Danmark, til de i 1905 ble helt selvstendig og kunne føre sin egen utenrikspolitikk.

Norges selvstendighet kan av noen historikere forklares som et resultat av en prosess som hadde foregått over lang tid, av andre kan den forklares med utenrikspolitiske forhold. I forhold til kriteriet om en omveltning på kort tid, vil den siste forklaringen passe best inn. Et kompromiss mellom disse, presentert av historiker Ståle Dyrvik, vil nok være den som gir det mest nyanserte bildet av hendelsesforløpet.² Dyrviks forklaring vil også underbygge påstanden om at Norges nesten-selvstendighet også fremstår som en nesten-revolusjon. Om hendelsene våren 1814 kan forklares som en nesten-revolusjon, kan ikke det samme sies om Grunnloven, som inkorporerte mange av revolusjonsideene.

¹ Ibsen 1893, s. 181

² Dyrvik 2007, s. 107 – 181

Det som gjør grunnloven til den norske arven fra revolusjonstiden, er hvordan revolusjonstankene om frihet, likhet og brorskap gjør seg gjeldende. Revolusjonsideene som Grunnloven var inspirert av, kom sannsynligvis fra København.³ Eidsvollsmennene hentet også inspirasjon fra den amerikanske uavhengighetserklæringen av 1776 og den franske menneskerettighetserklæringen av 1789, noe som særlig grunnlovsforslagene som ble utarbeidet før Riksforsamlingen bar preg av.⁴ I tillegg til at grunnloven bygget på tanken om folkets suverenitet og Montesquieus maktfordelingsprinsipp, der statens makt er delt inn i tre: den dømmende, den utøvende og den lovgivende, innførte grunnloven den også videste stemmeretten i sin tid.⁵

Den norske Grunnloven hadde også bestemmelser angående religion. Paragraf 2 slår fast at den evangelisk-lutherske religion skulle være statsreligion og at alle kristne religionssektorer skulle ha religionsfrihet.⁶ Tanken om religionsfrihet var også en viktig arv fra revolusjonstiden, og denne passusen fremstår derfor ikke som kontroversiell. Det som derimot kan fremstå som et brudd fra revolusjonsideene og religionsfrihet, er passusen som omhandler religiøse minoriteter som ikke var ønsket i landet. Dette gjelder jøder, jesuitter og munkeordener. Jesuitter og munkeordener er kristne, og burde derfor, i lys av at andre kristne sekter fikk trosfrihet, også få dette. Dette skjedde likevel ikke, i tillegg til at jøder også ble nektet adgang til riket.

Jødernes adgangsforbud stred også mot tendensen i Norges tidligere unionspartner Danmark, hvor danske jøder blir integrert i danske samfunnet gjennom Anordningen av 29. mars 1814. Dette gjorde det teoretisk mulig for dem å stille likt med andre danske statsborgere i forhold til embeter.⁷ Samtidig påla den jødene en plikt om å følge den borgerlige lovgivningen. Denne integreringen betydde imidlertid også at myndighetene fikk innsyn i saker som tidligere ble avgjort innad i menigheten.⁸

³ Tønnesson 1997, s. 35 – 36

⁴ Tønneson 1997, s. 36-40

⁵ Eide, 1997, s. 49, 52

⁶ Formelt ble delen om religionsfrihet til alle kristne (unntatt jesuitter og munkeordener) ikke skrevet inn i den grunnloven som ble godkjent 17. mai 1814. Den ble likevel skrevet inn etterpå, siden paragrafen, da den ble diskutert og vedtatt 4. mai, skulle inneholde religionsfrihet.

⁷ Aarhus Universitet: "Det Jødiske Frihetsbrev av 29. mars 1814"
<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/det-joediske-frihedsbrev-af-29-marts-1814/>
[14.11.11]

⁸ Schwarz Lausten 2005, s. 12 - 13

Anordningen av 29. mars 1814 er heller ikke unik i det europeiske samfunnet i tiden rundt Wienerkongressen. I tillegg til ideen om religionsfrihet, hadde tanken om at mennesket innehar naturlige rettigheter sin renessanse. For massene i tredjestanden i det franske samfunnet, var dette sprengstoff som fyrte opp under den franske revolusjonen. De hadde rettigheter som var blitt krenket, og nå skulle de få dem tilbake! Det var da rettighetene skulle fordeles og diskuteres at tradisjonen og revolusjonen kolliderte.⁹ Ideene tilsa at minoriteter og folk som ble ansett å ha et tvilsomt yrke, deriblant skuespillere og bødler, skulle ha rettigheter, men kunne dette gjennomføres praksis?¹⁰ I jødernes tilfelle spredde denne debatten seg i Europa. Disse debattene er i dag kjent som emansipasjonsdebatter.

Et av landene som debatten spredte seg til, var Danmark, i form av den litterære jødefeiden i 1813. En av de utløsende årsakene til denne feiden, var at Danmark var inne i en økonomisk krise etter at de i 1813 hadde gått konkurs. I den litterære jødefeiden ble det først og fremst diskutert hvorvidt jøder var økonomisk nyttige borgere i Danmark. Seks måneder senere ble Anordningen av 29. mars til, noe som kanskje kunne forklare hvem som kom seirende ut av debatten. Eller var det allerede avgjort fra myndighetenes side av at jøder skulle integreres og likestilles med den øvrige befolkningen? Hva slags rolle spilte den litterære jødefeiden i forhold til Anordningen?

Knappt to måneder etter at det ble tatt steg mot å integrere jødene i Danmark, ble jøder nektet adgang til Norge. Hva er årsaken til at to land, som etter 400 år i union, valgte såpass ulike retninger i forhold til jødene? Hvorfor ble jødene integrert i Danmark og ekskludert fra Norge? Dette er spørsmål som denne oppgaven vil forsøke å gi svar på.

1.1 Problemstillinger

Denne oppgaven ønsker å kartlegge hvorfor to land, som gjennom 400 år har vært knyttet sammen, plutselig tar hver sin vei i forhold til jødene. For å svare på dette, vil problemstillingene som det skal drøftes være:

1. Hvordan ble Anordningen av 29.mars 1814 og paragraf 2 i den norske grunnloven til?

⁹ Hunt 1996, s. 20

¹⁰ For mer om denne debatten, se Hunt 1996, s. 20

2. Hvorfor ble jøder integrert i Danmark og ekskludert i Norge?

I diskusjonen av den første problemstillingen vil jeg konsentrere meg om hvordan lovene ble til rent formelt. Dette vil inkludere en gjennomgang av prosessen som førte til de ulike lovene. I forhold til paragraf 2, vil jeg først og fremst konsentrere meg om hvorfor jødene ble ekskludert fra Norge, selv om også jesuitter og munkeordener ble det. Underveis vil jeg også drøfte mulige årsaker til dette.

For å på best mulig måte fremstille hvordan og hvorfor lovene har blitt til, vil jeg i denne oppgaven også benytte meg av noen spesielle begrep. Mens et er relativt etablert i forskningslitteraturen, er det andre ikke blitt brukt tidligere.

1.2 Begreper

Den folkelige betegnelsen for paragraf 2 har etter hvert blitt "jødeparagrafen", til tross for at den egentlig er religionsparagrafen i grunnloven. Paragraf 2 bestemmer hva som skulle være statens religion og innvilger religionsfrihet for alle kristne religionssektorer. I tillegg ble foreldre som tilhørte statsreligionen pålagt å oppdra barna sine i denne. Paragrafen innførte den også adgangsforsbud for jøder, jesuitter og munkeordener. Den inneholder derfor både positive og negative bestemmelser. Denne oppgaven vil handle om en av de negative bestemmelsene i form av adgangsforsbud for jøder. Selv om oppgaven ikke vil drøfte i detalj årsaken til at jesuitter og munkeordener ble ekskludert fra Norge, ønsker jeg ikke å bruke betegnelsen "jødeparagrafen". Årsaken til dette er at den ikke er en paragraf om jødene, men om religionen. Det vil derfor være mer presist å bruke begrepet "ekskluderingsbestemmelsen" når det gjelder jødene, og "ekskluderingsbestemmelsene" dersom også jesuitter og munkeordener blir omtalt. På denne måten vil også de positive sidene i paragraf 2 bli bevart, noe som betegnelsen "jødeparagrafen" ikke gir noe rom for.

Anordningen av 29. mars 1814 er også kjent som, Det Jødiske Frihetsbrevet. Opphavet til dette begrepet har jeg ikke lyktes med å finne i denne oppgaven, men jeg har likevel valgt å bruke dette begrepet. Jeg oppfatter "Frihetsbrevet" som et mer beskrivende uttrykk for hva slags karakter anordningen hadde, på samme måte som ekskluderingsbestemmelsen er mer beskrivende enn jødeparagrafen.

Martin Schwarz Laustens bok *Frie jøder?* drøfter hvor frie de danske jødene egentlig ble med Frihetsbrevet.¹¹ Dette er et viktig poeng, men hvordan Frihetsbrevet

¹¹ Schwarz Lausten 2005

ble praktisert og tolket vil ikke være gjenstand i denne oppgaven. Denne oppgaven slutter 29. mars 1814 i Danmark, så i forhold til tidligere lovgivning, vil Frihetsbrevet kanskje fremstå som frigjørende, og derfor vil begrepet være passende.

Mens Frihetsbrevet nærmest er blitt et vanlig begrep i historiografien om Anordningen av 29. mars 1814, er "jødeparagrafen" en vanlig betegnelse i historiografien om hvordan grunnloven ble til. Hvordan forskningslitteratur har forklart hvordan og hvorfor disse lovene har blitt til, vil nå drøftes.

1.3 Historiografi

I skrivende stund finnes det ingen forskning som analyserer og drøfter hvorfor Danmark og Norge hadde ulike løsninger på spørsmålet jødernes rolle i den moderne staten. Denne oppgaven vil derfor kunne være et nytt bidrag til dansk og norsk jødisk historie ved å sammenligne dette.

Utvalget av litteratur som handler om jøder i Danmark og Norge frem til 1814, er mye større i Danmark enn i Norge. Dette kan ha historiske årsaker, siden det har bodd og virket jøder i Danmark siden 1600-tallet. Som jeg senere skal vise, hadde de jødene som kom til Norge før 1814 konvertert til kristendommen, og denne forklaringen kan også gi mening i forhold til Norge. Fra 1814 til 1851 var forbudt for jøder å komme inn i landet, og var derfor ingen jøder å skrive om her i denne tidsperioden.

Av forskning som er gjort på hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til, er det én hovedoppgave i norsk kulturkunnskap som kun tematiserer dette. I tillegg inngår en fremstilling av hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til i historiker Oskar Mendelsohns tobindsverk *Jødernes historie i Norge gjennom 100 år*. Andre verk som forklarer hvorfor jøder ble nektet adgang til riket, er verk som handler om Riksforsamlingen generelt.

1.3.1 Det Jødiske Frihetsbrevet

Det er to forklaringer som er gjennomgående i tidligere forskningslitteratur om hvordan og hvorfor Frihetsbrevet ble til. Mens den ene forklaringen vektlegger jødernes egeninnsats for dette, blir dette i den andre forklaringen kombinert med reformvillige myndigheter som også ønsket at jødene skulle integreres i det danske samfunn. Den første forklaringen har historiker Josef Fischer stått for, den andre forklaringen er konstruert av historiker Axel Linvald.

Den aktøren som Fischer har lagt mest vekt på, er Mendel Levin Nathanson. Nathanson var en ung jødisk kjøpmann, som senere skulle delta i grunnleggingen av både den jødiske gutte- og jentesskolen.¹² I tillegg var han med å reformere den jødiske gudstjenesten.¹³ Nathanson kan ses på som en representant for den jødiske menigheten.

I tillegg til Nathanson, har Fischer lagt vekt på at Frihetsbrevet også var en stadfestelse av ordninger som allerede eksisterte.¹⁴ Til tross for at elementer av Frihetsbrevet kan være stadfester, er det likevel et vesentlig poeng at de blir lovfestet, og ikke bare er sedvaner. Siden Fischers arbeid kom ut før Linvald sin artikkel, har Linvald bygget på Fischers arbeid. Dette har han gjort ved at han bevisst har gitt mer plass til regentens og myndighetenes arbeid for jødene. Han støttet Fischer i at jødene egeninnsats ikke kan ses bort i fra, men han har utvidet og supplert dette ved også å trekke inn andre aktører.

Arbeidet med Frihetsbrevet startet i følge Linvald som en konsekvens av forhold utenfor Danmark. Han mente det var fordi Napoleon sammenkalte Sanhedrin, jødene høye råd i 1806 at arbeidet med Frihetsbrevet tok til.¹⁵ Linvald har lagt stor vekt på kronprins Frederik, som i 1808 blir kong Frederik 6.s, innsats for å integrere jødene i Danmark. Linvald har argumentert for at det var kronprinsens personlige interesse, basert på politiske og humane betraktninger, som var avgjørende for å realisere Frihetsbrevet.¹⁶ Dette gjør kronprinsen til en viktig aktør som kan forklare hvorfor Frihetsbrevet ble til. I tillegg har Linvald trukket frem juristen Frederik Julius Kaas, som i 1804 ble kansellipresident.¹⁷ Dette gjør også Kaas til en viktig aktør. Linvald mente Kaas' motivasjon for å integrere jødene var at dette var det beste for staten.¹⁸ En annen aktør som Linvald har fremhevet, er Nathanson.

¹² Harald Jørgensen: "M. L. Nathanson", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Handel_og_industri/K%C3%B8bmand/M.L._Nathanson?highlight=nathanson [09.05.12]

¹³ Harald Jørgensen: "M. L. Nathanson" i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Handel_og_industri/K%C3%B8bmand/M.L._Nathanson?highlight=nathanson [09.05.12]

¹⁴ Salomon 1914, s. 72

¹⁵ Linvald 1921 – 25, s. 406

¹⁶ Linvald 1921 – 25, s. 406

¹⁷ Harald Jørgensen: "M. L. Nathanson" i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Samfund,_jura_og_politik/Myndigheder_og_politisk_styre/Gehejmestatsminister/Frederik_Julius_Kaas?highlight=frederik%20julius%20kaas [28.04.12]

¹⁸ Linvald 1921 – 25, s. 406

Av dette fremkommer det at argumenter som talte for Frihetsbrevet var av politiske, humane og statlige hensyn.

Arbeidet med Frihetsbrevet startet i 1806, men av årsaker som jeg i kapittel 3 vil drøfte, ble det ikke gjennomført før i 1814. Linvald forklarer at den utløsende årsaken til at arbeidet med Frihetsbrevet ble tatt frem igjen, var den litterære jødefeiden i 1813. Han mente at feiden ikke hadde noen påvirkning på innholdet i Frihetsbrevet, noe som han karakteriserer som merkelig.¹⁹

Ut i fra dette er det noen sentrale aktører som har vært gjennomgående for å forklare hvorfor Frihetsbrevet ble til. Sentrale aktører er kronprins Frederik, kansellipresident Kaas og den jødiske menigheten i København, representert av Nathanson.

Selv om motivene kan ha vært ulike for de ulike aktørene, har målet fremdeles vært det samme. Jødene skulle integreres i det danske samfunnet, noe som vil være viktig for hva Frihetsbrevets innhold. For å forklare hvorfor Frihetsbrevet kom i 1814 vil den litterære jødefeiden være viktig.

1.3.2 Ekskluderingsbestemmelsene

Når det gjelder hvordan tidligere forskningslitteratur har forklart hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til, er det to forklaringer som brukes. Den ene forklaringen går ut på å bevare den nasjonale enheten, mens den andre forklaringen hevder det var et resultat av gamle fordommer og påvirkning fra nyere antisemittisk litteratur. Disse vil bli utdypet nedenfor.

Nasjonal enhet

Denne forskningstradisjonen forklarer forbudet med at det var et ønske om en nasjonal enhet i Norge, og blir representert av historiker Arne Bergsgård²⁰, høyesterettsjustitiarius Paal Berg²¹, historiker Sverre Steen²², historiker Berge Furre²³, historiker Jens Arup Seip²⁴, kulturviter Andrea Tebbenhoff²⁵ og rettshistoriker Ulrik Sverdrup-Thygeson jr.²⁶ Siden Mendelsohn har støttet seg på Bergsgårds

¹⁹ Linvald 1921 – 25, s. 414

²⁰ Bergsgård 1943, s. 289-90

²¹ Berg 1945, s. 180

²² Steen 1951, s. 164

²³ Furre 1997, s. 208

²⁴ Seip 1997, s. 50

²⁵ Tebbenhoff 1996

²⁶ Sverdrup-Thygeson jr, 2009, s. 17

forklaring for hvorfor jøder ble nektet adgang til riket, faller også han inn i denne kategorien. Alle disse verkene er kommet ut i perioden mellom 1940 til 2009, så nasjonal enhet som en forklaring har derfor stått ved lag i nesten 70 år.

Målet med ekskluderingsbestemmelsene var for det første å beskytte samfunnet mot det som ble oppfattet som skadelige organisasjoner, men også å bevare den religiøse enheten i riket. Den eneste som kommer med en mer fullstendig analyse av årsaken til at ekskluderingsbestemmelsen ble til, er Tebbenhoff, og derfor vil hennes forklaring utdypes mer.

Tebbenhoff hevder bestemmelsen var et resultat av den religiøse, politiske, økonomiske og sosiale situasjonen som Norge var i. Innføringen av en statskirke i grunnloven gjorde det mulig for ekskluderingsbestemmelsen å komme på plass, siden den da ikke stred mot resten av grunnloven. Tebbenhoff hevder at dersom en stat har statskirke, kan det ikke være religionsfrihet.²⁷ På denne måten setter hun likhetstegn mellom statskirke og manglende religionsfrihet.

Både den økonomiske og politiske situasjonen førte til en sterk nasjonalfølelse og en frykt for på ny bli avhengig av andre.²⁸ Dette forklarer hun med at Riksforsamlingen fryktet at jødene ville ta over handelen og sølvverket, og på den måten kunne få en for stor økonomisk innflytelse.²⁹ Dette ville da føre til at Norge på ny kunne bli avhengige av andre.³⁰ Denne avhengighetsfrykten kommer også til uttrykk i forhold til politiske forhold, da kampen om en norsk identitet i form av egen bank og eget universitet førte til en sterkere nasjonalfølelse.³¹ Denne nasjonalfølelsen gjorde at nordmenn var bekymret for at fremmede skulle ta over makten.³² Banken var, i følge Tebbenhoff, et symbol på en egen identitet, og Eidsvollsmennene var bekymret for at jødene skulle utkonkurrere nordmenn i bankaffærer.³³

Den sosiale situasjonen førte til at nordmenn ikke var vant til fremmede, og kombinert med en oppfattelse av at alle jøder var sjakkerjøder, det vil si jøder som drev med småhandel, førte til at de ble nektet adgang til riket.³⁴ Her trekker hun frem at samene var den eneste etniske minoriteten i landet, og at uavhengig av hvilket

²⁷ Tebbenhoff 1996, s. 67

²⁸ Tebbenhoff 1996, s. 72

²⁹ Tebbenhoff 1996, s. 71

³⁰ Tebbenhoff 1996, s. 71

³¹ Tebbenhoff 1996, s. 71

³² Tebbenhoff 1996, s. 71

³³ Tebbenhoff 1996, s. 71

³⁴ Tebbenhoff 1996, s. 72

yrke og hvilken stilling de hadde, så utgjorde samene underklassen.³⁵ Hun mener også at med mindre en var handelsmann, møtte nordmenn sjelden folk fra utlandet, og siden nordmenn oppfattet samene som mindreverdige, ble også jødene oppfattet slik.³⁶ De nordmenn som hadde studert i København hadde sett sjakkerjøder på gaten og fryktet at disse skulle komme til Norge.³⁷

Hovedargumentasjonene i Tebbenhoffs oppgave bygger stort sett på sekundærlitteratur, og fremstår derfor ikke som veldig selvstendig. Oppgaven bærer også preg av et manglende noteapparat, noe som gjør det vanskelig å sjekke referansene.

I hovedoppgaven har hun valgt å sammenligne Norge med Nederland i forhold til politiske, økonomiske, sosiale og religiøse faktorer for å forklare hvorfor Norge velger å nekte jøder adgang til riket i 1814, mens Nederland hadde likestilt jøder med resten av befolkningen allerede i 1796.³⁸ Siden denne oppgaven også vil bli en sammenligningsoppgave, vil den ha likhetstrekk med Tebbenhoffs oppgave. Likevel vil en sammenligning av Norge og Danmark være mer interessant nettopp fordi Danmark og Norge har hatt mye tettere bånd enn det Norge og Nederland har hatt. Det er nettopp de tette politiske og kulturelle båndene mellom disse landene som gjør de ulike vedtakene om jødene interessante. I motsetning til Norge og Nederland, ble lovene denne oppgaven skal handle om, til på omtrent samme tid. Nærhet i både tid og rom gjør derfor at denne sammenligningen kan være mer fruktbar for å forklare hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til.

Jens Arup Seip hører også til denne gruppen som forklarer ekskluderingsbestemmelsen med en nasjonal enhet, men trekker i tillegg frem at Riksforsamlingen ønsket en kontinuitet fra Christian 5s Norske Lov, som krevde at jøder skulle ha leidebrev.³⁹ Seip har også trukket frem at Eidsvollsmennene ønsket å beskytte samfunnet mot det de oppfattet som skadelige organisasjoner, og her har han henvist særlig til jesuittene.⁴⁰ På hvilken måte disse organisasjonene var skadelige for samfunnet, kommer han ikke med noen videre analyse av, selv om han betegner bestemmelsen som "[...] et rimelig forsvarstrekk i frihetens navn."⁴¹ Siden

³⁵ Tebbenhoff 1996, s. 64

³⁶ Tebbenhoff 1996, s. 72

³⁷ Tebbenhoff 1996, s. 72

³⁸ Tebbenhoff 1996, s. 5

³⁹ Seip 1997, s. 50

⁴⁰ Seip 1997, s. 50

⁴¹ Seip 1997, s. 50

Seip har brukt "organisasjoner" i flertall, kan det tenkes at Eidsvollsmennene fryktet de religiøse organisasjonene som munkeordener og jøder dannet.

Bergsgård og Berg har også trukket inn økonomi som motivasjon for hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til. Mens Bergsgård vektlegger byborgerne sine handelsinteresser, forklarer Berg ekskluderingsbestemmelsen med at det var "[...] næringspolitiske, og ikke religiøse omsyn som her hadde spilt inn."⁴² Ingen utdyper dette noe mer.

Et interessant moment i forklaringene som er skissert ovenfor, er at Bergsgård og Berg, som først og fremst forklarer hvorfor jøder ble nektet adgang til riket, legger vekt på at dette var av hensyn til politikk, økonomi og det norske samfunn. Furre, Steen og Sverdrup-Thygeson jr. fokuserer først og fremst på hvorfor jesuitter og munkeordener, altså andre kristne, ble nektet adgang til riket, og argumenterer for en religiøs enhet. I deler av forskningslitteraturen blir jøder derfor fremstilt mer som en trussel mot politikk, økonomi og mot samfunnet fremfor en trussel mot religionen. Tebbenhoff trekker inn alle elementer som forklaring.

Årsaker som føyer seg inn under samlebegrepet "nasjonal enhet" er hentet fra mange ulike sfærer, og fremstår som en blanding av økonomi, politikk, samfunn, tradisjon og religion. Den andre forklaringen for hvorfor jøder ble nektet adgang til riket er på en måte mindre kompleks, men forklaringen blir ikke begrunnet i noen særlig utstrekning.

Gamle fordommer og antisemittisk litteratur i samtiden

Den andre forklaringen er det idéhistoriker Håkon Harket som står bak. Han hevder at ekskluderingsbestemmelsen måtte forklares med gamle fordommer mot jødene, hentet fra den religiøse tradisjonen, samt innslag av antisemittisk litteratur i samtiden.⁴³ Disse fordommene var ikke nasjonalt betinget, siden det ikke fantes jøder i Norge, men Harket mener at fordommene får et nasjonalt uttrykk.⁴⁴ Her trekker Harket spesielt inn Nicolai Wergeland som mente jøder anså det som en god handling å bedra en kristen, og derfor utelukker seg selv fra å få borgerlige rettigheter.⁴⁵

⁴² Berg 1945, s. 180, Bergsgård 1943 s. 289

⁴³ Harket 2006, s. 208

⁴⁴ Harket 2006, s. 208

⁴⁵ Harket 2006, s. 208

Denne forklaringen skiller seg fra de andre ved at Harket trekker inn mulig påvirkning fra utlandet, i tillegg til at han trekker frem fordommer mot jødene, men han kommer ikke med noen videre analyse av dette.

Som denne gjennomgangen har vist, er det to ulike forklaringer på hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til, som er rådende i forskningslitteraturen. Sentrale aktører for å forklare årsaken til ekskluderingsbestemmelsen, er Nicolai Wergeland. Argumenter som trekkes frem i litteraturen, er både økonomi, samfunn, religion, tradisjon og politikk.

1.3.3 Oppsummering

Sentrale aktører i realiseringen av Frihetsbrevet i Danmark var kronprins Frederik og kansellipresident Kaas. I tillegg spilte den jødiske menigheten en viktig rolle. Argumentene som ble brukt for hvorfor dette skulle gjennomføres, er at dette var et politisk og humant trekk som var til beste for staten. Selv om prosessen mot det som skulle bli Frihetsbrevet begynte i 1796, var det ikke før i 1814 at det ble realisert. En av årsakene til Frihetsbrevet ble realisert i 1814, var den økonomiske fallitten i 1813, med den etterfølgende litterære jødefeiden.

En aktør som særlig har blitt fremhevet i forhold til ekskluderingsbestemmelsen, er Nicolai Wergeland. Han har beskrevet jødene som bedragerske, og vil på bakgrunn av dette ekskludere dem fra adgang til Norge. I tillegg har Berg og Bergsgård trukket frem at det kan ha vært økonomiske årsaker til ekskluderingsbestemmelsen. Argumenter som har gått på religion, har først og fremst blitt applikert på hvorfor jesuitter og munke-ordener ikke fikk adgang til riket. Seip har hevdet de ønsket å videreføre den gjeldende lovgivningen overfor jøder, og argumenterte også for at det var de religiøse organisasjonene som ble fryktet. I forhold til jødene, fantes det ikke en menighet i Norge, og dette var kanskje noe som Eidsvollsmennene ønsket å videreføre.

Under hvilken forklaring dette forskningsarbeidet havner under, kan være påvirket av hva slags kilder som oppgaven bygger på. Disse vil derfor bli presentert nå.

1.4 Kildene

1.4.1 Det Jødiske Frihetsbrevet

Det Jødiske Frihetsbrevet er trykt i *Mindeskrift i anledning af hundreaarsdagen for Anordningen af 29. marts 1814*.⁴⁶ Ideelt sett skulle også forarbeidet til denne loven inngå som en del av kildegrunnet for denne delen av oppgaven, men i følge historiker Axel Linvald er nesten alt av dette forsvunnet.⁴⁷

Forløperne til Frihetsbrevet ble gjennomgått to ganger. Det som er igjen av forarbeidet fra den første perioden Frihetsbrevet ble utarbeidet er

[...] [e]n Optegnelse, som indeholder Anvisninger ved Udarbejdelsen af Kancelliets Forestillinger – rimeligvis fra Tiden 1806 – 07 – samt Udkast til en Forestilling.⁴⁸

Av det arbeidet som er bevart fra første gjennomgang av Frihetsbrevet, er det bare ett utkast som er bevart.

Den andre gangen Frihetsbrevet ble arbeidet med, var før den ble realisert 29. mars. I forkant av dette ble saken gjennomgått av juristen Anders Sandøe Ørsted, som i 1801 ble assessor i Hof- og Stadsretten, og Mendel Levin Nathanson.⁴⁹

Arbeidet som ble gjort umiddelbart før 29. mars 1814 ble forfattet av Nathanson i form av et lengre skriv, som Ørsted kommenterte.⁵⁰ Linvald har i sin artikkel gått gjennom det forslaget som er bevart fra 1807, som han sammenligner med det endelige Frihetsbrevet anno 29. mars 1814. I tillegg gjør han rede for Nathanson og Ørsteds bemerkninger til utkastet av Frihetsbrevet.⁵¹ På bakgrunn av dette, har Linvald konkludert med at det kun er skjedd små endringer, og jeg har derfor valgt å støtte meg på Linvalds sammenligning som kilde til Frihetsbrevets forarbeid.⁵²

Den litterære jødefeiden i 1813 har også blitt forklart som en årsak til at Frihetsbrevet ble til. Selv om det blir påstått i forskningslitteraturen at den ikke hadde noen store innvirkninger på innholdet, er den en viktig utløsende faktor for hvorfor Frihetsbrevet ble til akkurat på det tidspunktet det ble. Siden den litterære jødefeiden

⁴⁶ Mindeskriftet er skrevet av Julius Salomon og Josef Fischer, og kom ut i 1914.

⁴⁷ Linvald 1921 – 25, s. 408

⁴⁸ Linvald 1921 – 25, s. 408

⁴⁹ Linvald 1921 – 25, s. 408, Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Assessor", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/assessor> [21.04.12], Johs, Andenæs, Frode Sulland: Anders Sand Ørsted", i *Store Norske Leksikon* http://snl.no/Anders_Sand%C3%B8e_%C3%98rsted [21.04.12]

⁵⁰ Linvald 1921 – 25, s. 408

⁵¹ Linvald 1921 – 25, s. 409 - 414

⁵² Linvald 1921 - 25, s. 409

er en debatt om hvilken plass jødene skulle ha i det moderne samfunnet etter den franske revolusjon, kan den også knyttes til emansipasjonsdebatter i Europa, som diskuterte nettopp dette. En del av kildegrunnlaget vil derfor være kilder fra den litterære jødefeiden. Disse er tilgjengelige som mikrofilm fra Det Kongelige Bibliotek i København, i tillegg til at de er tilgjengelige i ulike tidsskrift og som bøker.

1.4.2 Ekskluderingsbestemmelsen

Kildene til ekskluderingsbestemmelsen vil hovedsakelig bestå av Riksforsamlingens forhandlinger, et fembindsverk utgitt av Arnet Olafsen og Tycho C. Jæger mellom 1914 og 1916. Av disse fem er det tre bind som inneholder kilder som er relevante for å svare på hvordan og hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til.

Bind 1 inneholder protokollene fra Riksforsamlingen og Konstitusjonskomiteen, i tillegg til de bilagene som ble levert inn under og etter Riksforsamlingen. Bind 3 inneholder grunnlovsutkastene som kom inn i forkant av og under Riksforsamlingen, og som Konstitusjonskomiteen tok utgangspunkt i da de begynte sitt arbeid. Bind 4 inneholder Christian Frederiks dagbok fra hans opphold i Norge. I *Riksforsamlingens forhandlinger* er det kun skrevet ned det som ble bestemt, og ikke hvordan forsamlingen kom frem til beslutningen. Unntaket her er om talene er blitt levert inn i etterkant, noe som er tilfelle for sorenskriver Wilhem Friman Koren Christie sin tale 4.mai.

For å rekonstruere debattene så korrekt som mulig, er det nødvendig å trekke inn skrifter av en mer personlig art. Dette betyr at en stor del av kildene som denne delen av oppgaven er bygget på, er dagbøker, brev og en erindring skrevet av Eidsvollsmennene⁵³.

Et viktig prinsipp i kildekritikken er hvem som skriver hva for hvem. I dette tilfellet er det viktig å være klar over at private oppføringer som dagboken, ble sendt hjem for å orientere om hvordan arbeidet skred frem.⁵⁴ Dette betyr at forfatteren ikke bare skrev for sin egen del, men at vedkommende også hadde venner, familie, naboer og trolig også ettertiden, i tankene da han skrev. Dette kan igjen ha preget oppføringene og hvordan vedkommende fremstiller både andre og seg selv. I likhet

⁵³ Det var til sammen tretten Eidsvollsmenn som førte dagbøker. Av disse er det ni som på en eller annen måte nevner debatten. Av de som skrev brev, var det 3 av 7 som nevner debatten. Jeg har også valgt å bruke Jacob Aalls *Erindringer*, som er basert på hans dagbøker fra Eidsvoll.

⁵⁴ Nielsen, 1882, s. 404

med Grunnloven, ble også kildene til under tidspress, og dette kan ha gått ut over oppføringene.

Alle disse skriftene av mer personlig art er trykt og gitt ut, enten av Eidsvollsmennene selv, eller av ettertiden. De fleste er utgitt av Yngvar Nielsen i hans *Bidrag til Norges historie* fra 1882, og i ulike utgaver av *Historisk Tidsskrift*. Samtlige dagbøker og brev har fått egen innledning, skrevet av utgiveren.

I utgangspunktet fremstår dette som et stort kildemateriale. Til tross for dette, er det fremdeles lite informasjon å finne om hvordan debatten artet seg. I mange tilfeller blir ikke debatten nevnt, og blir den nevnt, er det ofte overfladisk. Jeg har derfor opplevd at jeg til stadighet bruker samme sitater som andre historiske fremstillinger har brukt for å forklare hvordan paragrafen ble til. I historikeren Eli Fures bok *Eidsvoll 1814* hevder hun at de fyldigste og derfor mest brukte dagboksoppføringene kom fra representanter knyttet til unionspartiet.⁵⁵ Hvilken gruppering den enkelte forfatteren har sympatisert med, har ikke hatt noe å si for det utvalget av kilder som brukes i oppgaven. I den grad partitilhørigheten slår inn i debatten, vil dette diskuteres.

Til tross for at det fantes noen tidsskrift og aviser i Norge i 1814, har ikke disse inngått som en del av kildematerialet. Martin Eide, professor i medievitenskap, skriver kapittelet der Riksforsamlingen inngår i *Norsk Presses historie 1660 - 2010*. Her skisserer han hovedtematikken i debattene i de ni avisene som var i virke våren 1814.⁵⁶ Ut i fra dette virker det ikke som at jødenes stilling i landet var debattert, derfor har jeg valgt å se bort fra disse.

Jeg vurderer det slik at disse kildene kan bidra til både å besvare hvordan lovene ble til og hvorfor de ble til. Det vil likevel være noen ting kildene ikke kan gi svar på. Dersom alt materialet fra prosessen i forkant av Frihetsbrevet hadde vært bevart, ville denne oppgaven kunne blitt enda mer detaljert i forhold til å forklare hvorfor og hvordan Frihetsbrevet ble til. Det samme er tilfelle i Norge, hvor det ikke finnes offisielle referat fra forhandlingene i Riksforsamlingen. Muntlige referat fra forhandlingene, både i Riksforsamlingen og ikke minst i Konstitusjonskomiteen ville være uvurderlige bidrag til både å forklare hvordan, men ikke minst hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til.

⁵⁵ Fure 1989, s. 337 - 338

⁵⁶ Eide 2010, s. 202 - 203

1.5 Oppsummering

Som nevnt, vil denne oppgaven forklare hvorfor Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til. Dette vil gjøres henholdsvis i kapittel 3 og kapittel 4.

Før prosessen med lovene skal gjennomgås, vil det være nødvendig å gjøre rede for ulike faktorer som på ulike måter påvirket hvordan lovene ble til. For det første vil det være nødvendig med en mer utfyllende innføring i hva slags lovgivning som var gjeldende før Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til. Poenget med dette er å vise at det var lovgivning på dette området tidligere, noe som kanskje har økt sjansen for å erstatte eller hvert fall åpne for diskusjon om dette. I tillegg vil det være nødvendig å gjøre rede for det ideologiske klima som var rådende våren 1814. Disse tingene vil være nødvendig å avklare fordi de inngår i den konteksten som lovene ble til i. I tillegg var Europa preget av ideer fra opplysningstiden og revolusjonene, samt andre debatter om hva slags rolle jødene og religiøse organisasjoner skulle ha i Europa.

Kombinert med dette, skjer det også en utvikling innad i den jødiske menigheten i København som på ulike måter gjør at jødene selv også ønsket og jobbet for å bli likestilt med den øvrige befolkningen. Alle disse tre faktorer er viktige, og gjør at det ikke er tilfeldig at dette dukket opp som tema verken i Danmark eller Norge. Forutsetningen for hvorfor dette ble diskutert våren 1814 er det kapittel 2 skal handle om.

KAPITTEL 2: JØDENES RETTSLIGE STILLING I DANMARK-NORGE OG DE EUROPEISKE EMANSIPASJONSDEBATTENE

Da det i Danmark og Norge ble bestemt å integrere og ekskludere jøder, skjedde dette på bakgrunn av ulike utgangspunkt og ulike forutsetninger. Disse ulikhetene kan ha påvirket hvilke holdninger som både befolkningen og som myndighetene hadde overfor jødene, noe som igjen kan ha hatt betydning for hvordan og hvorfor Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til. Endringer innad i den jødiske menigheten, samt reformvennlige myndigheter, har vært faktorer som i tidligere forskningslitteratur har vært fremhevet som viktig for hvorfor og hvordan Frihetsbrevet ble til i Danmark. Tidligere lovgivning har blitt trukket frem som mulig forklaring på hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til i Norge. Alle disse faktorene bidrar til viktig bakgrunnsinformasjon for å utrede hvilken kontekst lovene ble til i.

Bestemmelsene våren 1814 kan også ses i sammenheng med en større europeisk bevegelse i tiden rundt den franske revolusjonen, der jødenes rettslige stilling i det som skulle bli det moderne samfunnet, ble diskutert. Denne diskusjonen ble særlig heftig i tiden etter den franske revolusjonen.

Essensen i idéstrømningene i tiden rundt 1800, var at mennesker skal ha rettigheter som individer, og ikke som en del av en gruppe. Jødene var en av disse gruppene dette gjaldt. Etter at jødene hadde spredt seg fra Midtøsten og blant annet til Europa, hadde de organisert seg med egne lover og regler i de statene de var bosatt i. Fra midten av 1750-tallet ble denne organiseringen svekket, både på grunn av press fra myndighetene, men også på grunn av at den voksende jødiske middelklassen strevde med rabbinernes styre.⁵⁷ Dette utgjør en viktig kontekst, fordi dette også er tilfelle i Danmark, hvor Frihetsbrevet åpnet menigheten for mer statlig styring. Det er disse ulikhetene som dette kapittelet ønsker å drøfte.

Problemstillingen for dette kapittelet er hvordan den rettslige og sosiale stillingen til jøder i kongerike Danmark-Norge var frem til Kielfreden, og hvordan jødenes situasjon har utviklet seg i Europa før 1814. Denne problemstillingen er delt i tre, og kan best besvares ved i størst mulig grad å bevare skillet mellom disse tre.

⁵⁷ Graetz 1992, s. 71- 72, refererer til Katz 1978, s. 31 – 33

2.1 Lovgivning vedrørende jøder i Danmark-Norge før 1814

De fleste danske jøder var bosatt i København, og jeg har derfor valgt å fokusere på disse. Det var også i København at den mosaiske menigheten holdt til.

I de fleste tilfeller er lovgivningen i Danmark sammenfallende med lovgivningen i Norge, men det fantes også noen særordninger vedrørende de få jødene som kom til Norge. Her var det særlig byene som hadde regler angående jøder i byprivilegiene sine.

De jødene som etter hvert bosatte seg i Danmark, bosatte seg her på forespørsel fra den danske kongen. Jøder ble ønsket velkomne til Danmark på bakgrunn av den sosiale og økonomiske stillingen flere av dem hadde inntatt andre steder i Europa. Dette vil nå bli gjort rede for.

2.1.1 Et folk i diaspora: jødene i Europa

Det eksisterte to grupper jøder i Europa. Den ene gruppen stammet fra Spania og kalles sefardiske jøder, fordi "sepharad" betyr Spania på hebraisk. Den andre gruppen stammet fra den østlige delen av Europa og kalles askenaser, av det hebraiske ordet for Tyskland. Forskjellene mellom gruppene manifesterer seg i form av ulikheter i språk, liturgi og religiøs praksis.⁵⁸ Begge gruppene utviklet et eget språk. Askenas-jødene snakket jiddisch, som middelaldertysk med innslag av hebraisk, mens sefardiske jøder snakket ladino, som er hebraisk med innslag av spansk.⁵⁹ I tillegg baserer de seg på ulike rabbinske autoriteter i den jødiske lovboken Shulhan Arukh.⁶⁰ Sefardiske jøder bruker også andre melodier i deres gudstjeneste, i tillegg til at de har ulike helligdager og har ulike mattradisjoner.⁶¹ De viktigste forskjellene i denne sammenhengen er at sefardiske og askenaser-jøder hadde ulike stillinger i det ikke-jødiske samfunnet. Først vil de sefardiske jødene bli presentert.

Den spanske inkvisisjonen på slutten av 1400-tallet førte til at de sefardiske jødene som fremdeles var bosatt her, måtte flykte. Alternativet var å bli brent på bålet

⁵⁸ Bente Groth: "Askenaser", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/askenaser> [10.04.12]

⁵⁹ Projet Aladin: "Who are Ashkenazic and Sephardic jews?" <http://www.projetaladin.org/holocaust/en/a-muslims-guide-to-judaism/who-are-the-jews/who-are-ashkenazic-and-sephardic-jews.html> [08.05.12]

⁶⁰ Bente Groth: "Askenaser", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/askenaser> [10.04.12], Bente Groth: "Shulhan Arukh", i *Store Norske Leksikon* http://snl.no/Shulhan_Aruk [10.04.12]

⁶¹ Projet Aladin: "Who are Ashkenazic and Sephardic jews?" <http://www.projetaladin.org/holocaust/en/a-muslims-guide-to-judaism/who-are-the-jews/who-are-ashkenazic-and-sephardic-jews.html> [08.05.12]

som kjettere. Disse bosatte seg i Amsterdam, men det var også jøder som flyktet til Bourdeaux, Antwerpen og Hamburg. Jødene hadde ikke adgang til laug, så de livnærte seg ved handel. Etter at jødene spredte seg fra Spania til andre land, hadde de sefardiske jødene et internasjonalt nettverk, bestående av andre sefardiske jøder. For å finansiere krigføringen, ble de sefardiske jødene ettertraktet av europeiske fyrster. Dette er også tilfelle i Danmark-Norge, hvor de ble betegnet som portugisiske jøder.⁶²

Tradisjonelt har de sefardiske jødene også vært med integrert i det ikke-jødiske samfunnet enn askenas-jødene. Askenas-jødene stammer fra jøder som bosatte seg i det tyskspråklige området rundt Rhinen.⁶³ Flere av jødene som var bosatt i de tyske statene, reiste østover og bosatte seg i de store jødiske koloniene som eksisterte her.⁶⁴ Den jødiske minoriteten i Øst-Europa vokste og utviklet seg fra og med 1500-tallet.⁶⁵

På 1600-tallet ble askenas-jødene massakrert i Øst-Europa, noe som førte til at de blant annet kom til Vest-Europa.⁶⁶ I forhold til de sefardiske jødene fremsto askenasene som fattige, og de sefardiske jødene anså askenasene også som underlegne.⁶⁷ I Danmark-Norge ble askenasene betegnet som tyske jøder.

Fra jødernes diaspora som utviklet seg fra antikken, har de utgjort en minoritet der de har bosatt seg. Jødene har også opp gjennom tidene blitt beskyldt for alt fra å stå bak svartedauden til å forgifte brønner.⁶⁸ Slike negative myter og stereotypene, eksisterte også på 1800-tallet, noe som er viktig å tenke på i forhold til kildene. Jødene har til enhver tid blitt assosiert med "det moderne", uavhengig av om dette er liberalisme, modernisme eller kapitalisme.⁶⁹ På 1800-tallet og revolusjonens liberalisme er jødene derfor knyttet til dette, og motstand mot liberalismen kan derfor forkles som motstand mot jøder.

⁶² Dette avsnittet er basert på Mendelsohn 1987, s. 11

⁶³ Bente Groth: "Askenaser", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/askenaser> [10.04.12]

⁶⁴ Berg Eriksen 2006b, s. 125

⁶⁵ Berg Eriksen 2006b, s. 125

⁶⁶ Redaksjonen: "Ashkenaziske jøder", i *Den Store Danske* [http://www.denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Religion og mystik/J%C3%B8dedommen/askenaziske_j%C3%B8der?highlight=leidebrev%20j%C3%B8der](http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Religion_og_mystik/J%C3%B8dedommen/askenaziske_j%C3%B8der?highlight=leidebrev%20j%C3%B8der) [09.05.12]

⁶⁷ Shira Schoenberg: "Ashkenazim", i *Jewish Virtual Library* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Ashkenazim.html> [08.05.12]

⁶⁸ For mer informasjon, se for eksempel "Kapittel 6 Svartedauden: giftblandere og barnemordere" i Berg Eriksen (2006a) *Jødehat. Antisemittisme fra antikken til i dag*

⁶⁹ Berg Eriksen 2006a, s. 9

Jeg har valgt å bruke betegnelsene portugisiske og tyske jøder når konteksten er dansk-norsk, siden det var denne betegnelsen som ble brukt her. Når det senere vil bli aktuelt å snakke om disse gruppene i Europa, vil begrepene sefardisk og askenas bli brukt.

2.1.2 Danmark og jøder: et fornøftsekteskap?

Historikerne Bent Blüdnikow og Harald Jørgensen hevder at forholdet mellom danske myndigheter og jødene på mange måter kan karakteriseres som et fornøftsekteskap.⁷⁰ Målet med denne delen av kapittelet og med oppgaven, er ikke å fastslå hvorvidt dette er tilfelle, men snarere å utforske denne metaforen.

En redegjørelse for hvilken lovgivning som har vedrørt jøder før våren 1814 vil ikke bare bidra til å avklare Seips forklaring om at ekskluderingsbestemmelsen føyer seg inn en eventuell lovgivningstradisjon om at jøder ikke skulle ha adgang til Norge. I tillegg danner tidligere lovgivning også en viktig kontekst i Danmark, og kan også gi svar på om Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen fremstår som et brudd eller en kontinuitet.

Den gjeldende lovgivningen da Kielfreden ble inngått, var i stor grad samsvarende med den lovgivningen som Christian 4 innførte på begynnelsen av 1600-tallet.

Lovgivning frem til 1684

Frem til Christian 4 (1588 – 1648) ble konge, hadde ikke jøder adgang til Danmark. Årsaken til at den danske grensen ble åpnet nå, var at kongen hadde sett hvilken rolle jødene hadde hatt i handelen i nord-Europa. Det kan derfor tyde på at økonomi var en viktig motivasjonsfaktor, slik det også hadde vært i andre europeiske land. På grunn av at geistligheten var sterkt imot å la jøder bosette seg i Danmark, ble Christian 4s planer utsatt til 1619.⁷¹

I 1616 grunnla Christian 4 Glückstadt, og i 1619 fikk en av de rikeste portugisiske jødene i Hamburg, Albert Donis, et beskyttelsesbrev utstedt av kongen for at han kunne bosette seg der. Her skulle jødene ha religionsfrihet, i tillegg til at de fikk andre privilegier. Etter hvert slo flere portugisiske jøder seg ned her, og i 1630 ble avtalen utvidet til å gjelde alle portugisiske jøder. Disse fikk også muligheten til fritt å kunne reise både i Danmark og i Norge. Mens portugisiske jøder i Glückstadt

⁷⁰ Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 27

⁷¹ Mendelsohn 1987, s. 11 – 12

hadde religionsfrihet og mulighet til å reise i hele Danmark-Norge, hadde ikke tyske jøder adgang før i 1641, da de fikk tillatelse med leidebrev.⁷²

Dette bildet er stort sett sammenfallende helt frem til Christian 5 ble kronet i 1670. I perioder, som for eksempel i 1651, ble de portugisiske jødernes privilegier fjernet, men etter seks år fikk de privilegiene tilbake. Denne utviklingen kan ha sammenheng med svenskekrigen (1658 – 60), som i likhet med alle kriger krever ressurser. Svenskekrigen la den danske økonomien i ruiner, og det ble åpnet for å la pengesterke og initiativrike innvandrere kunne komme til kongeriket. I etterkant av krigen, ble det til jødene utstedt 50 oppholdstillatelser og omtrent like mange pass til Danmark og Norge. Dette forsterker inntrykket om at økonomi har vært viktig i forhold til å kunne forklare hvorfor jøder ble innrømmet adgangs- og bosettingstillatelse.⁷³

Da Kielfreden ble inngått, var det Christian 5 Danske Lov fra 1683, og hans Norske Lov fra 1687 som gjaldt. Disse lovene slo fast at både tyske og portugisiske jøder måtte ha leidebrev for å komme til Danmark og Norge. Etter en rekke protester fra de portugisiske jødene, ble disse i 1684 for siste gang unntatt fra leidebrevpåbudet. Portugisiske jøder kunne igjen reise fritt både i Danmark og i Norge, og denne ordningen skulle bekreftes med jevne mellomrom frem til Frihetsbrevet.⁷⁴

1700- tallet

Ved inngangen til 1700-tallet, hadde portugisiske jøder tillatelse til å bosette seg og reise fritt i Danmark uten leidebrev. Dette gjaldt ikke for tyske jøder, som måtte følge bestemmelsene om leidebrev, fastslått i Christian 5s Danske og Norske lov.

I løpet av 1700-tallet, ble det også fastslått en rekke mindre lover som angikk jøder i Danmark og Norge. Disse lovene er ikke mindre i den forstand at de ikke fremstår som viktige. Noen av disse lovene ville i den vestlige verden i dag vakt stor oppsikt. Men når konteksten tidligere har vært om en gruppe har lov til å komme inn i et land, fremstår disse bestemmelsene som mer detaljstyrende i forhold til hvordan staten ønsket at forholdet mellom jøder og kristne skulle være. I den forstand fremstår de som mindre.⁷⁵ Flere av disse lovene er spesielle avgifter som ble pålagt jødene. Eksempel på dette er i 1726, da det ble bestemt at jøder måtte ha en formue

⁷² Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 18 og Mendelsohn 1987, s. 12

⁷³ Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 23.

⁷⁴ Dette avsnittet er basert på Mendelsohn 1987, s. 24

⁷⁵ For mer detaljer om disse lovene, se Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 28, 29, 34 og 39

på minst 100 riksdaler for å få leidebrev. I tillegg forpliktet jødene seg til å bygge bolig eller en bedrift. En oppfølging til denne loven kom i 1746, da et kongelig reskript slo fast at de sistnevnte betingelsene skulle være de viktigste, angivelig fordi kravet om minstekapital fort kunne unngås.⁷⁶ Dette underbygger økonomi som en viktig motivasjonsfaktor for å tillate jøder adgang til Danmark.

Lovgivningen overfor jøder kan fremstå som uoversiktlig, men det er likevel to ting som sies å være gjennomgående. For det første er det myndighetenes mer eller mindre velvilje overfor de portugisiske jødene, i form av at disse ikke trengte leidebrev og at de fikk reise og handle fritt i både Danmark og Norge. For det andre er det spesielle skatter som ble pålagt jøder, noe som underbygger at det var økonomiske interesser knyttet til å la jøder bosette seg i Danmark og Norge.

Det er derfor tydelig at økonomi har vært gjennomgående argument for de danske fyrstene når de har åpnet for at portugisiske jøder skulle kunne ha adgang til kongeriket. Periodevis har også tyske jøder fått anledning til å reise fritt i Danmark-Norge, men hovedtendensen er at de har måttet ha leidebrev for å kunne bosette seg i rikene.

2.1.3 Bestemmelser om jøder i norske byprivilegier

Christian 5 Norske Lov slo fast at alle jøder måtte ha leidebrev for å komme til Norge. Likevel kunne byprivilegiene innføre unntak for dette. Dette gjelder Fredrikstad, Kristiansand, Bergen og Christiania.⁷⁷ Her er det også eksempel på at portugisiske jøder ble favorisert fremfor de tyske. I Bergen kunne portugisiske jøder med kongelig bevilgning bosette seg uten leidebrev fra 1710.

Det er også eksempel på at økonomi har spilt en rolle for å gi jøder adgang i Norge også. I Christiania kunne alle jøder som hadde 1000 riksdaler, som kunne sitt yrke og forpliktet å bosette seg der i tolv år, slå seg ned.⁷⁸ Det er vanskelig å si om dette gjaldt både portugisiske og tyske jøder. Sannsynligvis var det først og fremst kapitalen som var ettertraktet og hvorvidt man var portugisisk eller tysk jøde spilte mindre rolle. Det vitner også om at de ønsket stabile og kanskje trofaste innbyggere som ønsket å forplikte seg til byen.

⁷⁶ Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 28

⁷⁷ For mer detaljer, se Mendelsohn 1987, s. 26

⁷⁸ Dette avsnittet er basert på Mendelsohn 1987, s. 26 - 27

De jødene som i løpet av 1700-tallet ankom Norge og fikk lov til å bosette seg, gikk etter hvert over til kristendommen. Det kan derfor ha vært personer av jødisk avstamning i Norge, men siden deres forfedre hadde konvertert, var det ingen som utøvde religionen i praksis i form av å etablere en menighet. Her skiller Norge seg fra Danmark, hvor det allerede i 1684 var opprettet en jødisk menighet i København.⁷⁹ Dette tyder også på at de danske jødene også nøyte en viss grad av religionsfrihet, ved at de hadde lov til å opprette en menighet og utøve sin religion.

Da Kielfreden ble inngått, var det Christian 5s Norske Lov som var gjeldene for jøder i Norge. Denne loven fastslo at alle jøder måtte ha leidebrev for å kunne komme til Norge. Unntakene her kan sies å være byene som hadde egne lover. I lys av dette virker Seips påstand om at ekskluderingsbestemmelsen kunne være en kontinuitet fra Norske Lov som problematisk. Med leidebrev kunne jøder ha adgang, til tross for at den var begrenset, men ekskluderingsbestemmelsen gjør at ingen jøder hadde mulighet til å komme til Norge.

Hovedmotivasjonen for å gi jøder adgang til Danmark-Norge, virker som å være håp om økonomisk vekst, og i stor grad forble det med håpet. Det var ikke før mot slutten av 1700-tallet at det ble opprettet foretak som hadde noen større positiv innvirkning på den økonomiske situasjonen og Blüdnikow og Jørgensen synes det er derfor vanskelig å se hvorfor myndighetene fortsatte med å utstede leidebrev.⁸⁰ Årsaken til dette kan ligge i at myndighetene fremdeles hadde et håp om at det skulle ha den effekten de ønsket. Antallet leidebrev som ble utstedt fra danske myndigheters side, førte etter hvert til at den jødiske befolkningen vokste, og i 1684 ble den jødiske menigheten i København stiftet.

2.2 Den jødiske menigheten og spørsmålet om reformasjon

Som i andre land, hadde de danske jødene organisert seg på sin egen måte. Myndighetene ønsket heller ikke å blande seg inn i interne menighetsforhold, og respekterte i stor grad at jødene fulgte en annen lovgivning enn de øvrige danske innbyggerne. Eksempler på sær-jødiske lover i Danmark var i forhold til ekteskapsinngåelse, skifteretten og de hadde også et eget fattigvesen.⁸¹

⁷⁹ Dette avsnittet er basert på Mendelsohn 1987, s. 30, 34

⁸⁰ Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 34

⁸¹ Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 34

Til tross for deres egne måte å organisere seg på, utgjorde ikke jødene en enhetlig gruppe, kun delt av skillet om deres forfedre stammet fra Spania eller Tyskland. Det var også andre forhold som splittet menigheten og som bidro til at dette var en mer sammensatt gruppe.

Folketellingen i Danmark i 1787 avslørte at det på dette tidspunktet fantes 380 jødiske familier, som besto av ca. 1600 personer. Av 380 familier kunne omtrent 70 regnes som velstående, 100 ble regnet som å tilhøre middelklassen, mens det store flertall levde på eksistensnivå.⁸² Det var derfor stor økonomisk ulikhet innad i menigheten, men dette skillet var kanskje ikke like konfliktfylt som spørsmålet om menigheten skulle reformeres ikke.

Michael Graetz forklarer før-reformasjonsorganiseringen av den jødiske menigheten slik:

Even where there were no ghetto walls, the norms and laws of rabbinical Jewry surrounded every sphere of life both inside and outside the synagogues and Talmud's schools. No group or individual could for long escape the power of the community leadership, which was sanctioned by the ruler – king, prince or bishop.⁸³

Rabbinernes lover omsluttet hele den jødiske menigheten og gjorde ghettomurer unødvendige og denne kontrollen som rabbinerne hadde, ble også autorisert av fyrsten.⁸⁴

Oppkomsten av den jødiske middelklassen førte til at rabbinernes kontroll ble brutt, og jødene organiserte seg i mindre grupper utenfor menigheten.⁸⁵ Disse gruppene sto i kontrast til den gamle måten å organisere seg på, selv om jødene fremdeles var jødiske i forhold til sosiale og etniske kriterier.⁸⁶ Selv om Graetz omhandler overgangen fra jødisk korporasjon til en jødisk middelklasse i Tyskland, kan det samme bildet finnes i Danmark. Eksempel på den nye jødiske middelklassen i Danmark kan for eksempel ha vært Nathanson. Tyskland var et naboland som kan ha påvirket Danmark i dette spørsmålet, siden en av de fremste representantene for den jødiske reformbevegelsen kom fra Tyskland, og hadde venner og slektninger i Danmark.⁸⁷

⁸² Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 72

⁸³ Graetz 1992, s. 77

⁸⁴ Graetz 1992, s. 77

⁸⁵ Graetz 1992, s. 77

⁸⁶ Graetz 1992, s. 77

⁸⁷ Blüdnikow 1984, s. 75

Spørsmålet om reformasjon av den jødiske menigheten var inspirert av den tyske kjøpmannen og filosofen Moses Mendelsohn. Mendelsohn var en av de første representantene for den voksende jødiske middelklassen som ønsket å frigjøre seg fra rabbinernes styre.⁸⁸ De ledende innenfor den nye jødiske middelklassen var forretningsmenn, bankmenn og hoffjøder.⁸⁹ På grunn av deres yrke, inntekt og eiendom, som alle var elementer som kunne bidra positivt til statens økonomi, bidro dette til at myndighetene anså disse jødene som toppen av det jødiske hierarkiet.⁹⁰ Da disse kapitalsterke jødene klagde til fyrsten over forholdene innad i menigheten, gjorde dette det lettere for fyrsten å blande seg inn.⁹¹

Mendelsohn jobbet for å oppnå religionsfrihet og -toleranse, og han var en av de som mente at religiøs tilhørighet ikke skulle være avgjørende for hvor et menneske havnet på den sosiale rangstigen.⁹²

De reformvennlige jødene ønsket å forbedre stillingen til deres fattige trosfrender ved å tilby dem bedre undervisning og lære dem dansk. Dette ble motarbeidet av menighetens eldste, som var redd for å miste kontrollen over medlemmene. Det ville også bety at menigheten mistet muligheten til å organisere seg slik de selv ønsket, og at de ikke lenger kunne følge sin egen lovgivning. De eldste fryktet at å åpne opp menigheten ville føre til at det sterke samholdet ble oppløst, et samhold som hadde ført jødiske menigheter i både Danmark og Europa gjennom vanskelige tider. Det var heller ikke alle av de fattige medlemmene som forsto hva disse nye ideene ville kunne føre til.⁹³ Dette kan ha ført til at de fattige også motsatte seg reformasjonen, til tross for at målet var å forbedre deres stilling.

I 1780-årene brøt striden mellom de som ønsket å reformere den jødiske menigheten og de som ikke ønsket det, for alvor ut. Den jødiske middelklassen, som også var en del av det ikke-jødiske samfunnet, adopterte de også andre aspekter ved det tyske samfunnet, som språk, klesstil og vaner.⁹⁴ De eldste i den jødiske menigheten fryktet at den nye livsstilen skulle føre til at medlemmene vente seg bort fra de jødiske lovene og fra den jødiske religionen.⁹⁵ Denne konflikten mellom det gamle og det nye førte til at den danske menigheten ble splittet i det som skulle bli

⁸⁸ Graetz 1992, s. 71- 72, refererer til Katz 1978, s. 31 – 33

⁸⁹ Graetz 1992, s. 71- 72, refererer til Katz 1978, s. 31 – 33

⁹⁰ Graetz 1992, s. 74 – 75

⁹¹ Graetz 1992, s. 74

⁹² Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 74 – 75

⁹³ Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 74, 75

⁹⁴ Graetz 1992, s. 75

⁹⁵ Graetz 1992, s. 75

kjent som "parykkstriden", eller "[...] en jødes ret til at følge tidens mode ved at anlægge pisk [...]." ⁹⁶ Parykkstriden fikk en fredelig avslutning i 1791, men reformasjonsstriden var fremdeles uavklart.

På 1790-tallet var de danske myndighetene kommet på banen og disse var innstilt på å reformere og integrere jødene i det danske samfunnet og regjeringen, med kronprins Frederik i spissen ble det innført en rekke tiltak for å gjøre dette. Blant annet ble konservative ministre i 1784 avskjediget og erstattet med ministre som var mer vennlig innstilt overfor fremskritt. ⁹⁷

I 1796 ble det satt ned en kommisjon som skulle utarbeide et forslag for hvordan jødene skulle reformeres. Denne besto av Jeremias Heriques og Nathan Levin Meyer, som representerte det mosaiske trossamfunnet, samt embedsmenn. De utarbeidet et reformforslag der målet var å likestille jøder med øvrige danske innbyggere, og dette arbeidet skulle derfor foregripe Frihetsbrevet av 1814. Dette arbeidet, hovedinnholdet i reformforslaget, samt hvorfor dette ikke ble gjennomført vil drøftes nærmere i kapittel 3. Selv om kommisjonsforslaget i 1796 ikke ble gjennomført, hindret det likevel ikke at en jødisk gutteskole ble opprettet i 1805, etterfulgt av en jenteskole i 1810. En av oppretterne var ingen andre en Nathanson selv. Målet med skolene var kanskje å øke den kulturelle og sosiale dannelsen til fattige jøder. Etter hvert fikk reformasjonstankene større tak i øvrige medlemmene i menigheten, noe som i 1809 førte til at et reformvennlig representantskap ble valgt. ⁹⁸

Fremstående jøder, som Nathanson, spilte en viktig rolle for å realisere Frihetsbrevet, og menigheten kan derfor ikke ses på som en passiv aktør. Reformviljen som menigheten viste, var derfor en avgjørende faktor for å realisere Frihetsbrevet. Det måtte likevel skje en forandring innad i den jødiske menigheten før det skulle være mulighet for at jødene skulle integreres inn i det danske samfunn. Høytstående konservative medlemmer ønsket i utgangspunktet å beholde sin autonomi og dermed bevare kontrollen over medlemmene, men etter påvirkning fra opplysningsfilosofen Moses Mendelsohn, ble det reformfiendtlige representantskapet byttet ut med et reformvennlig. Kombinert med reformvillige styresmakter, førte dette til at de danske jødene nå var klare for å integreres i det danske samfunnet. Begge

⁹⁶ Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 75

⁹⁷ Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 76 - 78

⁹⁸ Dette avsnittet er basert på Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 74, 79, 80

aktørene skulle spille viktige roller i forhold til hvorfor Frihetsbrevet ble til, og hvordan det ble seende ut til slutt.

Hendelsene våren 1814 er et resultat av en større ideologisk endring med røtter tilbake til den franske revolusjonen. Dette utgjør derfor en viktig kontekst og er en viktig forutsetning for at diskusjoner om jødernes rolle i den nye, moderne staten.

2.3 Opplysningstid, emansipasjonsdebatter og Napoleon

På midten av 1700-tallet startet en utvikling som skulle gjøre Europa grunnleggende forandret. Ikke bare i form av den industrielle revolusjonen, men også i form av politiske revolusjoner. Alle disse omveltningene skulle transformere Europa fra å være et stendersamfunn, til å bli et moderne klassesamfunn.

Den første av de politiske revolusjonene fant sted i Nord-Amerika og er i dag kjent som den amerikanske revolusjonen fra 1776. De nord-amerikanske koloniene rev seg løs fra det britiske styret som en protest mot at de ble skattlagt uten å være representert i parlamentet. Den viktigste arven fra denne er kanskje The Declaration of Independence. Hovedpoenget var å erklære menneskets naturlige rettigheter, samt å erklære menneskets rettigheter til å gjøre opprør mot styresmaktene. The Declaration of Independence er også i dag kanskje et av de viktigste dokumentene i amerikansk historie, men den var også en viktig faktor i den senere franske revolusjonen. Den franske revolusjonen er igjen essensiell for å forstå det ideologiske klima som rådet i Europa våren 1814, og det er også her at det for første gang blir diskutert hvorvidt jøder også kunne likestilles med øvrige borgere.

Av alle hendelsene og bestemmelsene i de demokratiske revolusjonene, er det to ting som skiller seg ut i forhold til fokuset i denne oppgaven. Det første er tankegodset som revolusjonene produserte og var inspirert av. Dette omfatter naturretten, som endret hele måten å tenke om mennesket på, og religionsfriheten. Det andre er Napoleon og hans innsats for jødene, som blant annet skulle føre til tilblivelsen av det jødiske Frihetsbrevet.

2.3.1 "Tell yourself often: I am a man, and I have no other true, inalienable natural rights than of those of humanity."⁹⁹

Tanken om at mennesket har naturlige rettigheter i kraft av å være menneske, er ikke et resultat av den amerikanske og franske revolusjonen, det var en

⁹⁹ Hunt 1996, s. 37

forutsetning for den. Sitatet over, er slik den franske filosofen Denis Diderot uttrykte den samme tanken i *Encyclopedia* som kom ut i 1755.¹⁰⁰ Før den tid hadde blant andre den britiske filosofen John Locke i 1690 skrevet om samfunnskontrakten.¹⁰¹ Han mente samfunnet var resultat av en avtale inngått av individer i naturtilstanden om å skape et samfunn.¹⁰² Ved å inngå denne pakten, sa individene seg også villig til å stå under en felles, suverene autoritet, men bare så lenge autoriteten holdt sin del av kontrakten.¹⁰³ Dersom kontrakten ble brutt, hadde subjektene rett til å gjøre opprør, en teori som lett kan relateres til den franske revolusjonen.¹⁰⁴ Det var derfor myndighetenes ansvar å beskytte individets rettigheter til liv, frihet og eiendom.¹⁰⁵ Når Locke snakket om rettigheter, mente han hovedsakelig rettigheter til europeiske menn med egen eiendom.¹⁰⁶ Kvinner, slaver og fattige menn uten eiendom var ikke inkludert.¹⁰⁷

Ideen om at alle mennesker, i naturtilstanden, hadde rettigheter fra naturens side var en tanke som i den franske revolusjonen først vakte begeistring. Dette legitimerte tredjestandens opprør, de hadde like mye verdi som medlem av de øvrige stendene. Det var da de for alvor skulle diskutere og vedta de nye lovene som det nye Frankrike skulle tuftes på, at dette spørsmålet begynte å rukke ved gamle vedtatte sannheter. Dette gjaldt blant andre kvinner, personer med yrker som ble oppfattet som tvilsomme og religiøse minoriteter. I følge historiker Lynn Hunt var debatten om religiøse minoriteter og folk med tvilsomme yrker tydelig eksempel på et tema hvor nye ideer stred mot gamle tradisjoner.¹⁰⁸ Jøder hadde, som en av disse minoritetene, rettigheter som en religiøs gruppe, men som ikke hadde noen rettigheter som individer.

Menneskets naturlige rettigheter var nå en vedtatt sannhet, men lot det seg gjøre i praksis? I Frankrike ble det i første omgang bestemt å utsette denne avgjørelsen, og i 1790 fikk sefardiske jøder status som borgere, etterfulgt av

¹⁰⁰ Hunt 1996, s. 35 – 37

¹⁰¹ Hunt 1996, s. 4

¹⁰² Ole T. Berg: "Samfunnspakten", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/samfunnspakten>
[13.03.12]

¹⁰³ Ole T. Berg: "Samfunnspakten", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/samfunnspakten>
[13.03.12]

¹⁰⁴ Ole T. Berg: "Samfunnspakten", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/samfunnspakten>
[13.03.12]

¹⁰⁵ Hunt 1996, s. 4 – 5

¹⁰⁶ Hunt 1996, s. 5

¹⁰⁷ Hunt 1996, s. 5

¹⁰⁸ Hunt 1996, s. 20

askenasene, som i 1791 fikk samme status.¹⁰⁹ Emansipasjonen for jødene var altså i gang i Frankrike, men den som skulle gjøre mest for emansiperingen av jødene i Europa, var Napoleon.

2.3.2 Ett skritt frem og to tilbake: emansipasjonsdebattene i Europa

Innføringen av borgerrettigheter til jøder i Frankrike i 1790-91 var den første gangen jøder fikk slike rettigheter i Europa, uten å måtte kvalifisere seg noe videre enn å være menneske.¹¹⁰ De etterfølgende Napoleons-krigene førte til at store områder ble kontrollert av Napoleon, og borgerskap til jøder ble introdusert i disse områdene.¹¹¹ Napoleons politikk overfor jøder og andre minoriteter har han kanskje best forklart slik:

[...] by making myself a Catholic, I was victorious in the war of the Vendée, by making myself ultramontane, I won the hearts in Italy. If I were to govern a people of Jews, I would re-establish the Temple of Solomon.¹¹²

Napoleons taktikk, og kanskje hans suksessoppskrift, var derfor at han gjorde en innsats for å innynde seg hos dem han ønsket å vinne over til sin side. For å vinne jødene over på sin side ville han derfor gjenoppbygge Salomons tempel, som ble destruert av romerne i år 70 e. Kr. Nå gjorde Napoleon aldri dette, i stedet fridde han til jødene ved å gjeninnføre Sanhedrin, som er jødenes høye råd, i 1807.¹¹³ Dette rådet ble oppløst i år 425, og hadde ikke vært i virke siden.¹¹⁴ Opprinnelig var Sanhedrins funksjon å være dømmende overfor jøder og i jødiske spørsmål, men Napoleons Sanhedrin skulle fungere som et rådgivende organ.¹¹⁵ Denne Sanhedrinen skulle først og fremst bidra med råd for hvordan jødene på best mulig måte kunne finne et mer ærbart levebrød.¹¹⁶ Siden Napoleon gjeninnførte Sanhedrin,

¹⁰⁹ Katz 1998, s. 168

¹¹⁰ Katz 1998, s. 168

¹¹¹ Katz 1998, s. 168

¹¹² Rowe 2000, s. 221, refererer til Lyons *Napoleon Bonaparte*, s. 82

¹¹³ Hans M. Barstad: "Sanhedrin", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/sanhedrin/j%C3%B8denes%20h%C3%B8ye%20r%C3%A5d> [13.04.2012]

¹¹⁴ Hans M. Barstad: "Sanhedrin", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/sanhedrin/j%C3%B8denes%20h%C3%B8ye%20r%C3%A5d> [13.04.2012]

¹¹⁵ Hans M. Barstad: "Sanhedrin", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/sanhedrin/j%C3%B8denes%20h%C3%B8ye%20r%C3%A5d> [13.04.2012], *Jewish Encyclopedia*: "Napoleon Bonaparte" <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11320-napoleon-bonaparte> [13.04.12]

¹¹⁶ *Jewish Encyclopedia*: "Napoleon Bonaparte" <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11320-napoleon-bonaparte> [13.04.12]

ble han, som planen var, en populær mann blant jødene, noe som i Tyskland kom til uttrykk ved at mange tok "Schöntheil", som betyr Bonaparte, til etternavn.¹¹⁷

Etter Napoleon fall i 1814-15, stagnerte reformasjonsarbeidet overfor jødene, og i noen tilfeller stoppet det helt opp.¹¹⁸ Historiker Jacob Katz har forklart at dette kan ha blitt rettfærdiggjort i forhold til at jødene ikke hadde reagert nok på stagnasjonen i tiden umiddelbart etter at endringen hadde blitt gjort.¹¹⁹ Tiden fra 1814 til og med 1819 var preget av anti-jødisk propaganda, som i følge Katz også hadde sammenheng med den begynnende nasjonalismen og historisk romantikk.¹²⁰ I tillegg til dette, var Europa etter Wiener-kongressen i 1815 inne i en restaurasjonsperiode, der ønsket og målet var å bringe Europa tilbake til tiden før revolusjonene.¹²¹ Dette gjaldt også jødene. Jødernes nyvunne rettigheter ble derfor raskt trukket tilbake, men til tross for forsøkene på å gjeninnføre det gamle regimet, var ideene fra den franske revolusjonen fremdeles levende for middelklassen, og gikk fra tanke til handling i revolusjonene i 1830.¹²² Napoleon og den franske revolusjonen forandret ikke jødernes situasjon blant de europeiske land en gang for alle, men arven de etterlot seg, skulle med tid og stund emansipere jødene. Den beste måten å forklare prosessen på, er kanskje ett skritt frem og to tilbake.

Siden jødene var en minoritet der de befant seg i Europa, ble de ofte gjenstand for debatter, slik som den litterære jødefeiden kan være et eksempel på. Hvert enkelt lands prosess mot jødisk emansipasjon var avhengig av mengden motstand som ble vist og også hva slags politisk og sosialt system som var i hvert enkelt land.¹²³ Mens jøder i Frankrike ble emansipert under revolusjonen i 1790-91, måtte russiske jøder vente helt til 1917.¹²⁴ Et annet eksempel er det tyske-talende området. Før Otto von Bismarck samlet Tyskland i 1871, besto Tyskland av en rekke mindre stater, og hver stat hadde sin emansipasjonsprosess:

... where French intervention initially imposed at least a partial emancipation, the rights of Jews either were arrested in incomplete status or withdrawn only to be secured unevenly

¹¹⁷ *Jewish Encyclopedia*: "Napoleon Bonaparte"

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11320-napoleon-bonaparte> [13.04.12]

¹¹⁸ Katz 1998, s. 192 – 193

¹¹⁹ Katz 1998, s. 193

¹²⁰ Katz 1998, s. 193

¹²¹ Katz 1998, s. 193

¹²² Katz 1998, s. 193

¹²³ Katz 1998, s. 196

¹²⁴ Katz 1998, s. 218

later in a climate where liberal possibilities jostled with anti-Enlightment, Romantic and Christian definitions of Germanness.¹²⁵

I fransk-okkuperte områder fikk jødene noen borgerrettigheter, men dette ble aldri totalt gjennomført i alle de tyske områdene. Da Tyskland ble forenet, kunne derfor emansipasjonen gjennomføres likt i hele landet.

Emansipasjonsprosessen er derfor like individuell som hvert enkelt land. Å gjøre rede for samtlige europeiske emansipasjonsdebatter er en stor oppgave og det ville heller ikke vært meningsfullt for å forklare hvorfor Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til.¹²⁶ I forhold til hva oppgaven handler om, er det mer hensiktsmessig å bare konstatere at dette preget Europa i 1814. På den måten fremstår ikke Frihetsbrevet i Danmark og ekskluderingsbestemmelsen i Norge som noe som bare skjedde her, men at debatten som førte til disse var en del av en større, europeisk bevegelse med røtter tilbake til den franske revolusjonen.

2.4 Konklusjon

Dette kapitlet har drøftet tidligere lovgivning overfor jøder i Danmark og Norge. I 1616 fikk de første jødene tillatelse til å bosette seg i Glückstad, og siden da har det bodd jøder i Danmark. Lovgivningen overfor jøder har stort sett favorisert sefardiske jøder, som gikk under betegnelsen portugisjøder. Askenasene, som ble kalt tyske jøder, har også hatt adgang, men har stort sett måttet ha leidebrev for å få adgang. Selv om portugisjødene og de tyske jødene som hadde leidebrev kunne bosette seg både i Danmark og Norge, valgte de stort sett å bosette seg i Danmark og spesielt i København, hvor den jødiske menigheten ble opprettet i 1684. Det var også jøder som kom til Norge, men de som kom gikk etter hvert over til kristendommen.

Den gjeldende lovgivningen da Kielfreden ble undertegnet i januar 1814, var Christian 5s Danske Lov fra 1683 og Christian 5s Norske Lov fra 1687. Disse slo fast at både portugisiske og tyske jøder måtte ha leidebrev for å komme til landet. De portugisiske jødene ble senere unntatt for leidebrevpåbudet, og kunne derfor reise og handle fritt i både Danmark og Norge. Selv om lovgivningen i Danmark og Norge stort sett var lik, var det også bestemmelser om jøder nedskrevet i norske byers

¹²⁵ Birnbaum and Katznelson 1995b, s. 24

¹²⁶ For mer informasjon og detaljer om emansipasjonsdebattene i Europa, les for eksempel Jacob Katz *Out of the Ghetto*, kapittel XII Profile of Emancipated Jewry.

byprivilegier. Også her er det eksempler på at portugisiske jøder ble foretrukket fremfor de tyske, og at økonomi var en viktig motivasjon.

I forhold til Danmark-Norge har kapittelet har tatt for seg to grupper, som begge har gjennomgått en utvikling. Den første gruppen består myndighetene.

Danske myndigheter har gått fra å nekte både portugisiske og tyske jøder adgang, til å gi portugisiske jøder lov til å handle og reise fritt. Tyske jøder hadde også adgang, men måtte skaffe seg leidebrev. For begge gruppene var det et krav om at de måtte ha kapital. De portugisiske jødene var del av et større europeisk handelsnettverk, der blant andre deres trosfrender var en del av. De tyske jødene drev også handel, men måtte nok i større grad enn de portugisiske jødene bevise sin velstand.

Den andre gruppen er den jødiske menigheten i København. Her er påvirkning fra Mendelsohn-bevegelsen et nøkkelbegrep. Påvirkning fra denne gjorde at den jødiske menigheten i København selv ønsket å bryte ut av den gamle måten å organisere seg på, og bli integrert i det danske samfunnet.

KAPITTEL 3: DET JØDISKE FRIHETSBREVET AV 29. MARS 1814

Det Jødiske Frihetsbrevet av 29. mars 1814 representerte det første steget mot å integrere de danske jødene med resten av innbyggerne i Danmark, og i dette kapittelet skal jeg undersøke hvordan denne loven ble til.

Kapittelet vil gjøre rede for prosessen kronologisk. Forarbeidet til Frihetsbrevet startet allerede i 1796, selv om det ikke ble realisert før i mars 1814. Årsakene til dette lange tidsspennet vil bli gjort rede for. I 1813 gikk Danmark konkurs, noe som dannet bakteppet for den litterære jødefeiden som varte fra mai til august samme år. Rett etter denne feiden ble avsluttet, skjøt arbeidet med Det Jødiske Frihetsbrevet fart.

Denne feiden startet i slutten av mai med at dikteren Thomas Thaarup oversatte og publiserte et ti år gammelt antisemittisk verk kalt *Moses und Jesus*, skrevet av den tyske forfatteren Friedrich Buchholtz. Boken og Thaarups innledning vakte til dels sterke reaksjoner hos mennesker som var uenige med både Buchholtz og Thaarup, men det var også mange som bidro på deres side.

Den litterære jødefeiden handlet om hvorvidt jøder var nyttige borgere i Danmark. Dette spørsmålet ble besvart på ulike måter. Den første måten som dette spørsmålet ble diskutert på ble brukt av de som mente jøder ikke var nyttige borgere. Disse forfatterne har valgt å trekke frem jøder fra antikken og andre foreldede eksempler som et virkemiddel for å bevise at jødene er uforanderlige og har vært det siden antikken.¹²⁷

Den andre måten debatten artet seg på, var om jøder er nyttige borgere i Danmark, og særlig i København, i den seneste tid før den litterære jødefeiden. Dette ble stort sett trukket frem av de som talte for at jøder var nyttige borgere, men det fantes også representanter fra den andre siden.

Den tredje måten spørsmålet ble diskutert på, var en diskusjon om hva som var det egentlige spørsmålet i feiden. Feiden var kort, men intens, og i løpet av august var den så godt som over.

Omfanget på denne feiden stor, men fordi hovedfokuset i dette kapittelet er hvordan Frihetsbrevet ble til, vil feiden bare bli kort presentert med kun et lite, men ut i fra tematikken presentert ovenfor, sentralt utvalg av skrifter. Utvalget har også blitt

¹²⁷ Å bevise jødernes uforanderlighet er et grunnleggende trekk i hat rettet mot jøder. (Berg Eriksen et.al. 2006a, s. 7)

gjort ut i fra hvilke tekster som hadde størst gjennomslagskraft, altså hvilke tekster som skapte mest reaksjoner og som i større grad enn andre la føringer for debatten. Siden de fleste av kildene fra feiden ikke er daterte, har jeg brukt kronologien som blir presentert i boken *Engelen Mi*.¹²⁸ Kronologien som presenteres i boken er basert på når skriftene sto på trykk i Adresse-avisen i København.¹²⁹

Kommisjonsforslaget fra 1796, der målet var å reformere jødene i København, ble ikke gjennomført, men tankegodset fra kommisjonen ble ført videre i 1806/07, da arbeidet med Frihetsbrevet tok til. Hovedinnholdet i førsteutkastet til Frihetsbrevet vil presenteres sammen med hovedinnholdet i det offisielle Frihetsbrevet fra 1814. Deretter vil den litterære jødefeiden i 1813 presenteres som en katalysator for at arbeidet fra 1806/07 ble tatt frem igjen og realisert i mars 1814. Denne feiden kan på mange måter minne om emansipasjonsdebattene i tiden før og etter Napoleon. Til slutt vil Frihetsbrevets innhold bli presentert, og denne vil sammenlignes med det opprinnelige forslaget fra 1807.

3.1 Starten på lovarbeidet: 1796 og 1806/07

Knapt noe av forarbeidet til Anordningen fra 1806-07 eksisterer, noe som gjør det umulig å gjøre greie for hvordan den ble til.¹³⁰ Det eksisterer også lite fra da saken ble tatt opp igjen i 1813/14, noe Linvald tolket som at de ansatte i Kanselliet allerede hadde tatt standpunkt til denne saken.¹³¹ Som nevnt i kapittel 1, har jeg i forhold til forarbeidet valgt å støtte meg på Linvalds fremstilling.

3.1.1 Kommisjonsforslaget fra 1796

Hovedmålet med kommisjonsforslaget var, i følge Linvald at

Jøderne bør være pligtige at rette sig efter de danske Love og maae i intet Tilfælde kunne in skyde sig under deres egne Love eller dømmes efter disse – herfra bør dog Lovene, som vedkommende den christne Gudstieneste, være undtagne.¹³²

De danske myndighetene ønsket å oppheve jødernes egen måte å organisere seg på, ved å fjerne særordninger- og lover som frem til nå hadde ført til at jødene var separert fra resten av innbyggerne. Målet var, med andre ord, å integrere jødene

¹²⁸ Engelen mi handler om den litterære jødefeiden.

¹²⁹ Albertsen 1984, s. 74

¹³⁰ Linvald 1921-25, s. 408. Linvald gjør greie for det som er bevart på side 408.

¹³¹ Linvald 1921-25, s. 408

¹³² Linvald 1921-25, s. 413, referert til Salomon og Fischer 1914, s. 47

i det danske samfunnet. Dette sitatet er nesten identisk med paragraf 1 i Frihetsbrevet, som senere vil bli gått gjennom. Det skulle ta nesten tjue år før disse tankene skulle bli oversatt til handling i Danmark, men det vitner samtidig om en resolutt fyrste som ikke skulle la verken litterære feider eller konkurs stå i veien for målet.

Årsakene til at dette reformarbeidet ikke førte frem i 1796 var at den jødiske menigheten ikke var klar for forandring.¹³³ Flere av de eldste ønsket å beholde kontrollen og samholdet i menigheten. Dersom menigheten skulle åpnes for myndighetene, fryktet de at dette skulle gå tapt. Kanselliet ønsket også at reformen skulle gjelde hele landet, og ikke bare hovedstaden.¹³⁴ Dette faktum, kombinert med ulike innspill mot arbeidet, kan også ha ført til at det ikke ble lagt ned den store innsatsen for å starte reformarbeidet.¹³⁵

Det skulle derfor gå ti år før arbeidet ble tatt frem igjen for å gjøre nytte som inspirasjonskilde når det som skulle bli Frihetsbrevets forarbeid ble til. Årsaken til at arbeidet startet da, var på grunn av en selverklært fransk keiser.

3.1.2 1806/07: Forarbeidet til Frihetsbrevet ble til

Da Napoleon i 1806 igjen kalte sammen Sanhedrin førte ikke dette bare til at han gjorde seg populær hos jødene.¹³⁶ Dette skal ha inspirert det Danske Kanselli til å begynne arbeidet med det som skulle bli det jødiske Frihetsbrevet.¹³⁷ For å underbygge denne påstanden, har Linvald vist til Kansellipresident Kaas, som i april 1807 skrev

"[d]en Vending, Jødenres Anliggender [...] toeg i Frankeriige vakte min Opmærksomhed; jeg troede det nødvendigt at forekomme, saavidt mueligt Resultaternes Virkning paa Dannemark ved at give Jøderne en meere fast og borgerlig Stilling i Staten [...]."¹³⁸

¹³³ Linvald 1921-25, s. 392

¹³⁴ Linvald 1921-25, s. 392

¹³⁵ Linvald 1921-25, s. 392

¹³⁶ Hans M. Barstad: "Sanhedrin", i *Store Norske Leksikon*

http://snl.no/sanhedrin/j%C3%B8denes_h%C3%B8ye_r%C3%A5d [23.02.12]

¹³⁷ Linvald 1921-25, s. 406

¹³⁸ Linvald 1921-25, s. 406, referert til Brev fra Kaas til Kronprins 28/4 1807, Kronprins Frederiks Arkiv Indk. Sager t. mem. Prot. I, 1807 Nr 1156.

Linvald har derfor konkludert med at det var Kaas som selv hadde tatt initiativet til denne saken.¹³⁹ Det kan derfor være nærliggende å tro at Kaas har hatt mye å si for Frihetsbrevets utforming.

Arbeidet tok fatt i 1806, og 11. april 1807 sendte Kanselliet et forslag til en anordning og et reglement til kronprinsen. Dette skulle både gjelde de som var født i Danmark, men også de jødene som kom til Danmark fra utlandet.¹⁴⁰ I motsetning til forslaget fra 1796, som bare var tenkt å gjelde København, skulle denne anordningen gjelde alle jøder i hele Danmark. Korrespondansen mellom Ørsted og Nathanson kan avsløre noe av hovedforskjellene mellom det opprinnelige forslaget, og det som står som Frihetsbrevet i dag. Det er likevel lite som skiller disse to utkastene, som senere skal sammenlignes.

På samme måte som i 1796, ble også dette arbeidet utsatt, noe det var flere årsaker til. For det første hadde kronprinsen selv advart mot å gjøre noen forhastede avgjørelser.¹⁴¹ For det andre ble Danmark straks etterpå involvert i Napoleonskrigene.¹⁴² Linvald har også ment at det generelt sett var lite interesse i å emansipere denne gruppen: "Økonomiske Værdier var ikke knyttet til den, de interesserede var adskilligt færre, og Sympatierene svagere."¹⁴³ Med andre ord, var det lite interesse for å emansipere jødene, og det var heller ingen økonomiske motiver for å kunne ønske dette, noe som også førte til at det ble utsatt.

Likevel har Linvald hevdet at det aldri var noen fare for at anordningen skulle gå i glemmeboken, ikke minst på grunn av at den jødiske menigheten stadig minnet myndighetene på dette:

Paa intet Tidspunkt har man dog opgivet Haabet om at faa Sagen gennemført. Af talrige Udtalelser fremgaar det, at man bestandig havde den i Tankerne. Ikke mindst maatte Brydningerne indenfor den københavnske Menighed virke som en jævnlig Paamindelse.¹⁴⁴

Anordningens tankegods var, i følge Linvald, hentet fra Kansellimedlemmene selv, og det har tilsynelatende ikke blitt ansett som nødvendig å konsultere de myndighetene som lå under kanselliet.¹⁴⁵ Kanselliet hentet likevel mye av

¹³⁹ Linvald 1921-25, s. 406

¹⁴⁰ Linvald 1921-25, s. 407

¹⁴¹ Linvald 1921-25, s. 407

¹⁴² Linvald 1921-25, s. 407

¹⁴³ Linvald 1921-25, s. 407

¹⁴⁴ Linvald 1921-25, s. 407

¹⁴⁵ Linvald 1921-25, s. 413

inspirasjonen sin fra Kommissjonsforslaget fra 1796, som skulle reformere jødene.¹⁴⁶ Dette kan tyde på at ønsket fra myndighetenes side om å integrere jødene ikke var forsvunnet verken med tiden eller med de utskiftningene i arbeidsstokken som det er nærliggende å tro at har skjedd fra 1796 til 1814. Noe som derimot kunne ha påvirket danske myndigheters oppfatning av jødene, var den litterære jødefeiden i 1813.

3.2 Den litterære jødefeiden i 1813

Mens de baneforliggende årsakene til at Frihetsbrevet ble til strakk seg helt tilbake til 1796, ble den litterære feiden en utløsende årsak. En bakenforliggende årsak var den økonomiske krisen som oppsto etter at Danmark gikk konkurs i 1813. Nathansons onkel, David Amsel Meyer hadde fungert som kongens uoffisielle økonomirådgiver og rett før konkursen i 1813 hadde han blitt forfremmet til sjef for valutakontoret.¹⁴⁷ Dette, kombinert med at Frederik 6. velvilje overfor jødene, førte til den litterære jødefeiden.¹⁴⁸ I feiden ble jødene blant annet beskyldt for å ha ført gull og sølv ut av landet, noe som hadde ført til den økonomiske krisen.¹⁴⁹ Den litterære jødefeiden i Danmark startet i slutten av mai, da dikteren Thomas Thaarup utga en utgave av Friedrich Buchholtz's bok *Moses und Jesus*, oversatt til dansk av Thaarup selv, som også akkompagnerte boken med en egen innledning.

Paul Ferdinand Friedrich Buchholtz begynte å studere teologi, men gikk over til å studere filologi.¹⁵⁰ Av finansielle årsaker, fullførte han aldri studiene, og begynte å jobbe som lærer på ridderakademiet i Brandeburg/Havel.¹⁵¹ Boken *Moses und Jesus* utga Buchholtz i forbindelse med en tysk litterær jødefeide i 1803.¹⁵²

Målet med Buchholtz' bok var øyensynlig å forklare hvorfor jøder var som de var og hvordan denne "Statskræften" i forholdene mellom kristne og jøder i de nordligste statene i Europa kunne helbredes.¹⁵³ For å løse "Statskræften", begynner boken til Buchholtz med en utredning for Moselovens opprinnelse, før virkingene som denne loven har hatt blir forklart. Moseloven var, i følge Buchholtz, essensiell for å forstå

¹⁴⁶ Linvald 1921-25, s. 391 - 392

¹⁴⁷ Harket 2006, s. 218

¹⁴⁸ Harket 2006, s. 218

¹⁴⁹ Tudvad 2010, s. 19

¹⁵⁰ Bergmann 2009, s. 110

¹⁵¹ Bergmann 2009, s. 110

¹⁵² Bergmann 2009, s. 110

¹⁵³ Thaarup 1813, s. 268

"... Jøderne i deres Individualitet. Uden at være bekjendt med det Forbigagne, forstaaer man sjeldent noget af det Nærværende."¹⁵⁴

Dette er tydelig eksempel på at jødene blir fremstilt som uforanderlige, siden Buccholtz har fremstilt antikk historie som avgjørende for hvordan jødene er i dag. Deretter blir kristendommen introdusert, før han presenterer en sammenligning av jøder og kristne og hva som gjør dem til nettopp dette. Jøder var jøder på grunn av

[h]ans Tro paa en National-Gud, hans Vedhængenhed ved sine Fædres Love, hans urokkelige Tillid til de urimeligste Forjættelser, hans LigeGYldighed mod den menneskelige Aands Fremgang i Sandheds Erkjendelse, hans Forblændelse mod alle den physiske og moralske Verdens Love, hans Forstokkelse mod enhver stor Idee og omfattende Følelse, med et Ord, hans Religjøsitet, hvilken man, hvor stolt han endog er deraf, næsten kunde fristes til at kalde en dyrisk, saasom den modstaaer enhver fri Udvikling og tilintetgjør Menneskets højeste Fortrin for Dyret – Evne til Fuldkommenhed.¹⁵⁵

Jødene var jøder på grunn av sin religiøsitet, som Buchholtz selv nesten har lyst til å kalle dyrisk, siden den motstår enhver fri utvikling og ødelegger evnen til fullkommenhet, noe han mente var menneskets høyeste fortrinn fremfor dyret. Siden Buchholtz mener mennesket kan oppnå fullkommenhet og ikke dyrene kan det, virker det som at Buchholtz mener at jødenes religiøsitet gjør at de ikke kan oppnå dette.

Jødenes religiøsitet omfattet blant annet en tro på en nasjonalgud, videreføring av deres fedres lover, Moseloven, og en fiendtlig innstilling overfor fremskritt. Det som først og fremst karakteriserte en kristen i Buchholtz øyne var derimot alminnelig velvilje og en følelse av å være en del av noe større.¹⁵⁶ Kort sagt, det motsatte av det som jøden var. Buchholtz var også tydelig på at jøder som ikke passet til denne definisjonen av jøde, som først og fremst gikk på deres religion, ikke var jøder.¹⁵⁷

For å helbrede "Statskræften" har Buchholtz deretter gått gjennom tidligere forsøk på å få jødene til å identifisere seg med de kristne, og hvorfor disse ikke har fungert, før han introduserte sitt eget forslag. For Buchholtz lå hovedkilden til jødenes dårlige moral i deres religiøsitet, som han ønsket å fortrenge ved å innrullere dem i militæret. Dette kom til å virke oppdragende på dem, i tillegg til at den militære tenkemåten var den rake motsetning til den jødiske, siden soldaten skulle leve i

¹⁵⁴ Thaarup 1813, s. 11 – 12 og "Først Afdeling. Den mosaiske Lovs Oprindelse og Aand"

¹⁵⁵ Thaarup 1813, s. 107

¹⁵⁶ Thaarup 1813, s. 110 – 111

¹⁵⁷ Thaarup 1813, s. 107 - 8

følelsen av sin kraft.¹⁵⁸ Dette mente Buchholtz skulle føre til en forakt for penger.¹⁵⁹ Hva Buchholtz og Thaarup har ment med "å leve i følelsen av sin kraft", utdypes ikke, men det viktigste her er kanskje at Buchholtz ønsket å gjøre jøder mindre jødiske ved å innrullere dem i militæret.

En annen virkning av å gjøre jødene til soldater, var at de blir en del av en helhet, som da vil motvirke enhver trang til å være individ.¹⁶⁰ Siden Buchholtz har satt tilnærmet likhetstegn mellom kristendom og fellesskap, og fellesskap og det militæret, kan det virke som at han ønsket å gjøre jødene mer kristne, i hvert fall gjøre dem mer lik en som Buchholtz oppfattet som en ekte kristen.

I *Moses und Jesus* har Buchholtz idealisert ideen om helheten og hvordan mennesker skulle være en del av denne. Dette ser vi både i karakteristikkene av jøder og kristne, men det er kanskje kommet sterkest til uttrykk i hans beskrivelse av det militæret. I boken har han også en historie som han hadde lest som ung, og som hver gang han leste den brakte frem tårer.¹⁶¹ Denne historien er skrevet av Laurence Sterne og heter *The Life and Opinions of Tristram Chandy, Gentleman*, og utdraget som Buchholtz refererer i *Moses und Jesus* handler om le Febre.¹⁶² Han blir syk, og kapteinen sier han selv vil pleie ham fordi en offiserbror fortjener det beste.¹⁶³ For kapteinen spilte det ingen rolle hvor på rangstigen en offiserbror sto.¹⁶⁴ Videre sier Buchholtz at

[...] dette Sted har jeg aldrig kunnet slaae ud af Tanker, og i dette Øjeblik opfylder det mig med saa levende Følelser, at jeg fristes til at lægge Pennen for desto mer uforstyrret at overgive mig til dem.¹⁶⁵

Dette tyder på at Buchholtz hadde et følelsesmessig forhold til militæret, og mente mennesket har godt av militær erfaring. Buchholtz mente militæret ville løse problemet med jødernes religiøsitet, til tross for at han angivelig var mot adelen og militæret.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Thaarup 1813, s. 302

¹⁵⁹ Thaarup 1813, s. 299 - 301

¹⁶⁰ Thaarup 1813, s. 303

¹⁶¹ Thaarup 1813, s. 304

¹⁶² Kristian Smidt: Laurence Sterne", i *Store Norske Leksikon* http://snl.no/Laurence_Sterne

[22.04.12]

¹⁶³ Thaarup 1813, s. 304

¹⁶⁴ Thaarup 1813, s. 304

¹⁶⁵ Thaarup 1813, s. 304

¹⁶⁶ Bergmann 2009, s. 110

En annen virkning som militæret ville hatt, var at det skulle føre med seg en lyst til å arbeide. Den som var vant til å være arbeidsløs, skydde arbeid, men den som var vant til å arbeide, ville ikke klart seg uten det, var Buchholtz' forklaring.¹⁶⁷ Jødernes alminnelige karakter oppfattet Buchholtz som lathet.¹⁶⁸ Når jøder skulle begynne å arbeide, og bli vant til dette, så ville han opphøre i sitt vesen å være jøde.¹⁶⁹ I militæret sto mennesker av alle religioner og fra alle steder i verden side om side som brødre.¹⁷⁰ Militæret ville også hindre jødene i å holde gudstjenester, noe som ville tilintetgjøre deres "dumme Troe paa en National-Gud."¹⁷¹

Kort oppsummert ønsket Buchholtz med boken *Moses og Jesus* å gjøre rede for hvorfor jøder er som de er, og hvordan en på best mulig måte kunne gjøre dem mer kristne. Når han vil gjøre dem mer kristne, er det ikke først og fremst i den religiøse forstanden, ved å omvende jødene til å tro på Jesus som Messias, men å gjøre jødene mer lik det han mener kjennetegner de kristnes vesen.

Thaarups innledning i den danske versjonen passer godt sammen med Buchholtz' kraftige angrep på jødene. I det første motsvaret som Thaarup fikk, og som presenteres etterpå, hevdet forfatteren at Thaarup overgikk Buchholtz i sine beskyldninger.¹⁷²

Buchholtz bok med Thaarups bidrag fremstår som to verker som på mange måter sier det samme. Til tross for dette, skulle den danske debatten først og fremst konsentrere seg om Thaarups innledning. Årsaken til dette kan være at *Moses und Jesus* var en ti år gammel bok, som den tyske professoren Peter Villaume allerede da boken kom ut i Tyskland, hadde kommet med et motsvar til.¹⁷³ Mange anså kanskje derfor boken som gammel nytt.¹⁷⁴ Thaarups skrift, derimot, var noe nytt og brakte kanskje derfor mer harme og engasjement, til tross for at han på mange måter videreførte Buchholtz' argumenter.

Thaarups innledning

Innledningen starter med en erklæring om at det er

¹⁶⁷ Thaarup 1813, s. 306

¹⁶⁸ Thaarup 1813, s. 307 – 8

¹⁶⁹ Thaarup 1813, s. 307 – 8

¹⁷⁰ Thaarup 1813, s. 308 – 309

¹⁷¹ Thaarup 1813, s. 309 – 10

¹⁷² Ridder Bäreus i hans "Københavns Jøder, lige gode Borgere som de kristne".

¹⁷³ Tudvad 2010, s. 33

¹⁷⁴ Se for eksempel Ridder Bäreus i hans "Københavns Jøder, lige gode Borgere som de kristne".

[h]verken Had til Jøderne, med hvilke jeg i mit hele Liv aldrig haver havt noget at skifte, ej heller Vindesyge have bevæget mig til at oversætte følgende Skrift, men Kjærlighed til Sandhed.¹⁷⁵

Thaarup mente selv at han hadde ærlige hensikter med boken, noe som i lys av hans senere harde angrep og mange beskyldninger mot jødene, gjør dette utsagnet vanskelig å tro på. Sannsynligvis er dette et grep som Thaarup tar for å narre den ukritiske leser til å tro at det man nå skal lese er sant, selv fra et nøytralt standpunkt. Videre skriver han at ingenting ville gledet ham mer enn om disse anklagene som ble presentert i innledningen, skulle motbevises, for deretter å liste opp en rekke ting som han mente burde bevises.¹⁷⁶ Dette omfatter bevis for at jødene ikke lenger fulgte deres religiøse grunnsetninger, som Thaarup mente var ideen om en nasjonalgud som bare skulle stå jødene bi, et ønske om verdensherredømme, hvor andre nasjoner skulle bli underlagt og destruert av jødene og en generell fritagelse fra å følge moralske plikter overfor de som ikke var jøder.¹⁷⁷ Det siste punktet mente Thaarup hadde ført til en naturlig fiendtlig innstilling til de som jødene omtaler som Gojim, Nochrin og Accum, som er ulike betegnelser på de som ikke er jøder.¹⁷⁸

Videre hevdet Thaarup at han fryktet dette ville bli vanskelig å motbevise, da "[...] Egennytte, Grumhed, og Ladhed ere Nationens Særkjende fra den første Oprindelse", før han har trukket frem eksempler fra Det gamle testamentet for å bevise nettopp dette: "Abrahams Opførsel mod sin Medhustru Hagar og hennes Søn Ismael er langt fra at være human og kan vel kaldes grum."¹⁷⁹

Thaarup hevdet også at "Gud selv kan ved Engelen Mi løses av sin Eed, og har ogsaa, da han førte Israels Børn gjennom det røde Hav, ladet sig løse fra den."¹⁸⁰ Med dette mener Thaarup å bevise hvor løgnaktige og upålitelige jøder kan være ved at de har en karakter som gjør at de aldri trenger å holde noen løfter de inngår.

¹⁷⁵ Thaarup 1813, s. I

¹⁷⁶ Thaarup 1813, s. II

¹⁷⁷ Thaarup 1813, s. II - III

¹⁷⁸ *Gojim* eller *goyim* er en flertallsform av *goy*, som betyr ikke-jøde, *nochrin* er sannsynligvis en om- eller feilskrivning av det hebraiske ordet *notzri*, som i flertallsformen *notzrim* betyr kristne, *accum* kommer sannsynligvis fra ordet *akum*, som direkte oversatt betyr en som tilber stjerne og konstellasjoner, men som også brukes om ikke-jøder. Kilde Hebrw4christian Abbreviations, Glossary Yiddish og Glossary Hebrew

<http://www.hebrew4christians.com/Glossary/Abbreviations/abbreviations.html> og

http://www.hebrew4christians.com/Glossary/Yiddish_Words/yiddish_words.html#G og

http://www.hebrew4christians.com/Glossary/Hebrew_Glossary_-_N/hebrew_glossary_-_n.html

[21.04.12]

¹⁷⁹ Thaarup 1813, s. III

¹⁸⁰ Thaarup 1813, s. VIII

På mange måter fortsetter derfor Thaarup Buchholtz angrep på jødene, med nøkkelbegrep som for eksempel nasjonalgud, verdensherredømme og karakteristikk av jødernes vesen og religiøsitet. For både Thaarup og Buchholtz var tilsynelatende jødernes vesen og deres religion sammenfallende, noe som kan tyde på at de oppfatter en jøde som en som bekjenner seg til den mosaiske tro. Dette stemmer i forhold til at Buchholtz mente kjernen til jødernes problem var deres religiøsitet.¹⁸¹

Thaarups påstander skulle i de neste månedene bli heftig debattert, og den første til å kritisere Thaarup var etatsråd og Ridder av Dannebrogen Johan Hendrich Bäreus.

Ridder Bäreus entret scenen

Den første reaksjonen på Thaarups innledning og oversettelse kom allerede 5. juni, da Ridder Bäreus fikk trykt skriftet "Kjøbenhavns Jøder, lige saa gode Borgere som de Kristne" i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*. Bäreus var utdannet jurist og ble i 1799 justitiarius i fattigvesenets politirett.¹⁸²

I dette forsvarsskriftet for jødene angrep Bäreus først og fremst Thaarups innledning, som han anså som "[...] slettere end Bogen [...]", og som han også mente skadet Thaarups omdømme.¹⁸³ Bäreus mente også at innledningen "[...] inneholder alskens Ting, der aldeles ikke vedkomme Sagen", og at det er fullt mulig å skrive et lignende, om ikke et verre skrift om de kristne.¹⁸⁴ Han kritiserte også Thaarup for å komme med en rekke beskyldninger mot jødene og for deretter å oppfordre andre til å bevise dette, som i følge Bäreus, ikke kunne bevises.¹⁸⁵ Til slutt kritiserte Bäreus Thaarups bruk av antikke eksempler, fordi han mente dette var dypt urettferdig:

¹⁸¹ Thaarup 1813, s. 107

¹⁸² Frantz Dahl og Knud Waaben: Johann Hendrich Bäreus", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske*
http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Jurist/J.H._B%C3%A4rens?highlight=johann%20hendrich%20b%C3%A4rens [22.04.12]

¹⁸³ Bäreus 1813, s. 711

¹⁸⁴ Bäreus 1813, s. 709

¹⁸⁵ Bäreus 1813, s. 710

Hvad vilde vel en Tolder i vore Dage sige, dersom nogen vilde bevise ham, at han ikke kommer i himmerige, med Skriftens Ord: "Toldere og Skøger kunne før komme i himmeriges Rige end I?"¹⁸⁶

Her har Bäreus svart Thaarup med samme mynt og introdusert en gammel lov vedrørende kristne i den antikke verden.

Bäreus døde før jødefeiden var over, men det var andre som tok opp kampen etter ham. I Otto Horrebrows tidsskrift *Jødernes Krønike* kunne Københavns borgere lese dette diktet:

Til Jødeforsvarerne
Vor Ridder Bäreus er nu salig død,
Det er, han hviler nu i Abrams Skjød;
Ved Navnet Bäreus menes han ei mere,
Men de, som i hans Ridderspor marchere
Og drabeligen heise Krigens Flag,
For at forsvare vore Jøders Sag.¹⁸⁷

Da feiden senere skulle splittes opp i parti, var det Bäreus og Thaarup som sto som gallionsfigurer for hver sin fløy, hvor begge ble betegnet som deres ordner som riddere.¹⁸⁸

Det er en stor mengde skrifter som inngår i den litterære jødefeiden, og det har derfor vært nødvendig å gjøre et utvalg av disse. Jeg har valgt å legge vekt på gjennomslagskraft, det vil si hvilke tekster som utmerker seg som førende i forhold til debatten. Dette har blant annet ført til at lyriske innslag som dikt og sanger har falt bort, og det har også ført til at opptrykkinger av gamle skrifter heller ikke er tatt med.¹⁸⁹

Når jeg her snakker om nyttige borgere, mener jeg hvorvidt de er økonomisk nyttige for staten. Det vil si, at diskusjonen går ut på om jødene bidrar til økonomisk vekst. En god økonomi er essensiell for et land dersom de skal føre krig, siden kriger er dyre affærer.

Buchholtz og Thaarup er gode eksempler på den første måten debatten ble gjort på ved at de konstruerer et bilde av at jøden er uforanderlig, ved å fokusere på

¹⁸⁶ Bäreus 1813, s. 712

¹⁸⁷ Horrebrow 1813, s. 96

¹⁸⁸ Tudvad 2010, s. 20

¹⁸⁹ I kildelisten finnes alle innslag fra den litterære jødefeiden, som jeg har lest.

jøder fra antikken. Eksempler på at fokuset ble flyttet fra fjern til nær fortid, samt eksempler på at hva som egentlig var debatten ble debattert, skal nå presenteres.

Bastholms spørsmål

En av dem som tydeligst forsøkte å føre feiden inn på spørsmålet om jødene var nyttige borgere i København i 1813, er presten Christian Bastholm. Bastholm ble kongelig konfessionarius, altså den kongelige familiens prest, i 1783 og skrev *Jødiske Historie* i tiden mellom 1777- 82.¹⁹⁰

Skriftet *Bastholms Tanker i Anledning af Jødefejden*, ble første gang publisert i tidsskriftet *Dagen*. Senere ble den to siders lange teksten trykket opp og delt ut gratis av bokhandler Johann Christian Friedrich Brummer på Østergade i København, slik at så mange som mulig kunne svare på spørsmålene.¹⁹¹

Bastholm mente at feiden ikke traff det som han anså som sakens kjerne.¹⁹² Etter å ha oppsummert argumentene som hadde haglet fra begge fløyer, konkluderte Bastholm med at det som var skjedd i fjern fortid ikke var like interessant som det som var skjedd i nær fortid.¹⁹³ For å komme nærmere den nære fortiden, og dermed nærmere sakens kjerne, hadde Bastholm derfor formulert fem spørsmål, og ved å svare på disse, mente han saken kunne avgjøres.¹⁹⁴

De tre første spørsmålene handlet om hvorvidt det var jøder eller kristne som på ulike måter hadde akkumulert alt sølv og gull i Danmark.¹⁹⁵ Det fjerde spørsmålet var om det var kristne eller jøder som drev med utlån av penger på en slik måte at de fattige ble fattigere.¹⁹⁶ Det femte spørsmålet var om det var kristne eller jøder som kjøpte opp det stjålne gullet og sølvet som på ukentlig basis ble stjålet.¹⁹⁷

Alle spørsmålene er knyttet til økonomi. Dette kan være tilfellet med tanke på den tidligere økonomiske interessen som Danmark har hatt, når de har ønsket at jøder skulle bosette seg der, men det kan også være et resultat av at Danmark i 1813 ble slått konkurs og var derfor preget av økonomisk krise. Det kan også være et

¹⁹⁰ Redaktionen: "Konfessionarius", i *Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Sprog/Fremmedord/kl-ko/konfessionarius [22.04.12], Michael Neiiendam: "Christian Bastholm", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Pr%C3%A6st/Christian_Bastholm?highlight=bastholm [22.04.12]

¹⁹¹ Tudvad 2010, s. 29

¹⁹² Bastholm 1813, s. 1

¹⁹³ Bastholm 1813, s. 1

¹⁹⁴ Bastholm 1813, s. 1

¹⁹⁵ Tudvad 2010, s. 29

¹⁹⁶ Tudvad 2010, s. 29

¹⁹⁷ Tudvad 2010, s. 29

utslag av beskyldningene om at jødene førte gull og sølv ut av landet. Bastholm ønsket ikke selv å besvare disse spørsmålene, da han ville overlate dette til "kyndigere Mænds Besvarelse".¹⁹⁸ Han fikk en rekke svar, hvorav to vil bli presentert her.

Den første besvarelsen på Bastholms spørsmål kom allerede 10. juli, og var skrevet av den jødiske foreleggeren Salomon Soldin.¹⁹⁹ Her hevdet han at både Bastholm og Thaarup har bodd så lenge på landet at de ikke har fått med seg de ulike reformtiltakene som hadde blitt gjort både fra myndighetenes side og også fra den jødiske menigheten selv.²⁰⁰ Her tenker han sannsynligvis på den jødiske gutte- og jenteskolen som hadde blitt opprettet. Han syntes også det var problematisk å hevde at det var pluraliteten av jøder som dette dreier seg om – for hva betyr egentlig "pluralitet"?²⁰¹ Som svar til spørsmål 1, som eksplisitt handlet om det er kristne eller jøder som lurer til seg folks myntede og umyntede²⁰² sølv, spurte Soldin om det ikke fantes lover som forbød slikt.²⁰³ Spørsmål 2, som handlet om det var kristne eller jøder som snøt folk for penger, både på børsen og på gatene, svarte Soldin at begge trosretningene var representert på børsen.²⁰⁴ Spørsmål 3 handlet om at mynter forsvinner og har blitt så sjeldne at de gjemmes på kistebunner rundt i landet.²⁰⁵ Bastholm spurte derfor om det var kristne eller jøder som sørget for at disse pengene forsvant. Soldin svarte at det kun var markstykker og mindre mynt som har blitt myntede. Pengene var ikke forsvunnet, hevdet Soldin, sannsynligvis ble de gjemt på kistebunnene, og kommer med dette med et stikk til Bastholm.²⁰⁶ Videre sier Soldin at penger vil alltid forsvinne når det er krig, og de kommer tilbake når det er fred.²⁰⁷

Spørsmål 4, om hvem som drev åger på en slik måte at de fattige ble fattigere, mente Soldin at både kristne og jøder drev med dette.²⁰⁸ Som svar på spørsmål 5, mente Soldin at politiet kunne bekrefte at de færreste tyver er jøder.²⁰⁹

¹⁹⁸ Bastholm 1813, s. 2

¹⁹⁹ Aleks. Frøland: "Salomon Soldin", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Medier/Boghandler/Salomon_Soldin?highlight=salomon%20soldin [29.04.12], Tudvad 2010, s. 29

²⁰⁰ Soldin 1813, s. 3

²⁰¹ Soldin 1813, s. 4

²⁰² Umyntet sølv er sølv som ikke er preget, slik som mynter er. Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Bullion", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/bullion> [22.04.12]

²⁰³ Soldin 1813, s. 6

²⁰⁴ Soldin 1813, s. 6 – 7

²⁰⁵ Soldin 1813, s. 7

²⁰⁶ Soldin 1813, s. 7

²⁰⁷ Soldin 1813, s. 8

²⁰⁸ Soldin 1813, s. 9

Videre hevdet Soldin at

Under saa forvirrende Tidsomstændigheder, som de, hvori vi leve, bør man kiende og kunne overskue det Hele, naar man vil fælde nogen upartisk og retfærdig Dom. At fremsætte gamle, men ikke uigjendtlige, tidtgjentagne Bebreidelser, gavner kun lidet og bidrager snarere end mer til at forvirre Begreberne, der desværre allerede ere forvirrede nok, og til at forøge den gjensidige Misnøje mellem Menneske og Menneske, i et Øjeblik, da Egennyttens og Tidsforholdene allerede alt mer end nok have adskilt hjerterne, forstemt saa mange tusinde Sind, og bragt et Moralsystem i Møde, som man maa gyse ved.²¹⁰

Med dette mente Soldin at det å trekke frem utdaterte fordommer bidro kun til mer forvirring og økt misnøye i en tid der det allerede var nok av dette.

Også representanter for den jødiske menigheten svarte på Bastholms spørsmål. De mente at både kristne og jøder hadde kjøpt gull og sølv i Danmark, men påpekte at det var kristne som gjorde dette i Norge, da det ikke fantes jøder der.²¹¹ Representantene mente også at

Om dette Indkjøb er skeet ved Jøder eller Christne, eller begge, er i sig selv ligegyldigt, naar det eengang beviiseligt var til Landets Tarv, og for at forskaffe aller Undersaatter uundværlige Fornødenheder.²¹²

For representantene var det derfor ikke spørsmålet om hvilken trosretning de skyldige bekjente seg til som var det viktigste, men at dette skadet landet. Representantene mente også at det trengtes verken kristne eller jødiske innkjøpere for å forklare hvorfor pengene forsvinner, og at åger som gjorde de fattige fattigere kun angikk

Afskyelig, slette Mennesker og Borgere alle Troesbekjendelser fælles Misbrug, der imidlertid i den sidste Tid, her i Danmark formedelst Pengevæsenets Vaklen, næsten har ophævet sig selv, og er bleven saa got, som umuelig: Aager.²¹³

Med dette mente representantene at det er så godt som umulig å være ågerkar.

Baggesens anmeldelse

²⁰⁹ Soldin 1813, s. 11

²¹⁰ Soldin 1813, s. 10

²¹¹ Ræpresentanterne 1813, s. 3

²¹² Ræpresentanterne 1813, s. 4

²¹³ Ræpresentanterne 1813, s. 5

Et annet viktig bidrag i feiden var bidraget til Jens J. Baggesen, som ble omtalt i Adresse-avisen 10.juli. Med unntak av bøkene, er dette ett av de lengste bidragene i feiden, med sine rundt 60 sider, noe som fører til at ikke alt som Baggesen har skrevet kan tas med. Jeg har derfor valgt å vektlegge det han skriver om *Moses og Jesus*, inkludert Thaarups innledning, om feiden i seg selv, og hvordan han stilte seg i forhold til hvorvidt jøder kunne være nyttige borgere.

Avhandlingen er delt inn i seks deler og Baggesen startet avhandlingen med et utdrag fra *Labyrinthen*, en reiseskildring som kom ut i 1792 og -93.²¹⁴ Bøkene ble skrevet etter en reise som Baggesen gjorde i 1789, og inneholder blant annet en beskrivelse av jødegaten i Frankfurt.²¹⁵ Det er denne beskrivelsen som Baggesens bidrag åpner med. Baggesen fortsatte videre i del to av avhandlingen, at elendigheten i jødegaten tente følelser hos ham som han ønsket å dele med alle.²¹⁶ Han tar tydeligvis jødernes parti da han skrev

Er det mueligt, at man kan foreene sig om, at nægte en Samling af Jordbeboere, paa Grund af deres særegne Religion, den første af alle Rettigheder, den naturligste af alle Eiendomme?²¹⁷

Baggesen mente at religion var "den naturligste af alle Eiendomme", noe som er interessant med tanke på naturrettsstenkingen som med opplysningstiden fikk sin renessanse. Tanken om at mennesket innehar naturlige rettigheter var avgjørende både i den franske og i den amerikanske revolusjonen, og Baggesen mente altså at jødene også fortjente de samme rettene som andre, nettopp fordi de også var mennesker.

Om *Moses og Jesus* sier Baggesen at

[...] høist uhistoriske, høist uphilosophiske, og høist uchristelige – om ikke høist umoralske – sig selv, for Resten, noksom giendrivende, Skamskrift: Moses og Jesus – et værk, hvis egentlige Tendents er ægte pharisæisk, den nemlig: saa vidt mueligt, at forvandle al Religion og Moral til blot Politie – det er at sige, til alt indbefattende Politie – al aandelig Yttring til egentligt Haanarbeide – og al menneskelig Cultur til Dressur, et ord, hvis fulde

²¹⁴ Paul W. Rubow: Jens Baggesen", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske* http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kunst_og_kultur/Litteratur/Digter/Jens_Baggesen?highlight=baggesen [29.04.12]

²¹⁵ Harket 2006, s. 215

²¹⁶ Baggesen 1813, s. 16

²¹⁷ Baggesen 1813, s. 17

Begreb, lige som det selv, skyldes den (mærkelig nok!) især fra Jøder udgagne berlinske Oplysning.²¹⁸

Han mente at boken var et skamskrift, og at den hadde en fariseisk tendens, fordi *Moses og Jesus* gjorde religion og moral om til politikk. "Farisæisk" kan bety både selvrettferdig og skinnhellig.²¹⁹ Nøyaktig hva Baggesen mente med å betegne boken "farisæisk", har jeg ikke klart å finne ut av, men det viktigste i denne sammenhengen er at han er svært negativ til den.

Baggesen behandlet også spørsmålet om jøder som danske statsborgere. Av jøder fra andre land hadde Baggesen lært at en jødisk innlemmelse i Danmark er like mulig som ønskelig

[..] ved aldeles uvoldsomme, milde, den sande Christendom allene værdige midler, dem og mit Fædrelands Regjering, besjælet af den samme Aand, som lettede Bøndernes Aag, løfte Stavnsbaandet, ophævede Negerhandelen, og formildede disse vore sorte Brødres Trældom, alt for endeel Aar siden har begyndt at anvende.²²⁰

Baggesen anså derfor at den samme ånden som sørget for forbedringer i forhold til bøndernes stilling og opphevelsen av slavehandelen vil sørge for at danske jøder skulle bli ansett som borgere i Danmark. Baggesen har nærmest gitt uttrykk for en romantisk oppfatning av integrering, noe som tydelig kommer frem i sitatet ovenfor. For ham ville dette være et resultat av sann kristendom. Han kan derfor ha ment at toleranse for andre religioner er viktig for kristne, som fremfor alt vektlegger nestekjærlighet.

Det var tydeligvis ikke bare for å forsvare jødene at Baggesen valgte å engasjere seg. Det var også motivert av det han beskrev som en

[...] Syndeflod af Dagsskrifter og Flyveblade for og imod dem, der, naar man tar hensyn paa den gemeene Tone, det gemeene Sprog, og den yderste partiske, tildeels personlige, Pøbelanskuelse, som hersker i næsten alt det hidindtil udkomme, truer med at gjøre den Sag, jeg havde holdt for eet at Philosophiens, og den høiere Politisk værdigste Æmner, til en Pøbelsag, eller og bestemtere: til et Middel for ukyndige Døgnskriblere, at beskatte endu ukyndigere Døgnbladlæsere.²²¹

²¹⁸ Baggesen 1813, s. 27

²¹⁹ Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: "farisæisk", i *Ordbog over det danske Sprog. Historisk Ordbog 1700 – 1950* <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=farisæisk> [13.05.12]

²²⁰ Baggesen 1813, s. 29

²²¹ Baggesen 1813, s. 30 - 31

Baggesen kritiserte derfor alle de han mente var "ukyndige Døgnskriblere" for å engasjere seg i en sak han selv anså for å være reservert for høyere kretser, og som han implisitt regnet seg selv for å være en del av.

Det egentlige spørsmål, slik som Baggesen så det, var

I hvad Forhold staaer Jøderne i Dannemark, efter den Forandring som er skeet i deres borgerlige Forfatning, til Staten og i dens Finantser? Eller maskkee rigtigere, med andre Ord: Hvad Indflydelse har Jøderne, som Ikke-Jøder?²²²

Baggesen mente derfor at det egentlige spørsmålet i feiden var hvilken innflytelse jødene hadde i staten som innbygger, og ikke jøde. Dette er interessant fordi det griper så inn i tanken om nekte jødene alt som gruppe, men innfri dem alt som individer, slik som Count de Clermont Tonnerre formulerte det i den franske revolusjonen.²²³ Her tar han også opp tråden fra Bastholm om å fokusere på dagens forhold i Danmark, og ikke jødene fra den fjerne fortiden.

Baggesen mente også at feiden var en "jødefeide", ikke bare fordi den handlet om jøder og fordi den utgikk fra jøder i det han kalte "ordets populære betydning", men fordi begge parter i feiden brukte det han kalte "Jødespråket".²²⁴ For Baggesen var nemlig det mest påfallende i feiden et ualminnelig dårlig språk.²²⁵ Siden denne feiden i senere tid har blitt kjent som den litterære jødefeiden, er det nærliggende å tro at det var Baggesen som ga navnet til den.

Jødene svarer på tiltale

Et annet bidrag i den litterære jødefeiden som fikk positiv oppmerksomhet både av Baggesen og av andre deltakere, var bidraget til Gottlieb Euchel, medlem av den jødiske menigheten, kalt *Til Evig fred*. Tittelen til denne skriften er sannsynligvis inspirert av den tyske filosofen Immanuel Kants essay *Zum ewigen Frieden* fra 1795, der Kant gjør rede for hvordan det kan bli evig fred mellom nasjonene.²²⁶ Dette passer godt med hva som er Euchels motiv for å skrive, siden han med skriftet søkte fred. Dette bidraget ble omtalt i Adresse-avisen 17. juni, og Euchel ønsket med dette å belyse det han anså som stridens hovedpunkter.

²²² Baggesen 1813, s. 32

²²³ Hunt 1996, s. 86 – 88

²²⁴ Baggesen 1813, s. 39

²²⁵ Baggesen 1813, s. 39

²²⁶ Tor Førde: "1795: Zum ewigen Frieden - Til den evige Fred", i europas-historie.net <http://www.europas-historie.net/kantspolitiskefilosofi2.htm#fred> [23.02.12]

Euchel mente at fortalen til Thaarup var basert på gamle fordommer og at den derfor var uriktig.²²⁷ Han svarte også på Thaarups beskyldninger om at jødene var pliktige til å følge det som sto i rabbinerskrifter, noe Euchel avviste.²²⁸ Talmud var en samling av skrifter av rabbinere, og ingen lovbok for jødene.²²⁹ Disse tekstene var også av varierende kvalitet og tema, og "[i]ngen, selv ikke den mest orthodoxe Jøde finder sig forpligtet til at antage Læresetninger af samme, eller at erklære dem for hellige."²³⁰ Kun kongens lov skulle være lov, og det er derfor jødene brukte offentlige domstoler fremfor sine egne.²³¹ Euchel bidro også med å oppklare misforståelsen rundt begrepet "Engelen Mi", som Thaarup oppfattet som en karakter som kunne løse enhver jøde fra alle deres løfter. Euchel kunne derimot opplyse om at når det står at Engelen Mi kan løse en fra sin ed, så betyr dette "hvem kan da frikjenne herren for sin ed?".²³² Euchel avviser også Thaarups påstand om at vold mot kristne er akseptabelt for jøder.²³³

Et interessant poeng, er at 17. august 1813 ble det offentlige påbudt å kalle jøder "bekjenner av den mosaiske tro", og ikke "jøde". Begrepet "jøde" hadde etter hvert blitt mer et skjellsord enn en betegnelse på en som tilhører den mosaiske tro, og bestemmelsen kom etter at den jødiske menigheten selv hadde tatt kontakt med kongen.²³⁴

På bakgrunn av dette utvalget som det har blitt gjort her, var det flere ting det strides om i denne feiden. Hovedmålet med debatten var å avdekke hvorvidt jøder var økonomisk nyttige borgere, men dette ble gjort på ulike måter. Dette tyder på at ulike aktører så ulike hensikter med denne feiden. Men det kan likevel sies å være motivert av de samme årsakene. Når konteksten for feiden i 1813 var krig der Danmark havnet på den tapende siden og den økonomiske krisen, som kriger som regel forårsaker, kombinert med gamle fordommer mot jøder som ågerkarler, er det ikke vanskelig å se hvorfor det var lett å legge skylden på jødene.

Samtidig er den litterære jødefeiden i Danmark interessant fordi den på mange måter ligner de mange emansipasjonsdebatter som på Napoleons tid preget Europa

²²⁷ Euchel 1813, s. 9 – 10

²²⁸ Euchel 1813, s. 11

²²⁹ Euchel 1813, s. 13

²³⁰ Euchel 1813, s. 14

²³¹ Euchel 1813, s. 14 – 15

²³² Euchel 1813, s. 18

²³³ Euchel 1813, s. 15

²³⁴ Tudvad 2010, s. 32

ved at spørsmålet om jødernes plass i den nye staten ble diskutert. Kanskje det mest interessante med det hele, er hvordan de danske myndighetene ikke lot seg påvirke av feiden.

Selv om den litterære jødefeiden var over i slutten av august 1813, og jødene hadde fått sitt Frihetsbrev i 1814, skulle det i 1819 blusse opp en jødefeide, inspirert av de voldelige Hep! Hep!-opprørene i Tyskland. Dette vil ikke bli drøftet videre i oppgaven, men det kan tyde på at det fremdeles hersket misnøye mot jødene blant befolkningen, til tross for myndighetenes reformvilje.

I kapitlet har jeg trukket frem aktører som på ulike måter har vært viktige for både å forklare hvordan og hvorfor Frihetsbrevet ble til. Eksempler på dette er Frederik 6. og Nathanson. I tillegg har jeg også trukket frem aktører i den litterære jødefeiden som på hver sin måte har bidratt til å forme feiden. Eksempler på dette er Thaarup, Baggesen og Euchel.

Men hvor representative har disse representantene vært? Martin Lausten har tolket den litterære jødefeiden som et uttrykk for folkeviljen, og begrunner dette med å vise til Ørsteds erindringer:

Anordningen havde ganske vist en høist velgjørende Indlytelse paa Jødernes moralske og sociale Tilstand, men den og de resolutioner, som fulgte den op, vare ingenlunde fremskyndte ved den offentlige Mening, som tværtimod med usædvanlig Heftighed og Velholdenhed havde forfulgt jøderne i pressen. Men regjeringen stod fast, og den gennemførte et humant Formaal, og det et saadant, der havde den da herskende Stemning imod sig.²³⁵

Lausten, basert på Ørsted, mener derfor at folkets vilje var mot integrering av jøder i det danske samfunnet. Vil dette si at Thaarup var uttrykk for folkeviljen? Han hadde, som Bärens påpekte, bodd utenfor København i flere år og hadde kanskje derfor ikke sett de reformtiltakene som det reformvennlige representantskapet hadde satt i gang. Dette hadde kanskje Københavns innbyggere gjort. Likevel er det mange som bidro i feiden på Thaarups side, noe som underbygger Laustens påstand om jødefeiden var et uttrykk for folkeviljen. Dette kan stemme, men det ville samtidig føre til at de som deltok i feiden på jødernes side ble ekskludert fra også å være en del av folkeviljen. Selv om det store flertallet av danske innbyggere kanskje ikke ønsket at jøder skulle integreres, var det fremdeles flere som talte for dette. Et mer nyansert

²³⁵ Schwarz Lausten 2005, s. 12. refererer til A. S. Ørsted (1855) *Af mit Livs og min Tids Historie*, 3. bd., s. 296 – 298. Delene i kursiv er kursivert av Lausten selv, sannsynligvis for å markere Ørsted sine sitater, mens den øvrige delen av sitatet er Laustens egne ord.

bilde vil kanskje være å konstatere at det både fantes krefter for og i mot integrering av jøder i den danske befolkningen.

Denne uviljen var likevel ikke sterk nok til å endre kursen for myndighetene i forhold til Frihetsbrevet. Det er kanskje derfor mer snakk om hvem som sitter med makten og hva slags holdninger vedkommende hadde. Siden Frederik 6. var tilhenger av revolusjonsideene og ønsket, i samråd med Kanselliet, representert av Kaas og Ørsted, å integrere jødene i det danske samfunnet, så ble dette gjort.

Fremfor alt førte den litterære jødefeiden til at arbeidet fra 1806/07 ble tatt frem igjen og gjennomgått av Nathanson og Ørsted.

3.3 Det Jødiske Frihetsbrevet av 29.mars 1814

Etter den litterære jødefeiden og det etterfølgende påbudet i august 1813 om at det offentlige skulle benevne de som bekjente seg til den mosaiske tro etter deres borgerlige stilling, og ikke som jøde, ble arbeidet fra 1806/07 funnet frem igjen og gått gjennom på ny.²³⁶ I følge Linvald var det ikke store forskjellene som ble gjort fra det gamle forarbeidet til det som skulle bli kjent som det jødiske Frihetsbrevet. Innholdet i Frihetsbrevet, og innholdet i førsteutkastet presenteres sammen for å på best mulig måte vise hva som opprinnelig var tiltenkt, og hvordan Frihetsbrevet ble sendt ut til slutt.

Julius Salomon, medforfatter av *Mindeskrift i anledning af Hundreaarsdagen for Anordningen af 29.Marts 1814* har hevdet at Frihetsbrevet først og fremst var en stadfesting av hvordan tilstanden allerede var.²³⁷ Likevel skjedde det en juridisk forandring, som hadde implikasjoner for hvilke rettigheter som jødene nå, ved lov, hadde krav på. I tillegg var også en del nye elementer i Frihetsbrevet.

Frihetsbrevet åpner med å erklære at jøder skulle ha lik adgang til lovlige yrker, som andre danske borgere, dersom resten av Frihetsbrevet ikke sa noe.²³⁸ Den første paragrafen slo også fast at alle jøder måtte rette seg etter landets lover, og ikke etter de mosaiske. Målet med Frihetsbrevet var å fjerne rabbinerne fra å være jødene øverste myndighet, til at jødene må rette seg etter de samme reglene som resten av befolkningen. Dette viser tydelig at jødene i teorien skulle nyte større frihet i Danmark. Det ble også fastslått at skolevesenet nå skulle stå under Magistratens oppsyn, i tillegg til at fattighuset skulle være felles for både jøder og kristne, og ikke

²³⁶ Linvald 1921-25, s. 407 – 408

²³⁷ Salomon 1914, s. 72

²³⁸ Frihetsbrevet kan leses i sin helhet i Appendiks.

et separat fattighus for jøder.²³⁹ Dette viser at myndighetene ønsket å integrere jødene og at de ikke skulle ha noen særegne ordninger. Tapet av denne autonomien skulle erstattes med andre rettigheter. Disse bestemmelsene gikk lenger enn det som var planen i 1807, og dette var derfor nye bestemmelser.²⁴⁰

Det ble også slått fast at politiet skulle føre manntall over jødene, noe som ikke hadde blitt gjort tidligere.²⁴¹ Dette vitner om at myndighetene ønsket mer oversikt og kontroll over den jødiske befolkningen. Frihetsbrevet krevde også at jødene skulle bruke tysk og dansk i handelsbøker og rettslige dokumenter, i tillegg til at det er den danske tidsregningen som skulle brukes. Målet med dette var, som Linvald har påpekt, at jødene skulle gå bort fra bruken av hebraisk, og er et godt eksempel på at frihet også innebærer plikter som må oppfylles.²⁴² Denne delen av Frihetsbrevet ble diskutert av Nathanson og Ørsted, da Ørsted mente at fransk også burde være tillatt. Dette påbudet var også nytt.²⁴³

I tillegg ble det fastslått at både ekteskap og skilsmisse skulle gjøres etter dansk lov. Bestemmelsene vedrørende ekteskapet ble også diskutert i korrespondansen.²⁴⁴ Tidligere hadde jødene hatt egne regler for ekteskapsinngåelse, og dette vitner også om at myndighetene ønsket å integrere jødene i Danmark, ved at de, som andre danske borgere, måtte følge den samme lovgivningen.

Bestemmelser i Frihetsbrevet skulle også hindre menighetenes representanter i å ha en negativ påvirkning over medlemmene i den jødiske menigheten. "Det lette Band", som gikk ut på at medlemmer av den mosaiske menigheten ble utelukket derifra og fra å omgås andre jøder, ble også avskaffet.²⁴⁵

Det ble også bestemt at synagogene i større grad enn før havnet inn under myndighetenes kontroll. Dette ble også diskutert i korrespondansen mellom Ørsted og Nathanson. Dette viser tydelig at myndighetene ønsket å fjerne rabbinerne som øverste myndighet, for i større grad å integrere den jødiske menigheten i den danske staten. Det var dette som tidligere hadde skapt motstand blant de eldste i menigheten.

²³⁹ Linvald 1921-25, s. 411. For en mer detaljert gjennomgang av disse endringene, og flere til, se Linvald 1921-25, s. 411.

²⁴⁰ Linvald 1921-25, s. 411, Salomon 1914, s. 72

²⁴¹ Salomon 1914, s. 72

²⁴² Linvald 1921-25, s. 411

²⁴³ Salomon 1914, s. 72

²⁴⁴ Linvald 1921-25, s. 412

²⁴⁵ Blüdnikow og Jørgensen 1984, s. 51, 54

Mot slutten kom bestemmelsene om den nye jødiske konfirmasjon. Alle jøder under 14 år ble pålagt å avlegge et løfte om ikke å bryte grunnsetningene som skulle beskrives i den nye læreboken som på dette tidspunktet var på trappene. I tillegg ble det bestemt at hvis en ikke hadde avlagt religionsprøven, hadde en ikke noen rettigheter til for eksempel å gifte deg, bli svenn i et laug eller å kunne avlegge eden som jødene måtte gjøre i rettssaker. De som var over 14 år var unntatt denne prøven, med unntak av de som senere kom til Danmark fra utlandet. Det siste punktet protesterte Ørsted på, fordi han mente at det var snakk om voksne mennesker og at man ikke kunne stille slike krav overfor disse.²⁴⁶ Innføringen av religionsprøven var også ny, og var kanskje den mest omfattende av pliktene som jødene nå måtte følge.²⁴⁷

Det ble også fastsatt regler for hvor lang tid en jøde kunne oppholde seg i Danmark som gjennomreisende, og hva slags plikter vedkommende i så fall hadde overfor menigheten og myndighetene til å melde selv. Her ble både portugisiske og tyske jøder likestilt, noe som markerte et klart brudd med tidligere lovgivning som favoriserte portugisiske jøder. I følge Salomonsen var bestemmelsene om bosettingstillatelsen uforandret fra slik det var før.²⁴⁸

I tillegg til diskusjonene som ble gjort rede for nå, var det også noen språklige endringer som var felles for hele dokumentet. Det første hovedtrekket her var at alle steder der begrepet "Jøde", "jødisk" etc. ble byttet ut med "mosaisk" etc.²⁴⁹ Dette var en konsekvens av loven fra 17. august om at det offentlige skulle benevne jøder som en som bekjenner seg til den mosaiske tro, og ikke som jøde.²⁵⁰ Ørsted var ikke enig i denne utbyggingen, men Kansellipresidenten hadde det siste ordet i saken, og endringene ble gjort.²⁵¹

Det andre hovedtrekket i disse endringene var at språket ble modifisert for å unngå å såre noen, som for eksempel ved at en negativ dom over det jødiske skolevesenet ble kuttet ut.²⁵²

Ørsted ønsket også nye bestemmelser vedrørende en ed som jødene måtte avlegge.²⁵³ Han ønsket at det skulle nedsettes en komité som skulle utarbeide disse,

²⁴⁶ Linvald 1921-25, s. 412 – 413

²⁴⁷ Salomon 1914, s. 72

²⁴⁸ Salomon 1914, s. 72

²⁴⁹ Linvald 1921-25, s. 409

²⁵⁰ Tudvad 2010, s. 32 – 33

²⁵¹ Linvald 1921-25, s. 409

²⁵² Linvald 1921-25, s. 410

og frem til dette arbeidet var ferdig, skulle de gamle reglene gjelde.²⁵⁴ Denne komiteen ble aldri nedsatt, og reglene for eden forble ved det gamle²⁵⁵

I tillegg til Frihetsbrevet, ble det utarbeidet et sett med regler som skulle gjelde for den Københavnske menigheten. Denne vil imidlertid ikke bli behandlet i denne oppgaven, siden jeg først og fremst ønsker å sammenligne de nasjonale bestemmelsene for jøder.²⁵⁶

Med Frihetsbrevet ble jødernes autonomi opphevet og de ble i mer eller mindre grad likestilt med resten av den danske befolkningen. Det var også en rekke krav som myndighetene stilte til jødene, som de måtte innfri for å kunne nyte godt av godene som Frihetsbrevet skjenket dem.

Det er likevel stor forskjell på teori og praksis. I teori kunne jøder stille like sterkt til utdanningsplasser og jobber som øvrige danske borgere, men i praksis var det ikke det som skjedde.²⁵⁷ Dette kan kanskje tyde på at gamle tradisjoner fremdeles hadde sitt tak over folk.

Et annet av de nye kravene var innføringen av en jødisk konfirmasjon, som kanskje kan tolkes som en skolering i det danske samfunnet. Dette vitner fremfor alt om myndighetenes ønske om å forbedre jødene og deres stilling.

I tillegg til dette ble det innført en meldeplikt for gjennomreisende, i tillegg til det ordinære manntallet som skulle føres. Fremfor alt viser Frihetsbrevet at myndighetene ønsket at jøder skulle bo og virke i Danmark, så lenge de forholdt seg til pliktene som ble nedsatt i Frihetsbrevet. Religionsfrihet var et viktig prinsipp i den franske revolusjonen, og kan også ha manifestert seg i Frihetsbrevet som en kontrollert religionsfrihet.

3.4 Konklusjon

Frihetsbrevet står som en representant for styresmaktens holdning overfor jødene i 1814, en holdning som nødvendigvis ikke ble delt av andre danske borgere. Denne uviljen kom ikke bare til uttrykk i jødefeiden i 1813, men det kom kanskje spesielt til uttrykk i 1819 med den voldelige korporale jødefeiden.

²⁵³ Linvald 1921-25, s. 412

²⁵⁴ Linvald 1921-25, s. 412

²⁵⁵ Linvald 1921-25, s. 412

²⁵⁶ Reglementet kan leses i sin helhet i Salomon 1914

²⁵⁷ Se for eksempel Wagner 1998, s. 100

Arbeidet med Frihetsbrevet startet i 1796, da en kommisjon ble nedsatt for å utarbeide et lovforslag som skulle oppheve jødernes egne lover og ordninger som gjorde at de sto utenfor det øvrige danske samfunnet. Siden den jødiske menigheten motsatte seg reformforsøket, ble gjennomføringen utsatt. Etter at Napoleon kalte sammen Sanhedrin i 1806, tok kansellipresident Kaas opp tråden igjen fra 1796 og det ble utarbeidet et nytt utkast for reformasjonen av jødene. Det var tre årsaker til at også dette ikke ble realisert. For det første var den kronprinsens ønske om å ikke gjøre noe forhastet, for det andre var det ingen økonomiske motiver for å integrere jødene i Danmark og for det tredje ble Danmark involvert i Napoleonskrigene.

Napoleonskrigene tømte på få år statskassen, og i 1813 var Danmark konkurs. Samme året startet Thomas Thaarups utgivelse av en 10 år gammel antisemittisk bok den litterære jødefeiden, hvor spørsmålet om jøder var økonomisk nyttige borgere ble heftig debattert. En av anklagene mot jødene var at de førte gull og sølv ut av landet, og dermed hadde forårsaket den økonomiske krisen. Arbeidet om å reformere jødene hadde ligget i dvale siden 1807, men den litterære jødefeiden fungerte som en katalysator for å få arbeidet i gang igjen. Den 29. mars 1814 var Det Jødiske Frihetsbrevet endelig realisert, 18 år etter at arbeidet startet.

Innholdet i Frihetsbrevet er stort sett sammenfallende med utkastet fra 1806/07, og den litterære jødefeiden har derfor ikke satt noen særlig spor etter seg. Hovedtanken bak Frihetsbrevet, som erklært i paragraf 1, er også sammenfallende med Kommisjonsforslaget fra 1796. Den eneste innflytelsen feiden kan ha hatt, har vært å endre betegnelsen "jødisk" til "mosaisk".

Dette kapitlet har omhandlet tre grupper. Den gruppen som er mest representert her, er staten, representert av kongen og myndighetene og kan først og fremst knyttes til Frihetsbrevet. Den andre gruppen er den jødiske menigheten, som også fremstår som en aktiv aktør i hvordan Frihetsbrevet ble til. Den tredje gruppen som er presentert her, er den øvrige, danske befolkningen. Denne gruppen kan først og fremst knyttes til den litterære jødefeiden. Dette kan fremstå som et komplisert bilde, men kan gi mening til oppsummeringen om en tar for seg hva slags holdning hvert enkelt gruppe har hatt overfor jødene i perioden 1796 – 1814.

Myndighetene har hatt én gjennomgående holdning ved at de gjennom hele perioden har ønsket å reformere jødene gjennom et dokument som Frihetsbrevet. Det kan også tyde på at de ikke har blitt påvirket i noen særlig grad av den delen av den danske befolkningen som var negativ overfor jøder. Den delen av befolkningen

som var positiv overfor jøder, slik som Baggesen, delte myndighetenes ønske om integrering og reformering. Myndighetene har også hatt et samarbeid med den jødiske menigheten, i form av kommisjonsutvalget i 1796, og gjennom korrespondansen mellom Ørsted og Nathanson i forbindelse med den endelige utgaven av Frihetsbrevet. Gjennom hele perioden har myndighetene hatt én gjennomgående holdning overfor jødene.

Den jødiske menigheten utviklet seg ved å bytte ut reformfiendtlige medlemmer i representantskapet med reformvennlige. Dette har gjort at den jødiske menigheten selv tok initiativ overfor staten til å få gjennom Frihetsbrevet på to måter. Det har gjort det ved å ta direkte kontakt og ved at de også har hatt grep for å reformeres. Menigheten har derfor gjennomgått en transformasjon fra reformfiendtlig til reformvennlig.

Hos den øvrige danske befolkningen fantes det misnøye gjennom hele perioden med den litterære jødefeiden som klimaks. Alle danske innbyggere kan likevel ikke beskyldes for å være negative, da flere i feiden talte jødenes sak, som for eksempel Baggesen.

Den danske befolkningen har, ut i fra kildene, ikke hatt noen annen påvirkning på den jødiske menigheten enn at høytstående medlemmer av menigheten engasjerte seg i debatten. De har heller ikke påvirket myndighetene noen mer enn at det i august 1813 ble forbudt å kalle noen "jøde". Den danske befolkningen kan også ha påvirket myndighetene i forhold til at arbeidet med Frihetsbrevet ble satt i gang for tredje og siste gang gjennom den litterære jødefeiden.

Denne oppgaven, og kanskje særlig dette kapittelet har på ulike måter drøftet begrepet "nyttige borgere", og da særlig borgere som er økonomisk nyttige. Et ønske om økonomisk nyttige borgere i en tid preget av krig, er ingen kontroversiell påstand. Krig er kostbart og kapital en nødvendighet. I tillegg gikk Danmark konkurs i 1813, noe som forsterker bildet om behovet for kapital. Konkursen kan også ha medført et behov for å stable staten på beina igjen, noe som kanskje jødene og deres kapital kunne være bidragsyttere til. Myndighetene hadde kanskje fremdeles håp om at kapitalsterke innvandrere skulle bosette seg i Danmark, og bidra positivt til statsbyggingen. Ved å lovfeste visse krav, som religionsprøven, og åpne den jødiske menigheten opp for mer statlig kontroll, viser Frihetsbrevet at i bytte mot religionsfrihet, skulle de underordnes på lik linje med andre danske innbyggere.

Dette kapitlet har avdekket hvordan og hvorfor Frihetsbrevet ble til, så det neste spørsmålet er derfor hvorfor jøder ble ekskludert fra Norge?

KAPITTEL 4: EKSKLUDERINGSBESTEMMELSEN

Spørsmålet om jødernes stilling i staten var høyaktuelt på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Som vi har sett, hadde nesten alle land i Europa en debatt om dette, dette var også tema på Riksforsamlingen i Norge. Denne debatten endte med at jøder ble ekskludert fra Norge, noe som stred mot tendensen ellers i Europa, hvor andre land valgte å innvilge jøder noen borgerlige rettigheter.

Dette kapitlet vil redegjøre for hvordan ekskluderingsbestemmelsen ble til på Eidsvoll i 1814. Paragrafen som bestemmelsen inngår i, ble behandlet i tre diskusjoner i en periode på tre uker og måten diskusjonen artet seg har mer eller mindre direkte sammenheng med hvordan den ble seende ut til slutt. På grunn av dette vil kapitlet bygges opp kronologisk.

Det ble opprettet flere komiteer på Eidsvoll, men jeg har valgt å vektlegge forader debattene om jødene foregikk. Fokuset vil derfor være på Konstitusjonskomiteen og Riksforsamlingen som en helhet. Debatten kommer senere også inn på andre religiøse minoriteter som ble nektet adgang i samme paragraf. Her har jeg valgt å trekke inn dette, dersom disse har hatt betydning for debatten om jødene eller om disse kan bidra til å forklare hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til.

4.1 Fra Kielfreden til Riksforsamlingen

Den 14. januar 1814 sa den danske kongen sagt fra seg Norge til den svenske kong Karl Johan. Christian Frederik, den danske kongens utsending til Norge, var ikke lenger den rettmessige stattholderen i Norge.²⁵⁸ Han ønsket å bli konge og mente at hans arverett fortsatt måtte gjelde, selv om Frederik 6. hadde sagt fra seg retten til å sitte på den norske trone.

Den 19. februar innkalte Christian Frederik til en riksforsamling, og den 25. februar ble representanter til Riksforsamlingen valgt, samtidig som folkeeden ble avlagt i kirkene. De som hadde stemmerett til Riksforsamlingen, var alle mannlige bønder, brukseiere, embetsmenn og borgere over 25 år. Grunnet tidspress, rakk ikke de nordligste amtene frem i tide.²⁵⁹

²⁵⁸ Fure 1989, s. 8

²⁵⁹ Danielsen 2007, s. 176

4.2 Grunnlovskastene

Både i forkant av og under Riksforsamlingen ble det utarbeidet grunnlovskast, som skulle fungere som grunnlag for utarbeidelsen av Grunnloven. Det var til sammen tre utkast som tok opp jødernes adgang til Norge, og de har mange av de samme forklaringene til hvorfor dette skulle skje. Presten Nicolai Wergelands utkast er ikke datert, og hans paragraf 8 lyder slik:

Ingen person af den jødiske Troesbekjendelse maa komme indenfor Norges Grændser, langt mindre boesætte sig der. ²⁶⁰

Wergeland ønsket ikke jøder i Norge, verken som besøkende eller som fastboende. Dette kan vitne om en forestilling om at jøder kunne være skadelige uavhengige av hvor mye tid de tilbrakte i et land. Wergeland kommer ikke med noen forklaring i grunnlovskastet for hvorfor han ikke ønsker jøder inn i landet, men i et brev røper han en mulig årsak til hvorfor:

Der kunne være Jøder nok af vor egen Tro. Israeliterne, som have hele Jorden til Fædreland, kunne gjerne lade os beholde for os selv denne Afkrog paa Kloden. Deres Indtrængen i Landet vilde kun fordærve og forarme Almuen. ²⁶¹

Denne forklaringen er delt i tre. At det skulle være nok jøder av den kristne tro, refererer Wergeland muligens til de som i hans syn ikke hadde den rette troen.

Den andre delen, om at jødene har hele verden til fedreland, er sannsynligvis en referanse til den jødiske diaspora som har utviklet seg fra antikken. ²⁶² Den siste delen er kanskje hans viktigste argument for å nekte jøder adgang til riket.

Wergeland mente at jøder ville "fordærve og forarme Almuen", noe som taler for at han hevder det var for samfunnets beste å utelukke jøder. Wergeland bruker derfor argumenter om jødernes historie for å nekte jøder adgang.

I følge jernverkseieren og Eidsvollsmannen Jacob Aall kunne ikke Wergeland frikjennes for en viss "pruritus sese exhibendi" – eller en trang etter å vise seg

²⁶⁰ Jæger 1916, s. 263

²⁶¹ Wergeland 1830, s. 20

²⁶² Se Berg Eriksen 2006a "Diaspora", s. 33 - 38

frem.²⁶³ Wergeland la ned mye tid på å skrive taler i forkant av forhandlingene som skulle foregå dagen etter, og holdt taler

[...] I blomstrende, men stundom øgte Uttrykk; i vakre, men stundsom tvugne Billeder, afmalede han Fyrstens og Folkets Vildfarelser, uden at ændse det Had, som han derved paadrog sig.²⁶⁴

Med dette mente Aall at Wergeland angrep både fyrsten og folket med sine vel uttenkte taler, noe som skapte misnøye blant resten av forsamlingen. Aall forklarer denne misnøyen med at det var en underliggende tone på Riksforsamlingen om at det ikke skulle uttrykkes misnøye med tidligere hendelser og med planen for hvordan Riksforsamlingens forhandlinger skulle gjennomføres.²⁶⁵ Disse uskrevne reglene fulgte ikke Wergeland, men det er vanskelig å si hvorvidt det er bevisst eller ubevisst.

Wergeland selv skriver om utkastet sitt at han

"[...] blot havde kastede det paa Papiret til egen Veiledning og ikke agtede verken at oplæse eller indlevere det, saasomt det syntes mig ikke at have den tilbørlige Udførlighed og strenge Orden for et saadant Øiemed."²⁶⁶

Dette tyder på at Wergeland anså grunnlovsutkastet som en idémyldring. Han skrev også at "[...] ogsaa jeg maatte frem med mit."²⁶⁷ Tilsynelatende var Wergelands utkast skrevet ned både for hans egen skyld, men også for å kunne bidra i arbeidet.

Det andre utkastet ble skrevet av sorenskriver Lauritz Weidemanns og er datert 2.april. Weidemann var sorenskriver i Christians Amt, som i dag tilsvarer Oppland fylke. Jacob Aall skriver om han at "finder [...] ingen Plads for ham paa min Dagbogs lyse Side. Hans faa Taler vare haarde, eensidige og fremsadt i en indbilsk Tone."²⁶⁸ Dette tyder på at han, i motsetning til Wergeland, ikke var en av de som tok mest til ordet på forsamlingen eller var av dem som beveget Aall mest. Aall sier også at han hadde hørt mye bra om Weidemann og at hans grunnlovsutkast ble roset av

²⁶³ Nielsen, 1882, s. 389, Fure 1989, s. 88, Paul Thyness: "Jacob Aall", i *Store Norske Leksikon* http://snl.no/nbl_biografi/Jacob_Aall/utdypning [29.04.12]

²⁶⁴ Nielsen, 1882, s. 389

²⁶⁵ Nielsen, 1882, s. 389

²⁶⁶ Jæger, 1916, s. XII

²⁶⁷ Jæger, 1916, s. XII

²⁶⁸ Nielsen 1882, s. 394

mange.²⁶⁹ Dette tyder på at Weidemann var en populær mann blant mange. Det var også flere som mente at utkastet besto av deler lånt av andre forfattere.²⁷⁰

I dette grunnlovsutkastet, skrevet Weidemann, handler paragraf 61 om jødene:

§ 61. Dog skulle, med Undtagelse af den jødiske Nation, alle andre Regjeringers Undersaatter, som lovmæssigen ere skilte fra deres Herskaber, kunne som Undersaatter bygge, boe og ernære sig her i Landet og nyde undersaatlig Beskjærmelse af Landets Love, samt fuldkommen Samvittighedsfrihed. Offentligen kunne disse Fremmede ikke exercere sine fra Landets herskende Religion afvigende Religionsskikke, uden paa det Sted, Kongen vil tillade, og ikke uden med Hjemmel af saadan Tilladelse. De ere derhos pligtige til, uværgerlig at lyde Landets love.²⁷¹

Han forklarer paragrafen slik:

Ad § 61. Regjeringen bør ikke, for Landets eget Bedste, støde fra sig fremmede, nærende Undersaatter, der finde deres Regning ved at tilbringe Landet deres Formue og deres Kunster. Desuden fordrer Folkerettens Grundsætninger denne Bestemmelse. Den jødiske Nations Historie godtgjør, at dette Folk stedse har været oprørsk og bedragersk, og deres Religionslære, Haabet om igjen opstaae som egen Nation, har, saa ofte de have erhvervet nogen besynderlig Formue, forledet dem til Intriguer og til at danne Stat i Stat. Landets Sikkerhed fordrer altsaa ihenseende til dem en absolut Undtagelse.²⁷²

Han ønsker alle andre "fremmede" velkommen inn i landet, og forklarer dette med at landet på denne måten vil ha økonomisk nytte av disse. Så lenge de fulgte lovene og ikke holdt sine gudstjenester offentlig, syntes Weidemann de kunne innfris adgang til riket. Økonomisk nyttige borgere var derfor også ønsket i Norge, men det var likevel skepsis i forhold til å utøve religionen offentlig, noe som kan tyde på en frykt for å vinne proselytter. Tidligere lovgivning åpnet for at jøder kunne komme til riket, fordi de ble oppfattet som en kapitalsterk gruppe.

Weidemann kan ha ønsket en videreføring av praksisen om at innvandrere, som kan komme et land økonomisk til gode, skal kunne få bo og virke i landet, men han oppfattet ikke jødene som en av disse. Han kan ha fryktet deres organisering

²⁶⁹ Nielsen 1882, s. 395

²⁷⁰ Kilden sier de så på utkastet som en "Kompilation". I følge Historisk ordbok over det danske sprog 1700 – 1950, utgitt av De Danske Sprog- og litteraturselskab, betyr verbet "kompilere" å plyndre, og er særlig brukt i vitenskapelige fagspråk. (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: "Kompilere", i *Ordbog over det danske Sprog. Historisk Ordbog 1700 – 1950* <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kompilere> [15.05.12])

Ut i fra denne definisjonen, tolker jeg derfor ordet "Kompilation", som at Weidemann har plyndret deler av andres verk og utgitt det som sitt eget.

²⁷¹ Jæger 1916, s. 148

²⁷² Jæger 1916, s. 148

ved at de hadde egne lover og regler og der deres overordnede var rabbinere og medlemmer av representantskapet.

Weidemann ønsket religionsfrihet for alle, med unntak av jøder, men at ingen andre religioner enn den evangelisk-lutherske skal kunne utøves offentlig. Dette er muligens fordi han fryktet at medlemmer av den offentlige religionen skulle konvertere til andre religioner. Årsaken til at han ikke ønsket adgang for jøder var at deres historie viste at dette er et "oprørsk og bedragersk folk", og at deres religion også talte mot dem. Han har også trukket frem jødernes håp om en gang å bli en nasjon, hvor han mente at dette gjorde jødene til en trussel mot landets sikkerhet. I følge Weidemann har dette håpet ført til at jødene akkumulerer rikdom, som igjen har ført dem ut i intriger og at de alltid danner stat i de statene de befinner seg. Weidemann ønsket ikke at jøder skulle ha adgang til Norge.

Weidemann har derfor argumentert for at jødernes religion og historie har ført til at jødene vil utgjøre en trussel mot riket, og at de derfor bør ekskluderes.

I likhet med de to foregående grunnlovskastene, var jødene utestengelse fra riket også ønsket av forfatteren av det siste grunnlovskastet. Dette var skrevet av krigsassessor Peter Elieson, og datert 2.april. Hans paragraf 4 h) omhandler jødene adgang til riket:

§ 4 h) Ligesaa vist som det er at ingen kan raade over min Hiertes Troe ligesaa daarligt er det at ville tvinge denne ved Love – imillertid troer jeg at Jøderne da vi ingen have af dem ikke burde forundes Adgang i Landet, ikke for deres Troes Skyld med formedelst deres Smaaheds Aand, som er en Følge af deres 1700 aarige Undertrykkelse og Mishandling - ²⁷³

Eliesons adgangsforbud er ikke motivert av jødernes religion, men heller på grunn av deres lidelseshistorie som har ført til at jøder er negativt innstilt til andre. Han antydte altså at jødene har blitt undertrykt, og på grunn av denne undertrykkelsen vil han utestenge dem fra Norge. Han oppfattet derfor ikke jødernes religion som en trussel som burde holdes ute, men på grunn av hvordan historien har påvirket dem. Han har også trukket frem at det ikke finnes jøder i Norge, og bruker også dette som et argument for at de ikke skal ha adgang.

Tycho C. Jæger, som har skrevet forordet til bind 3 av Riksforsamlingens forhandlinger som inneholder grunnlovskastene, skriver i forordet at Eliesons utkast ikke ble til som følge av oppfordringer fra Christian Frederiks nærmeste krets, siden

²⁷³ Jæger 1916, s. 90

de så på han med en "avgjort mistillit".²⁷⁴ Han var heller ikke medlem av Riksforsamlingen og er derfor ikke blitt omtalt av Jacob Aall.

Både Weidemann og Wergeland har trukket inn jødernes religion og historie som relevante årsaker til at de ikke bør gis adgang til riket. I tillegg har de trukket inn et behov for å beskytte både samfunnet og landet. Begge har derfor opplevd jødisk tilstedeværelse i Norge som en trussel mot landets sikkerhet. Weidemann var derimot positiv til at andre innvandrere kunne bosette seg i Norge, fordi han mente dette ville føre til økonomisk vekst.

For Elieson var det tilsynelatende bare jødernes historiske erfaring som var årsaken til at de burde nektes adgang. Han oppfattet ikke jøder som en trussel mot verken landet eller innbyggerne, men at jødernes vesen, som et resultat av århundrer med undertrykkelse, har gjort dem gjerrige. På grunn av måten han har ordlagt seg på i utkastet, er det også mulig at han har ment at jøder ikke burde komme til Norge fordi det i utgangspunktet ikke fantes noen jøder her.

Jødernes historie og deres vesen er i grunnlovsutkastene tett knyttet sammen, ved at historie brukes som forklaring på hvorfor jøder er som de er. Jødernes historie er faktorer som ikke kan endres, noe som innebærer en uforanderlighet som igjen er karakteristisk for hat rettet mot jøder fordi de er jøder. For både Weidemann og Wergeland er jødernes historie og religion knyttet tett sammen som forklaring på jødernes vesen, en blanding som også er like vanskelig å endre som et folks historie. Disse argumentene fremstår som fordommer, ved at de uttrykker en negativ holdning til jøder som en gruppe.²⁷⁵ Fordommer er også et produkt av manglende kunnskap, noe som også kan være tilfellet her.²⁷⁶ I andre land ble jøder integrert både ved hjelp av myndighetene og ved at de jødiske menighetene ble reformert, slik som tilfellet var i København. Dette er også en del av jødernes historie, men det blir tilsynelatende ikke vektlagt.

Siden de grunnlovsutkastene som inkluderer jøder representerer et klart mindretall, er det nærliggende å konkludere med at det i utgangspunktet ikke skulle være et grunnleggende og sentralt element i den norske grunnloven. Likevel havnet

²⁷⁴ Jæger 1916, s. IX

²⁷⁵ Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Fordom – psykologi", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/fordom/psykologi> [13.05.12]

²⁷⁶ Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Fordom – psykologi", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/fordom/psykologi> [13.05.12]

adgangsforbudet først blant de elleve punkter som grunnloven skulle bygge på, før den ble plassert som nummer 2 av 110 paragrafer. Det som i utgangspunktet virket som sporadiske ideer fra tre menn, hvorav kun to var representanter på Eidsvoll, ble i løpet av de første dagene på Riksforsamlingen oppgradert til et grunnleggende prinsipp som grunnloven skulle bygge på.

4.3 Den 11.april: Åpningen av Riksforsamlingen

Riksforsamlingen ble offisielt åpnet den 11.april med Norges første trontale av Christian Frederik, etterfulgt av valg av president og sekretær. Hver president skulle sitte i 8 dager, mens sekretæren skulle sitte gjennom hele Riksforsamlingen. Den første presidenten ble Peder Anker, eier av Eidsvoll verk og bygningen som Riksforsamlingen skulle holde til i. Som sekretær ble sorenskriver Wilhem Friman Koren Christie valgt.

Den 12.april ble femten representanter valgt til å sitte i Konstitusjonskomiteen. Disse skulle utarbeide forslag til grunnloven som deretter skulle diskuteres i Riksforsamlingen. På denne måten ville arbeide gå raskere.

Komiteens første oppgave var å utarbeide noen prinsipper som grunnloven skulle bygge på. Dette arbeidet skulle baseres på grunnlovsforslagene som var kommet inn både i forkant av og under Riksforsamlingen. Det forslaget som påvirket grunnloven mest, var utarbeidet av lektor Johan Gunder Adler og sorenskriver Christian Magnus Falsen. Dette forslaget inneholder ingen bestemmelser om jødernes adgang, så hvordan kunne dette komme inn som tema i Konstitusjonskomiteen?

Av de tre grunnlovsforslagene som omtalte jødene, var det bare Wergeland som var medlem av Konstitusjonskomiteen. Dette har fått historiker Arne Bergsgård til å trekke den slutningen at det var Wergeland som tok opp og bidro til å innføre ekskluderingsbestemmelsen for jødene som et grunnlovsprinsipp.²⁷⁷ Dette er en mulighet, men Wergelands utkast er ikke datert, noe som gjør det vanskelig å si om adgangsforbudet for jøder var noe han hadde skrevet ned i sitt grunnlovsutkast før han ankom Riksforsamlingen. Jæger har hevdet at utkastet utvilsomt er skrevet etter 4.mars, da Wergeland ble valgt som representant fra Kristiansand, noe som er en mulighet i lys av at han selv har skrevet utkastet som en idémyldring for sin egen

²⁷⁷ Bergsgård 1943, s. 289

del.²⁷⁸ Kan én mann, som i tillegg var lite godt likt ha hatt en så stor innflytelse i Konstitusjonskomiteen?

4.4 Arbeidet i Konstitusjonskomiteen

Vi vet lite om arbeidet i komiteen, og det er derfor ikke mulig å lage en fullstendig fremstilling av hvordan grunnsetningen som bestemte den offentlige religionen ble til. Her ble også adgangsforbud for jødene foreslått. Vi har likevel noen hint i kildene fra debatten i Riksforsamlingen om hvem som talte for og mot grunnsetningen i komiteen og dermed hvordan debatten artet seg. Flere av de som var med i komiteen holdt taler da Riksforsamlingen behandlet grunnsetningen, og Jacob Aall skriver om 16.april at prost Hans Christian Ulrik Middelfart hadde fortsatt sitt forsvar for jødene i komiteen.²⁷⁹ Det er derfor grunn til å tro at han var en av de som forsvarte jødene, både i komiteen og i Riksforsamlingen. Så hva var årsaken til at Konstitusjonskomiteen vedtok å nekte jøder adgang til Norge som grunnsetning?

4.4.1 Årsaker til komiteens adgangsforbud

Christian Wilhelm Sibbern skriver i sin dagbok om debatten i Riksforsamlingen 16.april at professor Georg Sverdrup “forfægtede paa Commiteens Vegne Forslaget”.²⁸⁰ Siden Sverdrup skal ha talt på komiteens vegne, gir det grunn til å tro at han presenterer årsaken til at komiteen valgte å vedta adgangsforbudet for jøder. I så fall ble adgangsforbudet til, ikke på grunn av sekthet, noe som Sverdrup hadde forsikret alle om, men “[...] for deres politiske Meningers Skyld, efter hvilke de altid vilde blive en Stat i Staten, [...]”²⁸¹ Videre tilføyer Wergeland at en sann jøde aldri kunne bli en god borger og at man derfor ikke oppførte seg urettferdig ovenfor dem, i motsetning til hvordan Frankrike behandlet hugenottene.²⁸² Her har Wergeland sannsynligvis referert til at hugenottene ble forfulgt i Frankrike, og han aktet derfor ikke å forfølge jøder. Derimot fulgte man kun et gammelt prinsipp og lot dem være utenfor der de aldri hadde vært inne.²⁸³ Ut i fra dette, tyder det på at komiteens årsak var en kombinasjon av tradisjon og at jøder ble oppfattet som dårlige borgere. I forhold til tradisjonen har jeg tidligere nevnt at den gjeldende lovgivningen for jøder i

²⁷⁸ Jæger, 1916, s. XII

²⁷⁹ Aall, 1845, s. 78

²⁸⁰ Birkeland 1871, s. 221 - 222

²⁸¹ Birkeland 1871, s. 221 - 222

²⁸² Birkeland 1871, s. 221 - 222

²⁸³ Birkeland 1871, s. 221 - 222

Norge frem til dette tidspunkt, var Christian 5.s Norske Lov, som tillater jøder å ankomme Norge dersom de har leidebrev. Det kan derfor sies at det ikke var tradisjon for å ha den nulltoleransen mot jøder som ekskluderingsbestemmelsene lovfestet. Det kan derimot ha vært en tradisjon at jøder ikke har vært bosatt her.

Også i konstitusjonskomiteen ble fordommer brukt som argumenter for at de skulle ekskluderes, ved at jøder blir fremstilt som bedragerske overfor kristne og at de alltid vil danne stat i staten.

4.5 Den 16.april: “Her stredes en Stund om Ret og Uret”²⁸⁴

Den 15.april ble de elleve grunnsetningene som Konstitusjonskomiteen hadde utarbeidet delt ut til alle representanter for så å bli diskutert den påfølgende dagen. Komiteens åttende grunnsetning handlet om religion, og allerede her blir det foreslått å nekte jøder adgang til riket:

Den evangelisk-lutherske Religion bør forblive Statens og Regentens Religion. Alle Religions-Secter tilstedes frie Religions-Øvelse, dog ere Jøder fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.²⁸⁵

Dette var utgangspunktet for den videre diskusjonen. Som de fleste dagbøkene og brevene indikerer, var det først og fremst punktet om hvorvidt jøder skulle nektes adgang til riket som vakte mest oppstandelse, selv om dette heller ikke er entydig. Wergeland hevder, blant annet, at de som tok til orde mot bestemmelsen “[...] lode falde nogle Ord til Bedste for dem, dog uden Varme [...]”, mens han selv og pluraliteten ville at bestemmelsen skulle forbli slik den var.²⁸⁶ Ut i fra kildene, er det særlig 3 representanter som talte mot denne bestemmelsen. Dette var prost Midelfart, Grev Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg og prost Peter Ulrik Magnus Hount.

Grev Wedel Jarlsberg syntes det var "iiliberalt" å ha en slik bestemmelse i grunnloven.²⁸⁷ Han skal videre ha uttalt, i følge byfogd Gregers Winther Wulfsberg, at jødene “ikke burde aldeles [fratas] Adgang, men at de Betingelser under hvilke samme kunde tilstedes dem, burde bestemmes ved en speciel Lov”, hvor Wulfsberg

²⁸⁴ Daae 1875-76, s. 400

²⁸⁵ Olafsen 1914a, s. 22

²⁸⁶ Wergeland 1830, s. 20

²⁸⁷ Nielsen 1882, s. 430

skal ha svart at jøder ble pålagt leidebrev i Christian 5.s Norske Lov fra 1687.²⁸⁸ Den oppfattelsen at Wedel Jarlsberg ønsket begrenset adgang finnes ikke nevnt i noen andre kilder.

Formuleringen i paragrafen om at jøder “fremdeles” er utelukket for adgang, er sannsynligvis en måte å uttrykke kontinuiteten fra Christian 5.ss Norske Lov på. Viktigheten av tradisjon og kontinuitet kan derfor ha vært viktig for aktørene på Eidsvoll, til tross for at Norske Lov opererer med leidebrevsordningen.

I følge Bryn uttalte Hount at at “[a]dgangen burde staae aaben for Jøder, som vare Lærde, Kunstnere, Fabrikanter og Eiendomsmænd.”²⁸⁹ Denne setningen kan tolkes på to måter. Den ene tolkningen går ut på at adgangen burde stå åpen for alle jøder, siden de er lærde, kunstnere, fabrikanter og eiendomsmenn. Den andre tolkningen åpner for at jøder som har et av disse yrkene kan få adgang. Uttalelsen fra Hount er interessant både i forhold til den litterære jødefeiden og hva som er nyttige borgere og i forhold til praksisen i Danmark med å ønske ressurssterke innvandrere til landet. Den samme tankegangen kan Hount ha hatt, fordi dette er grupper som både kan bidra til økonomisk vekst, samtidig som at lærde og kunstnerne kunne bidra til et rikere kulturelt liv.

En annen kilde Hount blir nevnt i, er Valentin Christian Wilhelm Sibberns dagbokoppføring fra 16.april, der han blir likestilt sammen med de andre som talte “de arme Hebræereres Sag”.²⁹⁰ Det er derfor vanskelig å si noe mer utfyllende om hva Hount skal ha uttalt, med unntak av at han var for jødisk adgang til riket.

Middelfart holdt en tale om det inhumane og intolerante med en slik bestemmelse, som, i følge Jacob Aall var en fortsettelse fra det Midelfart skal ha uttalt i Konstitusjonskomiteen.²⁹¹ Midelfart skal her ha kommet med flere historiske notiser i en vakker og godt utarbeidet tale, men Aall kommer ikke med noen mer detaljert beskrivelse av talens innhold.²⁹²

De som talte for å beholde grunnsetningen var Nicolai Wergeland, professor Georg Sverderup, kaptein Peter Motzfeldt, sogneprest Hans Jacob Grøgaard og byfogd Gregers Winther Wulfsberg.

²⁸⁸ Nielsen 1882, s. 430

²⁸⁹ Bryn 1968, s. 86

²⁹⁰ Birkeland 1871, s. 221 - 222

²⁹¹ Aall, 1845, s. 78

²⁹² Aall, 1845, s. 78

Som tidligere nevnt deltok også Wergeland i debatten denne dagen. Wergeland uttalte at

[...] en sand Jøde aldrig kunde være en god Borger, og man desuden ikke begik nogen Uretfærdighed mod dem, som Frankrige mod Huguenotterne ved at jage dem ud, men blot fulgte et gammelt Princip og lod dem blive udenfor der, hvor de aldrig havde været inde.²⁹³

Med dette trekker Wergeland inn viktigheten av å beholde tradisjonen om at jøder ikke skal ha adgang til riket. Tradisjonen, dersom han refererer til Christian V's Norske Lov, sier at jøder kan få opphold dersom de er i besittelse av leidebrev, men på grunn av den bastantheiten som Wergelands uttalelse bærer preg av, kan det virke som han velger å overse dette. Han hevdet også at en sann jøde aldri kunne bli en god borger, noe som både kan virke som en utvidelse av hans oppfatning om at jødene var skadelige for staten, og som et supplement til den samme. Med andre ord, et menneske kan, dersom vedkommende blir oppfattet som en dårlig borger, være skadelig for staten.

Sverdrup og Wergeland skal også ha uttalt at

[...] da det efter Jødernes Religions Lærdomme og antagne Vedtægter, ikke blev anseet for urætfærdig at bedrage de Christne, men saadant meget mer ansees for en fortjenstfuld Handling, saa havde de derved selv udelukket sig fra at optages blandt Statsborgerne.²⁹⁴

Med andre ord mente Sverdrup og Wergeland at jødene, i kraft av sin religion, hadde lov til å bedra kristne, og at de derfor har utelukket seg selv fra et kristent land, hvor majoriteten var medlem av den evangelisk-lutherske statskirken. Dette argumentet kom også Thaarup med i innledningen til *Moses og Jesus*, men det trenger nødvendigvis ikke å bety at Sverdrup og Wergeland hadde lest denne. Dette kan derfor være en utbredt antijødisk fordom.

Motzfeldt talte ikke for adgangsforbudet på grunn av religionsforskjellene, men fordi at andre lands erfaringer med jøder viste at de aldri assimilerte seg med folket, selv ikke gjennom flere generasjoner, og at de kun anså seg selv som jøder.²⁹⁵ Han kan derfor ha vært bekymret for at jødene organisere seg slik de hadde gjort i Danmark, dersom de fikk adgang til Norge. Motzfeldt kan derfor ha ønsket en mer

²⁹³ Birkeland 1871, s. 221 - 222

²⁹⁴ Bryn 1968, s. 86

²⁹⁵ Aall, 1845, s. 78

religiøst enhetlig befolkning, og viser til utlandet for å begrunne det. Han mente da at jødene ikke kunne gjøre dette, og derfor ville han utelukke dem fra adgang til riket.

Grøgaard var, i følge Jacob Aall, en av de som særlig talte mot jødene.²⁹⁶ Han var i tvil om det var lurt å heve en så gammel bestemmelse, og fryktet at landet skulle bli oversvømmet av såkalte "sjakkerjøder".²⁹⁷ Grøgaard fremhevet at de som allerede var her ikke skulle kastes ut, og at det derfor kun handlet om å hindre ytterligere jøder å komme inn.²⁹⁸ Her trekker han også frem at det faktisk var jøder som hadde kommet til landet, men at han ikke ønsket at flere skulle komme.

Om Wulfsbergs deltagelse i debatten, varierer kildene fra hevde at han ville ha leidebrev for jøder, slik som i Christian 5s Norske Lov, til å kun påpeke ovenfor resten av forsamlingen at det allerede fantes en bestemmelse som innførte restriksjoner på jøders adgang til riket.²⁹⁹ Wulfsberg selv skrev i sin dagbok at han kun påpekte overfor forsamlingen at tidligere lovgivning opererte med leidebrev, og at ordet "fremdeles" i grunnsetningen har referert til nettopp dette.³⁰⁰ Det er derfor nærliggende å tro at Wulfsberg kun minnet forsamlingen på tidligere lovgivning.

I følge sorenskriver Thomas Bryn opptrådte også bonden Teis Lundegaard i debatten, som tilsynelatende endte med at Lundegaard reiste seg opp og ropte "Staaer op Alle, som ingen Jøder ville have i Landet!"³⁰¹ Forklaringen blant historikere har vært at de smale trebenkene i den egentlige ballsalen, hvor møtene ble holdt, var så vonde og uutholdelige å sitte på at alle var nødt til å strekke på beina. Dette har i forskningslitteraturen blitt en yndet forklaring på hvordan denne diskusjonen endte, men at det kun er Bryn som nevner denne påståtte hendelsen, gjør at det kan trekkes i tvil om det i det hele tatt skjedde. Jacob Aall skriver at han ikke husker dette opptrinnet, og at han betviler at Lundegaard kunne påvirke de øvrige representantene på en slik måte:

[h]vor djærv Lundegaard end var, havde han viseligen ei den Indflydelse i Thinget, at hans Reisning skulde have revet Alle, endog Jødernes Forsvarere, med sig, om endog Pluraliteten reiste sig med ham.³⁰²

²⁹⁶ Aall, 1845, s. 78

²⁹⁷ Aall, 1845, s. 78

²⁹⁸ Bryn 1968, s. 86

²⁹⁹ Bryn 1968, s. 86, Birkeland 1871, s. 221 - 222, Nielsen 1882, s. 430

³⁰⁰ Nielsen 1882, s. 430

³⁰¹ Bryn 1968, s. 86

³⁰² Aall, 1845, s. 78 - 79

Uavhengig av hvordan debatten endte, var resultatet det samme. Presten Jacob Hersleb Darre oppsummerer debatten med at "Her stredes en Stund om Ret og Uret om Tolerance og det Motsatte", men svarte deretter at løsningen på striden ble

... dersom Jøder havde forhen været indlemmet i Norge, var det haardt handlet nu at fordrive dem. Overhoved er Talen her ikke om moralsk Ret, men om politisk rigtigt. Hvor Jøder engang ere, var det Uret at forvise dem. Hvor de ikke gives, er det uklogt at optage dem.³⁰³

Jøder skulle derfor få oppholde seg på de stedene de fantes, men der de ikke bodde, skulle de heller ikke få mulighet til det. Dette var ikke snakk om moral, men det som var det rette å gjøre politisk sett.

Dette var enden på diskusjonen om grunnsetningene 16.april. I løpet av diskusjonen hadde det kommet frem mange argumenter for hvorfor jøder burde tillates adgang til riket, og hvorfor de ikke burde det. Siden vi vet at jøder endte opp med å bli ekskludert, er det interessant å se hvilke argumenter som lå til grunn for denne bestemmelsen. Argumentene for å ekskludere jøder fra Norge, var at de aldri kunne bli gode borgere, de var bedragerske, andre lands erfaringer viste at de aldri assimilerte seg og en fryktet for at landet skulle bli oversvømt av sjakrende jøder. Dette er fordommer fordi de presenterer en negativ dom overfor jødene som gruppe.³⁰⁴ Inntrykket om at dette var fordommer blir kanskje forsterket når en ved at det ikke fantes noen jøder i landet som kunne motbevise dette.

Et par dager senere skulle denne hendelsen kommenteres av kronprins Christian Frederik i hans dagbok, selv om han formelt sett ikke hadde lov til å delta på Riksforsamlingen.

4.5.1 Christian Frederiks reaksjon

Til tross for at Christian Frederik ikke hadde adgang til forhandlingene, fikk han likevel daglig informasjon om hva som ble diskutert. Han var innkvartert i den samme bygningen som riksforsamlingen holdt sine møter, og inviterte jevnlig representanter til middag. I tillegg fikk han mulighet til å lese gjennom og kommentere grunnlovskast på oppfordring fra Konstitusjonskomiteen.

³⁰³ Daae 1875-76, s. 399 - 400

³⁰⁴ Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Fordom – psykologi", i *Store Norske Leksikon*
<http://snl.no/fordom/psykologi> [13.05.12]

I et brev til Carsten Anker, datert 15.april skriver han "Om Jødernes fremdeles Udelukkelse vare og Debatter, men Resultatet blev efter Ønske."³⁰⁵ Dette viser klart at Christian Frederik ikke ønsket jøder i det landet han ønsket å bli konge i.

Den 18.april skriver han om den åttende grunnsetningen i sin dagbok:

8. Den evangelisk-lutherske religion bør være folkets og kongens religion; alle religionssekter har trosfrihet, dog er jøderne fremdeles utelukket fra riket. (Dette møtte motstand til gunst for jøderne; men politiken seiret over trosfriheten, og de blev utelukket).³⁰⁶

Her skriver Christian Frederik at i forhold til jødenes adgangsforsbud at politikken seiret over trosfriheten. Dette tyder på at Christian Frederik anså jødenes adgangsforsbud som en politisk sak, som var viktigere enn religionsfriheten. I forhold til Frihetsbrevet, som bare et par måneder tidligere ble underskrevet i København, er det interessant at kronprinsen ikke fulgte den samme liberale veien som sin halvfetter Frederik 6.³⁰⁷

Christian Frederik ankom Norge i mars i 1813, hvilket betyr at han ikke var i København da den litterære jødefeide brøt ut, og da Frihetsbrevet ble undertegnet. Dette betyr ikke nødvendigvis at han ikke fikk med seg hva som foregikk, men det gjør det vanskelig å si om hans ønske om et norsk adgangsforsbud for jøder er motivert av disse hendelsene i Danmark. Sannsynligvis må han ha hatt en viss kjennskap til dette, om ikke annet enn til Frederik 6.s holdning overfor jødene, siden det allerede i 1796 ble utviklet planer for hvordan jødene skulle reformeres.

Uavhengig av dette, skulle Konstitusjonskomiteen be Christian Frederik om kommentarer til det første grunnlovsutkastet, datert 25. april.

4.6 Den 25.april: Konstitusjonskomiteens første grunnlovsutkast

Etter diskusjonen om grunnsetningene, fortsatte arbeidet i komiteen med å utarbeide det første utkastet til en grunnlov. I dette utkastet er det paragraf 25 som tar for seg religionsbestemmelsene i Norge:

³⁰⁵ Nielsen 1882, s. 320

³⁰⁶ Olafsen 1914b, s. 197

³⁰⁷ Knut Mykland: "Christian Frederik", i Store Norske Leksikon
http://snl.no/nbl_biografi/Christian_Frederik/utdypning [28.03.12]

§ 25 En evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentl. Religion. Kongen skal stedse have bekjendt og bekjende sig til den, - haandhæve og beskytte den.³⁰⁸

Christian Frederiks kommentar til denne var at toleransen mot de andre kristne sekter var uteblitt, i likhet med jødernes adgangsforbud:

§ 25: Tolerancen mod de andre christelige Religionssecter Jødernes Udelukkelse er ikke her benævnt.³⁰⁹

Dette kan tolkes som at disse punktene var noe han gjerne ville sett gjennomført. Dersom han ikke var enig i dette, ville han kanskje ikke ha påpekt disse uteblivelsene for komiteen.

Siden informasjonen om arbeidet i komiteen er såpass fragmentert som den er, er det ikke noen kilder som sier noe mer om hvorfor toleransen og ekskluderingsbestemmelsen falt ut av denne versjonen. Det som derimot er sikkert, er at dette ble skrevet inn igjen til grunnlovens andre utkast, som ble presentert og diskutert 4. mai.

4.7 Den 4.mai: “Tollerancen [...] som alt annet godt, [måtte] falde for den almindelige Stemme”³¹⁰

Den siste gangen paragraf 2 ble diskutert, var 4.mai. Under debatten holdt sekretær Christie en tale som både utvidet og spesifiserte paragrafen.³¹¹ I tillegg til at jesuitter og munke-ordener ikke skulle ha adgang til Norge, påla paragrafen foreldre av den offentlige religion å oppdra deres barn i den evangelisk-lutherske lære.³¹² Ut i fra de kildene som eksisterer, hadde ikke dette blitt diskutert tidligere på Riksforsamlingen.

Selv om debatten denne dagen først og fremst dreide seg om jesuitter og munkeordener, var det fremdeles representanter som ønsket å fjerne passusen om jødene. Flere av representantene som talte for jødene 16.april, fortsatte sitt forsvar også denne dagen.

Hount skal ha påpekt at paragrafen åpner med religionsfrihet, og at bestemmelsene om jødene ikke passet med denne toleransen og den humaniteten.

³⁰⁸ Olafsen 1914a, s. 302

³⁰⁹ Olafsen 1914a, s. 323

³¹⁰ Bloms dagbok, s. 102

³¹¹ Olafsen 1914a, s. 180 - 181

³¹² Olafsen 1914a, s. 302

³¹³ Han mente derfor at Riksforsamlingen burde gjøre unntak for jødene og la de få adgang til Norge.³¹⁴ I følge sekretær Christies notater, skal Hount også ha spurt forsamlingen om det er meningen at enhver skal ha rett til fri offentlig gudstjeneste eller om den skal være privat. Han skal videre ha sagt

Jøder er dog Mennesker. Dersom andre Nationer handlede ligesom vi, havde Jøderne intet Opholdsted, og de bør jo dog tillades at boe etsteds paa Guds grønne Jord.³¹⁵

Hount mente derfor at jøder må få lov til å bosette seg noen steder, og deretter skal han ha foreslått å innføre leidebrev for jøder.³¹⁶ Diriks med flere skal da ha påpekt at adgangsforbudet for jøder allerede var vedtatt som en grunnsetning, og at den derfor ikke kunne endres.³¹⁷

I tillegg til Hount, fortsatte også Midelfart sin forsvarstale for å vise toleranse for jødene, men som Blom skriver i sin dagbok: “[...] men den maatte, som alt annet godt, falde for den almindelige Stemme”.³¹⁸ Det er derfor grunn til å tro at både Hount og Midelfart var blant de som åpenlyst var mot utestengelse av religiøse minoriteter, både jøder, jesuitter og munke-ordner.

I tillegg kommer Wulfsberg med noen observasjoner vedrørende jødene. Han hevder at slik paragrafen så ut, så var jødene tilsynelatende stilt sammen med de kristne religionssektene. Han noterer videre at denne feilen vil bli rettet opp av redaktørene:

NB. Jeg observerer nu, at saaledes som Undtagelsen med Jøderne, efter Forandringen, er fremsat, skulde man tro, at Jøderne henhørte til de christelige Religionssecter, men da her blot menes omskaarne Jøder, saa formoder jeg denne Feil, som egentlig angaaer Formen, vil af Redacteurerne blive rettet.³¹⁹

I tillegg til å komme med denne kommentaren av redaksjonell natur, kommer Wulfsberg også med en interessant definisjon av jøder. Ut i fra dette, kan det tyde på at hans definisjon av jøder er hvorvidt man er omskåret eller ei. Hvorvidt denne

³¹³ Bryn 1968, s. 89

³¹⁴ Bryn 1968, s. 89

³¹⁵ Platou 1860, s. 575 - 576

³¹⁶ Platou 1860, s. 575 - 576

³¹⁷ Platou 1860, s. 575 - 576

³¹⁸ Daae 1890, s. 102

³¹⁹ Nielsen 1882, s. 437

definisjonen ble allment brukt på Riksforsamlingen, er det ingen andre kilder som sier noe om.

I Sibberns dagbok hevder han at det var den samme politiske årsaken som gjorde at både jøder og jesuitter ble nektet adgang til riket:

Sorenskriver Christie anførte, han troede, at kun alle christelige Religionssecter burde taales i Norge, da man ellers maatte taale Mahomedanernes Flerkoneri m. m., og at af samme politiske Grund, som Jøderne udelukkedes, maatte ogsaa Jesuiterne negtes.³²⁰

Christi mente at det kun burde tåles kristne religionssekter i Norge, siden man ellers måtte finne seg i muslimsk flerkoneri og lignende. Dette tyder på at Christie ønsket en gjennomført, kristen stat. Her var tydeligvis ikke jesuitter og munke-ordner inkludert som kristne. Tanken på et flerreligiøst samfunn kan også ha blitt oppfattet som en trussel mot den unge, norske staten.

Paragrafen ble vedtatt med klart flertall, men det råder ulike oppfatninger om hvor mange stemmer det faktisk dreier seg om. Mens Christie melder om 105 mot 7 stemmer, har Aall operert med 94 stemmer.³²¹ Hvilket tall som er riktig vites ikke, men det er definitivt et klart flertall.

Da paragrafen ble vedtatt denne dagen, skulle jøder og jesuitter nektes adgang til riket og munkeordener ikke tåles. Likevel skulle alle andre kristne religionssekter ha frihet til å utøve sin religion, og norske innbyggere tilhørende statsreligionen pliktet å oppdra sine barn i denne religionen.

Gustav Peter Bloms formulering med at alt godt faller for den alminnelige stemme oppsummerer kanskje det hele.

Etter 4. mai så paragraf 2 slik ut:

Den evangelisk Lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. – Alle christelige Religions-Secter tilstedes frie Religions-øvelse; dog ere Jøder og Jesuitter fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget. – Munke-Ordener maae ikke taales, - Landets Indbyggere, som bekjende sig til Statens offentlige Religion, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i den samme, -³²²

³²⁰ Birkeland 1871, s. 228 - 229

³²¹ Platou 1860, s. 575 – 576, Aall 1845, s. 113

³²² Olafsen 1914a, s. 36

4.7.1 “Enige og troe, indtil Dovre falder!”

Den 17.mai ble Christian Frederik valgt til ny norsk konge og grunnloven ble deretter skrevet under. Da grunnloven ble skrevet ned av de oppnevnte redaktørene, hadde delen om “frie Religions-øvelse”, forsvunnet, uten at noen har kommet opp med en endelig forklaring på dette. Som historiker Berge Furre sier “Historikarar har klødd seg i skallen og diskutert.”³²³

Jacob Aall hevder det var en redaksjonsfeil, og at det var komiteens utkast som ble trykt opp i stedet for det som ble vedtatt.³²⁴ Berge Furre, derimot, hevder dette var gjort med overlegg, fordi de ikke våget annet.³²⁵ Grunnloven inneholdt allerede radikale ideer som trykkefrihet, næringsfrihet, likhet for loven, ingen adel og den videste stemmeretten i Europa.³²⁶ Å legge til religionsfrihet, med noen unntak, ville vært for radikalt, hevder Furre.³²⁷ Årsaken til dette ligger i den historiske erfaringen fra 1814, hvor den vanlige oppfatningen var at religionsstrid etter hvert ble religionskrig, og denne skjebnen ønsket ikke redaktørene for Norge.³²⁸

I Norge var bildet annerledes. På Riksforsamlingen ble alle bestemmelser votert over, hvor flertallets ønske, ble lov. Her var også både revolusjonære og restaurasjonstanker involvert og representert, men her var de illiberale tankene sterkest eller mest representert. Dette gjør at Wergelands mening i denne saken kanskje var mer representative for Riksforsamlingen enn det grev Wedel Jarlsberg og presten Hounts meninger var. Dersom Frihetsbrevet skulle stemmes over på samme måte som i Norge, ville kanskje resultatet vært et annet.

I motsetning til Danmark, hvor debatten om jøders rolle i staten var offentlig tilgjengelig for alle, var debatten i Norge kun åpen for de som hadde blitt valgt som representanter på Riksforsamlingen. Det var derfor ikke en offentlig debatt om jødernes stilling i Norge som kunne tilsvare den litterære jødefeiden i Danmark. Dette, kombinert med det tidspresset som Riksforsamlingen jobbet under, har gjort at denne debatten kan karakteriseres som mindre demokratisk enn debatten i Danmark. I den litterære jødefeiden var engasjementet enormt noe som også har satt sitt preg på kildeomfanget, i Norge var det noe debatt, men det var andre tema som kanskje var mer presserende å få avgjort.

³²³ Furre 1997, s. 206

³²⁴ Aall 1845, s. 113

³²⁵ Furre, 1997, s. 207

³²⁶ Furre 1997, s. 207

³²⁷ Furre 1997, s. 207

³²⁸ Furre 1997, s. 208

4.8 Konklusjon

Med utgangspunkt i de grunnlovsutkastene som Grunnloven bygde på, var det ingenting som skulle tilsi at ekskluderingsbestemmelsen skulle bli til.

I forskningslitteraturen er det mange elementer som er trukket frem som årsaker til at ekskluderingsbestemmelsene ble til. Dette er blant annet religion, økonomi, tradisjon, at det var det beste for staten, beskyttelse mot skadelige organisasjoner, gamle fordommer og antisemittisk litteratur.

Økonomi som forklaring har kanskje vært en av de viktigste forklaringene blant historikere for hvorfor ekskluderingsbestemmelsen ble til. Dette er interessant i forhold til at jøder tidligere ble ansett som å ha en positiv innflytelse på økonomien, noe som gjorde at blant annet Christian 4 og andre etterfølgende konger valgte å la jøder kunne bosette seg i Danmark-Norge. De eneste sporene som knytter økonomi til jøder, er at det ble foreslått at jøder som innehadde visse yrker, skulle utelates fra adgangsforbudet. Økonomisk nyttige borgere var derfor ettertraktet, og av noen ble jøder ansett som nettopp dette. Likevel begrunner den delen av forskningslitteraturen som begrunner ekskluderingsbestemmelsen med økonomi, at jødene kan ha blitt oppfattet som en trussel mot økonomien. Dette vitner ikke kildene noe om.

Kildene viser også at jødenes religion, historie og deres vesen er tett knyttet sammen. Jødenes vesen var et resultat av deres lidelseshistorie og deres religion. Hverken et folks historie eller religion kan endres i noen større utstrekning, noe som gjør at jødenes vesen fortsetter å være som den er, uavhengig av noen andre faktorer. Dette gjør at jødene blir oppfattet som en trussel både for den staten og det samfunnet de til enhver tid lever i. Samtidig er viktig at det også var folk som ikke delte denne negative oppfatningen.

Historiker Jacob Katz skriver i boken *Out of the ghetto* om noe han karakteriserer som "ideologies of rejection", som er forklaringer på hvorfor jøder ikke ble integrert i europeiske land.³²⁹ Den første ideologien går ut på at europeiske land, som Norge, definerte seg selv som kristne, og derfor kunne ikke jøder, som ikke-kristne, høre hjemme her.³³⁰ Den andre ideologien går ut på at jødenes religion, moral, tradisjon og jødisk mentalitet gjør dem til fremmede og dermed er integrasjonen uønsket og uoppnåelig.³³¹ Det som i litteraturen og i kildene har

³²⁹ Katz 1998, s. 87

³³⁰ Katz 1998, s. 87

³³¹ Katz 1998, s. 87

fremstått som kaotisk kan med utgangspunkt i Katz' ideologier, forklares. Norge som kristent land kunne ikke integrere jøder og jødenes annerledeshet gjorde det hvertfall umulig. Dette bildet ble kanskje forsterket av at det ikke var noen jødisk menighet i Norge som kunne jobbe for å realisere et dokument som Frihetsbrevet og motbevise gamle fordommene. Jødene hadde derfor ingen egne representanter som kunne snakke for dem verken på Riksforsamlingen eller i det øvrige samfunnet.

KAPITTEL 5: KONKLUSJON

I tiden rundt den franske revolusjon ble europeiske land lik mer moderne stater, noe som blant annet ble kjennetegnet ved diskusjoner om hvilken rolle jødene skulle ha de moderne statene. De samme diskusjonene oppsto også i Danmark og Norge våren 1814.

Etter 400 år i union, skilte Danmark og Norge lag i januar 1814. Nesten samtidig skilte de også lag i synet på hva slags rolle jøder skulle ha i staten. Mens det i Danmark tas skritt for å integrere jøder inn i det danske samfunnet, blir jøder nektet adgang til Norge. Den første problemstillingen handler om hvordan Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til.

Tidligere lovgivning som bestemte hvilken rettslig status som jødene skulle ha i Danmark-Norge, og som var gjeldene frem til Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til, var Christian 5s Danske Lov fra 1683 og Norske Lov fra 1687. Disse lovene slo fast at både portugisiske og tyske jøder måtte ha leidebrev. De portugisiske jødene var mer ettertraktet va europeiske fyrster fordi de var ansett som mer kapitalsterke enn de tyske jødene. Etter hvert ble de portugisiske jødene utelatt fra leidebrevpåbudet i Danmark.

I tillegg til Norske Lov, var det også bestemmelser vedrørende jøder i norske byprivilegier. I Kristiania for eksempel, kunne jøder bosette seg, så lenge de hadde en viss formue og så lenge de forpliktet å bo der i tolv år. For de danske kongene, og kanskje også i Norge, var det økonomiske interesser som var årsaken til at fyrstene ønsket at jøder skulle bosette se her.

De jøder som hadde bosatt seg i Danmark, bodde som regel i København. Det var også her den første jødiske menigheten i Danmark ble opprettet i 1684. De få jødene som hadde bosatt seg i Norge hadde etter hvert konvertert til kristendommen, og det var derfor ingen jødisk menighet i Norge.

Tanken bak Det Jødiske Frihetsbrevet i Danmark ble startet av den daværende kronprins Frederik i 1796 og reformvennlige jøder i den jødiske menigheten i København. Kansellipresident Kaas ønsket å gjennomføre dette fordi han mente det var til det beste for staten. Daværende kronprins Frederik mente det var av politiske og humane betraktninger som lå til grunn.

Reformplanene ble utsatt på ubestemt tid, både fordi kronprinsen ikke ønsket å gjennomføre en reform i hast, men også fordi Danmark kort tid etter ble involvert i Napoleonskrigene. En tredje viktig årsak var at det ikke var noen grupper, utover de reformvennlige jødene, som hadde noe å vinne på at denne gruppen skulle integreres.

I 1813 gikk Danmark konkurs etter flere år med krigføring, og den økonomiske krisen er en viktig forutsetning for at den litterære jødefeiden startet. De som talte mot jødene mente derfor at jøder ikke var nyttige borgere i staten fordi de skadet økonomien. Denne feiden fungerte som en katalysator for å ta reformplanene opp igjen. Kronprins Frederik var i 1808 blitt konge, forholdene innad i den jødiske menigheten hadde endret seg og ønsket om integrering var derfor sterkt både hos myndighetene og menigheten. Dette er det enighet om i både kildene og i litteraturen.

Grunntanken som Frihetsbrevet bygget på er stort sett sammenfallende med utkastet fra 1796. Målet var å fjerne jødernes egen organisering i staten ved å fjerne rabbinernes kontroll over medlemmene i menigheten og styrke statens mulighet for å gripe inn i menighetsforhold. Menighetsstrukturen skulle derfor brytes opp og åpnes for statlig innsyn og kontroll. Andre viktige bestemmelser i Frihetsbrevet var innføringen av en jødisk konfirmasjon som alle jøder under 14 år, samt alle jøder som kom fra utlandet måtte bestå. I tillegg forpliktet jødene seg å følge noen grunnsetninger som ble beskrevet i en ny lærebok som ble utarbeidet i forbindelse med dette. Frem til Frihetsbrevet hadde jøder fulgt sine egne regler for eksempel i forhold til ekteskapsinngåelse og skilsmisse, men nå skulle jødene følge dansk lov, på lik linje med den øvrige danske befolkningen. Slik ble den dansk-jødiske befolkningen i stor grad formelt likestilt i det danske samfunnet, selv om det var stor forskjell på teori og praksis. Noen måneder senere ble jøder nektet adgang til Norge.

Adgangsforbudet for jøder ble foreslått da Konstitusjonskomiteen skulle utarbeide grunnsetninger som grunnloven skulle bygge på. Grunnlaget for disse grunnsetningene var grunnlovskast som var blitt utarbeidet i forkant av Riksforsamlingen. Det var bare tre grunnlovskast som ønsket å ekskludere jøder, og disse forslagene er preget av gamle fordommer mot jøder ved at jødernes historie og religion blir fremstilt som årsaken til at de var som de var, og at det derfor ikke var mulig for jøder å endre seg.

Det eneste medlemmet av Konstitusjonskomiteen, som hadde adgangsforbudet for jøder nedskrevet i sitt grunnlovskast, var Nicolai Wergeland, og det var sannsynligvis han som introduserte dette forslaget i komiteen. Adgangsforbudet ble nedskrevet og da grunnsetningene ble diskutert 16.april, ble ekskluderingsbestemmelsen for jøder vedtatt. Her blir også fordommer mot jøder brukt som argumenter for å ekskludere dem fra Norge. Det var likevel ikke alle medlemmene i Konstitusjonskomiteen som var enig i at jøder skulle ekskluderes.

Da adgangsforbudet ble diskutert for andre gang 4. mai, var det også noen som protesterte, men, som Diriks og andre påpekte, adgangsforbudet var allerede vedtatt og kunne derfor ikke endres. I tillegg ble adgangsforbudet utvidet til også å gjelde jesuitter og munkeordener.

Selv om Christian Frederik ikke hadde lov til å delta på Riksforsamlingen, var han innkvartert i bygningen som Riksforsamlingen holdt til i, noe som førte til at han ble underrettet om arbeidet. Han ble også informert om at jøder skulle ekskluderes fra Norge, noe han anså som positivt. Da førsteutkastet til Grunnloven ble overlevert til ham for kommentarer, bemerket han blant annet at ekskluderingen av jøder var falt bort, noe som forsterker inntrykket om at han ønsket at jøder skulle ekskluderes fra Norge.

Den 17. mai 1814 ble Grunnloven i sin helhet vedtatt og Christian Frederik ble valgt til konge. Ekskluderingsbestemmelsen inngikk i paragraf 2, som var religionsparagrafen i Grunnloven. Paragrafen åpner med å erklære den evangelisk-lutherske tro for statsreligion. Den 4. mai ble det også vedtatt at alle kristne religionssektorer skulle ha religionsfrihet, men denne delen hadde falt bort fra den grunnloven som ble vedtatt 17. mai. Dette er blitt forklart med at den enten hadde falt ut da den skulle trykkes, eller at redaktørene med vilje utelot denne delen av paragrafen fordi de ikke torde la den stå. Den siste delen av paragrafen er bestemmelsene som ekskluderte jøder, jesuitter og munkeordener fra Norge.

Slik gikk det til at jøder ble integrert i Danmark og ekskludert fra Norge. I disse prosessene har det vært noen viktige forutsetninger som har vært avgjørende for *hvorfor*, og nettopp *hvorfor* er nøkkelbegrepet knyttet til den andre problemstillingen. Hvorfor ble jøder ekskludert fra Norge og integrert i Danmark?

For det første er det viktig at det i Danmark var en jødisk menighet, for det andre har aktørene og deres ideologiske tilhørighet vært viktig.

Den jødiske menigheten i København var menigheten splittet i spørsmålet om reformasjon av jødiske menigheter, hvor målet med reformasjonen var å åpne opp menigheten som en organisasjon og gjøre medlemmene til likestilte medlemmer av staten. Frem til Frihetsbrevet hadde den jødiske menigheten stor selvråderett og de eldste i menigheten fryktet at de ville miste kontrollen over medlemmene dersom de reformivrige medlemmene fikk viljen sin. I 1809 var det reformfiendtlige representantskapet byttet ut med ett reformvennlig, og den jødiske menigheten var klar for å bli likestilte medlemmer av det danske samfunnet.

De reformvennlige jødene i menigheten var viktig for å forklare hvorfor Frihetsbrevet ble til. For det første tok de selv del i reformarbeidet, blant annet ved å opprette jødiske gutte- og jenteskoler. For det andre var de aktivt med å realisere Frihetsbrevet ved å delta i kommisjonen i 1796. Da dette reformforslaget, samt forslaget fra 1806/07, ikke ble realisert, sørget de for å minne myndighetene på at de ville integreres.

Den jødiske menigheten tok derfor aktivt del av prosessen med å realisere Frihetsbrevet, og deres nærvær i København bidro kanskje også til å vise den danske befolkningen og myndighetene at fordommene mot jøder ikke stemte. I Norge var det ingen jødisk menighet som kunne ta en lignende rolle for å jobbe mot integrering i det norske samfunnet og som også kunne bevise at fordommer for jøder ikke stemte. Dette tar oss over til neste viktige forutsetning, som er viktige aktørene og deres overbevisning.

I både Danmark og Norge var det folk som argumenterte både for og imot jøder. Disse argumentene i både Danmark og Norge hentet fra gamle fordommer og fra den liberale tenkningen i tiden etter den franske revolusjonen. Så langt er det likt i både Danmark og Norge og bidrar ikke med noen ytterligere forklaring på hvorfor jøder ble integrert i Danmark og ekskludert i Norge. Den avgjørende faktoren må derfor ha vært de sentrale aktørene som var involverte i debattene og hvor de idémessig plasserte seg.

I Danmark var den eneveldige kong Frederik 6. innsats for å integrere jødene avgjørende, i kombinasjon med reformvillige medlemmer i den jødiske menigheten. Frihetsbrevet kan derfor sies å ha blitt innført ovenfra. I Norge var bildet annerledes. Ekskluderingsbestemmelsen skulle avgjøres ved å stemme, og alle, med unntak av presidenten, hadde én stemme hver. Her var også nesten alle sosiale lag representert, noe som kan tyde på at ekskluderingsbestemmelsen var mer i tråd med

folkeviljen, dersom representantene kan ses på som representativt utvalg av folket, enn Frihetsbrevet. Det er likevel viktig å tenke på at det fantes både folk som var for og imot begge lovene.

Både tilstedeværelsen av en jødisk menighet og på hvilken måte bestemmelsene ble til på er ulike i Danmark og Norge. Et spørsmål som derfor kan stilles er om ekskluderingsbestemmelsen og Frihetsbrevet egentlig er sammenlignbare størrelser?

I tillegg til de forutsetningene som ble nevnt ovenfor, er det også andre vesentlige ulikheter mellom lovene. Forutsetningen da grunnloven ble til, var å lage en grunnlov til Norge, det var ikke å diskutere jødernes rolle i landet. Det var derfor ikke gitt at det skulle dukke opp som tema her.

Hele det Jødiske Frihetsbrevet er bestemmelser om jødernes statsrettslige stilling og er derfor ikke en del av en enkeltstående grunnlovsparagraf. Allerede her, rent fysisk, skiller altså bestemmelsene seg fra hverandre. Det er også viktig at Danmark var en etablert stat, det var ikke Norge.

En annen viktig ulikhet, er hva slags type lover dette er snakk om. Mens ekskluderingsbestemmelsene inngår som en del av en grunnlovsparagraf, er Frihetsbrevet ordinære lover. Lover generelt er normative og sier noe om hvordan en ønsker at det skal være i landet. Bestemmelsene i grunnloven er utgangspunkt for ordinære lover, og det er vanskeligere å endre en grunnlov, fremfor andre lover. Ekskluderingsbestemmelsene i den norske grunnloven veide derfor lovmessig tyngre i Norge enn Frihetsbrevet i Danmark, og har derfor skapt en viktig presedens i forhold til senere lover.

Å grunnlovsfeste adgangsforbudt for jøder sendte et kraftig budskap ikke bare i sin samtid, men det hadde også ringvirkninger helt inn til forrige århundre, til tross for at adgangsforbudet ble opphevet i 1851. Etter at Vidkun Quisling hadde kuppet staten på radio, ble adgangsforbudet for jøder gjeninnført. At dette tidligere hadde vært en lov mot at jøder hadde adgang til Norge, kan ha blitt fremstilt som en legitimering av nazistenes jødehat.

Innledningsvis presenterte jeg ulike årsaksmomenter som er brukt i tidligere forskningslitteratur for å forklare hvorfor ekskluderingsbestemmelsene og Frihetsbrevet ble til. Mens forskningslitteraturen om Danmark legger vekt på den jødiske menigheten, og da særlig Nathansons innsats, i kombinasjon med danske

myndigheter og kong Frederik 6. innsats, er ikke bilde like entydig når det kommer til Norge. Mens en rekke forskere har konkludert med nasjonal enhet, har idéhistoriker Håkon Harket forklart det med gamle fordommer og nyere antisemittisk litteratur. I denne oppgaven har jeg argumentert for at både den mosaiske menigheten og de danske myndighetenes innsats for å realisere Frihetsbrevet var avgjørende for at dette skulle skje. Dette føyer seg inn i en lengre rekke fremstillinger av hvorfor og hvordan Frihetsbrevet ble til, og fremstår derfor ikke som noe grunnleggende nytt. Jeg har også argumentert for at ekskluderingsbestemmelsen ble til på grunn av gamle fordommer, noe som vil plassere denne oppgaven nærmere Harket. Siden Harket ikke har kommet med noen videre analyse av denne forklaringen, er denne oppgaven den første analytiske gjennomgangen av dette. I denne oppgaven har også Danmark og Norge blitt sammenlignet, noe som ikke har blitt gjort tidligere.

Kan det likevel finnes snev av elementer som kan tyde på at ekskluderingsbestemmelsen ble til for å skape en nasjonal enhet? Forskningslitteratur som i denne oppgaven har blitt plassert under denne fanen, har blant annet argumentert for at det var av økonomiske, politiske og samfunnsmessige hensyn at paragrafen ble til. Andre elementer som knyttes inn for å forklare dette er religion, tradisjon og en frykt for skadelige organisasjoner. Av disse er det stikkord som politikk, religion, samfunn, skadelige organisasjoner og tradisjon som blir nevnt i kildene. Den eneste gangen økonomi blir nevnt i kildene, er når Hount mente at jøder som hadde visse yrker burde blitt utelatt ekskluderingsbestemmelsen. Dette tolker jeg som at Hount så på at jøder hadde en positiv innvirkning på økonomien. Det motsatte synet kommer frem i forskningslitteraturen, som har forklart at jøder ble oppfattet som en trussel mot økonomien.

Siden kildene er såpass fragmenterte, er det vanskelig å si nøyaktig hva som ble sagt. Jeg vil likevel hevde at de fordommer som aktører på Riksforsamlingen hadde, ble brukt som argument for å ekskludere jødene til Norge, fordi hovedinnholdet i de ulike aktørenes budskap vil være bevart. I tillegg har jeg også vist at fordommene også kom til uttrykk i blant annet grunnlovsutkastene, som er skriftlige bidrag og ikke gjengivelser av noe muntlig.

Målet med å bruke fordommer som argument *kan* likevel ha vært motivert av et ønske om en nasjonal enhet, men dette kommer ikke direkte frem i kildene. Et eksempel er Wergeland, som 16. april skal ha uttalt at jøder ikke har noen problemer med å bedra kristne, og at de derfor har utelukket seg selv fra adgang til riket. Her

blir fordømmen om at jøder er bedragerske, brukt som argument for å få adgang til riket. Hvorvidt nasjonal enhet er det egentlige mål, vil være et tolkningsspørsmål.

Frihetsbrevet og ekskluderingsbestemmelsen ble til i en kontrastfylt tid med bevegelser og motbevegelser. Dette bærer de preg av, og det er kanskje dette som gjør dem til barn av sin tid.

KILDELISTE

Kilder til kapittel 3

Baggesen, J.J.: *Om Jøderne. En Anmeldelse*

Baggesen, Jens Immanuel: *Oran-utang ved Foden af Parnasset. Gienspeilet i de fornærmede Grantiers Skiold.*

Bastholm, Christian: *Confessionarius Dr. Bastholms Skrivelse i Anledning af De Herrer Repræsentantere for den jødiske Menighed i Kiøbenhavn, Deres Skrivelse til Medborgerne af den christne Troe.*

Bastholm, Christian: *Bastholms Tanker i Anledning af Jødefejden (Uddragne af Dagen, og udgivne med Forfatterens Samtykke).*

Bastholm, Christian: *Upartisk Bedømmelse over det af de Herrer Repræsentantere for den jødiske Menighed udgivne Forsvarsskrivt*

Blicher, S[teen] S[teensen]: *Bør Jøderne taaes i Staten?*, Aarhus.

Blicherolsen, P.: *Et og Andet*, Fredensborg

Bruun, N[iels].T[h].: *En splinterny Leilighedsvise i Anledning af Bogen Moses og Jesus og Ridder Thomas Thaarups Fortale til Samme*, Trykt i dette Aar. - 1 tav. –

Bruun, T.C.: *Ikke om Jøderne, men deres Gienløser, Justitsraaden*

Buchholtz, Friedrich (1803): *Moses og Jesus, eller Om Jødernes og de Christnes intellektuelle og moralske Forhold : en historisk-politisk Afhandling*, Købehavn, oversatt fra tysk (Moses und Jesus, oder über das intellektuelle und moralische Verhältniß der Juden und Christen. Eine historisch-politische Abhandlung, Berlin 1803) med en fortale af Thomas Thaarup, Kbh.

Bärens, Johan Hendrich (1813): *Tillæg til Moses og Jesus*, Kbh.

Christensen, C.: *Er Jøderne skadelige eller nyttige for Staten? En Undersøgelse, som Stof til videre Eftertanke*

Euchel, Gottleb: *Til evig Fred*

Eynarson: *Jødernes Charakteristik. Et Bidrag til Bogen Moses og Jesus, uddraget af en af Danmarks værdigste Mænds Jødiske Historie*

von Federico: *Moses der Jud. Ein Schwank. Isaak oder der Krug geht so lange nach Wasser bis er bricht. Ein Lustspiel*

- von C. Friderichsen [i.e. Immanuel Wallich]: *Moses und Christus, eine Kleinigkeit zur Beherzigung*
- Horrebow, Otto: *Jødernes Krønike: et Tidsskrift*, No. 1-13
- Jensen, L.: *Jødeforsvareren, quasi lucus a non lucendo. Især med hensyn til Tiderne Jødernes Opførsel og Skiæbne blant fremmede Nationer*, et historisk Udkast uddraget af Krünitz oekonomische Encyklopädie 31 Theil. Berlin 1784
- Lorentzen, S.: *Enhver bliver salig ved sin Troe eller Menneskestemmen i Anledning af de i denne Tid mod de mosaiske Trosbekjendere udgivne Skrifter. 1ste Stykke*
- Mynter, Balthasar: *Labor ispe voluptas : En Prædiken holden i Petri Kirke i Kjøbenhavn den 25de Søndag efter Trinitatis 1777, over Matthæi Evangelium 24, 15-28, fordansket.. - Kbh., 1813*
- Mynster, J.P.: *Over Lessings Nathan den Vise*
- Nathan, L.: Hr. Thaarup har Ret (???). *En Dialog imellem Ridder Thaarup og een af hans 4 jødiske Venner L. Nathan, forfattet af den sidste.*
- Nathandavid, D.: *Et par Ord i Anledning af Forerindringen til Moses og Jesus*
- Olsen, P.: *Et Bidrag til Bogen Moses og Jesus eller Historisk Beretning om Ærkebedrageren Sabbatai Sevi - den sidste falske Messias hos Jøderne*
- Petersen, A: *Velmeent Sandheds-Sang til Jøderne, i Anledning af de dem tillagte Beskyldninger*
- Petersen, F. E.: *Jødernes Synderegister. En Samtale imellem en Christen og Jøden Smuel*
- Repræsentanterne for den jødiske Menighed i Kjøbenhavn til deres Medborgere af den christne Troe, i Anledning af ... C[hristian] Bastholms i Dagen indrykkede, særskilt aftrykte, og ved Boghandler Brummer paa Østergade gratis uddeelte Tanker og Spørgsmaal.*
- [Soldin, Salomon] *Upartisk Drøftelse af de af hans Høiærværdighed ... Dr. Bastholm i Dagen No. 159 fremsatte Spørgsmaale: om Jøderne (Uddragen af Nordlyset No. 3 og 4).*
- Strøyer, M. A. (pseudonym for Thom. Cph. Bruun): *Atter Noget om Jøder, et Poetisk Sendebrev til en Ven paa Landet*
- Strøyer, M. A. (pseudonym for Thom. Cph. Bruun): *Atter Bedemandsstil eller den allersomsplinternyeste Vise der ogsaa behandler Jøder*

Strøyer, M. A. (pseudonym for Thom. Cph. Bruun): *Moses Ben Joseph Ephraims Jordefærd af Sørgehusets pligtskyldige Tjener som et ringe Beviis paaErkjendtlighed*

Treschow, Dr. R.: *En Tale holden den 10 Januari 1811 i anledning af sidste aarlige Examen i den jødiske Frieskole.*

Wilhelmsen, G.: *Ere Jøderne i den danske Stat blevne uchristeligen behandlede?*

Wilhelmsen, G.: *De skakkrende Jøders Bekjendelse*

Wilhelmsen, G.: *Sang til en Lire om den ikke mindre end blufærdige Professor T.C. Bruuns ikke mindre end blufærdige Svar til Justitsraad Baggesen*

Kilder til kapittel 4

Bergsgård, Arne (1943-46): "Løvenskiolds dagbok frå forsamlinga på Eidsvoll" i *Historisk Tidsskrift*, bd. 33, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Oslo, s. 42 – 59

Birkeland, Michael (1871): "V. C. W. Sibberns Dagbog paa Eidsvold fra 10de April til 17de Mai 1814", i *Historisk Tidsskrift*, første bind, (Række 1), Kristiania, s. 208–272.

Birkeland, M. og Hans Munk (1874): *Storthings-Efterretninger 1814 – 1833, udgivne efter offentlig Foranstaltning.*, Jacob Dybwads Forlag, Christiania

Bryn, Lauritz L. (1968): "Eidsvoldsmannen Thomas Bryns dagbokopptegnelser", i *Eidsvoldmannens Thomas Bryn. Et omriss av hans liv og virke, med noen opplysninger om hans forfedre og etterkommere*, Tønsberg, s. 84 – 110

Daae, Dr Ludvig (1875-76): "Sognepræst J. H. Darres Dagbog under Rigsforsamlingen paa Eidsvold", i *Historisk tidsskrift*, bd. 4, Det Mallingske Bogtrykkeri, Christiania, s. 392 – 411

Daae, Dr Ludvig (1890)"Gustav Peter Bloms Dagbok", i *Historisk tidsskrift*, 3. Række, bd. 1, Grøndahl & Søn, Kristiania, s. 78 – 107

Jæger, Tycho C. (1916): *Grundlovsutkast*, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Kristiania

Koht, Halvdan (1934-36): "Admiral J. S. Fabricius's dagbok fra Riksforsamlingen 1814", i *Historisk tidsskrift*, bd. 30, Oslo, s. 401 – 416

Nielsen, Yngvar (1882):" Hans Jacob Grøgaards Dagbok" i *Bidrag til Norges Historie i 1814*, Afhandlinger og Aktstykker, første del. Christiania, s. 351 – 366

Nielsen, Yngvar (1882): "Breve fra J. F. V. Haffner til Christian Frederik", i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 305 – 315

- Nielsen, Yngvar (1882): "Brev fra Christian Frederik til Carsten Anker", i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 316 - 321
- Nielsen, Yngvar (1882): "Sorenskriver A. v. W. S. Korens Breve", i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 448 – 504
- Nielsen, Yngvar (1882): "Distriktschirurg A. Chr. Møllers Breve til Kjøpmand B. Herlofsen" i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 322 – 348
- Nielsen, Yngvar (1882): "Byfogd G. W. Wulfsbergs Dagbog" i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 423 – 447
- Nielsen, Yngvar (1882): "Jacob Aalls Dagbog", i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 367 – 403
- Nielsen, Yngvar (1882): "Jørgen Aalls Dagbog", i *Bidrag til Norges Historie i 1814*. Afhandlinger og Aktstykker, første del, Christiania, s. 404 – 422
- Olafsen, Arnet (1914a): *Protokoller med bilag og tillæg*, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Kristiania
- Olafsen, Arnet (1914b): *Kong Christian Frederiks dagbok fra hans ophold i Norge*, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Kristiania
- Platou, Carl Stoud (1860): "W. F. K. Christies Dagbog under Rigsforsamlingen paa Eidsvold fra 10de April til 11 Mai 1814, i *Norske Samlinger*, andet Bind (1858 – 1860), s. 563 – 610
- Schmidt, Frederik (1868) *Provst Fredrik Schmidts dagbøger : udgivne i uddrag ved N. Hancke*, Kjøbenhavn
- Wergeland, Nicolai (1830): *Fortrolige Breve – til en Ven, skrevne fra Eidsvold i Aaret 1814*, Christiania
- Aall, Jacob (1845) *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 – 1815*, Cappelen, Christiania

LITTERATURLISTE

Oversikt over bøker

- Albertsen, Leif Ludvig (1984): *Engelen Mi. En Bog om den danske jødefejde med en bibliografi af Bent W. Dahlstrøm*, Privattryk, Århus
- Andenæs, Johs. (1942): "Menneskerettighetserklæringene i det 18. århundre og den norske grunnlov", TfR s. 474 – 496
- Badinter, Robert 1997: "Menneskerettigheter og rettsstat", i Smith, Eivind (red.) 1997: *Menneskerettighetene i den nasjonale rett i Frankrike og Norge*. Utdrag
- Balslev, Benjamin (1932): *De danske jøders historie*, København
- Berg, Paal, Castberg, Frede, Steen, Sverre (1945): *Arven fra Eidsvoll: Norges grunnlov*, Sverdrup Dahl, Oslo
- Bergmann, Werner (2009): "Buchholz, Paul Ferdinand Friedrich", i Wolfgang Benz *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart, band 2 – 1, Personen A – K*, Saur, München
- Bergsgård, Arne (1943): *Året 1814. 1. Grunnlova*, H. Aschehoug & co, Oslo
- Bibelen*, oversettelse 1978, Det norske bibelselskaps forening.
- Birnbaum, Pierre and Ira Katznelson (1995a): *Paths of Emancipation. Jews, States and Citizenship*, Princeton University Press, New Jersey
- Birnbaum, Pierre og Ira Katznelson (1995b): "Emancipation and the liberal offer", i *Paths of Emancipation. Jews, States and Citizenship*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Borchsenius, Poul (1969): "Bind 4: Historien om de danske Jøder", i Keler Werner: *Spreddt blant folkeslagene*, Det Hoffenbergske Etablissement, Danmark
- Breve fra slekten Aalls arkivar 1738 – 1905*, med forord av Sverre Steen, Oslo 1948, s. 208 – 213
- Christensen, C. Villa (1890): "Den literære jødefejde", i Bruun, Carl, A. Hovgaard, P. Fr. Rist Museum. *Tidsskrift for historie og Geografi*, Gyldendalske Boghandles forlag, Kjøbenhavn, s. 129 – 168
- Daae, Dr Ludvig (1890) "Gustav Peter Bloms Dagbok", i *Historisk tidsskrift*, 3. Række, bd. 1, Grøndahl & Søn, Kristiania, s. 78 – 107

- Danielsen, Rolf og Edgar Hovland (2007): "1814 – 1945", i Danielsen, Rolf (red.) *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager*, Universitetsforlaget, Oslo
- Dyrvik, Ståle (1999): *Norsk historie 1625 – 1814: Vegar til sjølvstende*, Samlaget, Oslo
- Dyrvik, Ståle (2005): *Året 1814*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Dyrvik, Ståle (2007): "1536 – 1814", i Danielsen, Rolf (red.) *Grunntrekk i norsk historie. Fra vikingtid til våre dager*, Universitetsforlaget, Oslo
- Eide, Asbjørn (1997): "Menneskerettigheter i det norske rettssystem fra 1814 til ca. 1970", i Smith, Eivind (red.) 1997: *Menneskerettighetene i den nasjonale rett i Frankrike og Norge*, Pensumtjenesten, Oslo
- Eide, Martin (red.) 2010: *Norsk presses historie 1660 – 2010. En samfunnsmakt blir til 1660 – 1880*, bind 1, Universitetsforlaget, Oslo
- Eriksen, Trond Berg et. al. (2006a): *Jødehat. Antisemittisme fra antikken til i dag*, Damm Forlag, Oslo
- Eriksen, Trond Berg (2006b): "Spredningen østover", i Eriksen, Trond Berg et. al. (2006a): *Jødehat. Antisemittisme fra antikken til i dag*, Damm Forlag, Oslo
- Fure, Eli (1989): *Eidsvoll 1814. Hvordan grunnloven ble til*, Dreyer, Oslo
- Furre, Berge (1997): "Kvar vart det av religionsfridomen i 1814?", i Furre, Berge *Sant og visst. Artiklar, foredrag og preiker*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Goldfarb, Michael (2009): *Emancipation. How Liberating Europe's Jews from the Ghetto Led to Revolution and Renaissance*, Simon & Schuster Paperbacks, New York
- Graetz, Michael (1992): "From Corporate Community to Ethnic-Religious Minority, 1750 – 1830", I Year Book XXXVII Leo Baeck Institute, Secker & Warburd, London, s. 71 – 82
- Harket, Håkon (2006): "Danmark-Norge: Jødernes adgang til riket", i Eriksen, Trond Berg et.al. (2006a): *Jødehat. Antisemitismens historie fra antikken til i dag*, Cappelen Damm, Oslo
- Hunt, Lynn (1996): *The French Revolution and Human Rights. A Brief Documentary History*, Bedford/St.Martins, Boston
- Ibsen, Henrik (1893): *Peer Gynt : et dramatisk Digt*, Gyldendalske Boghandels Forl., København

- Ishay, Micheline R. (2004): *The History of Human Rights. From Ancient Times to the Globalization Era*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California
- Jæger, Tycho C. (1916): *Grundlovsutkast*, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Kristiania
- Blüdnikow, Bent og Harald Jørgensen (1984): *Indenfor murene : jødisk liv i Danmark 1684-1984*. Udgivet af Selskabet for dansk jødisk historie i anledning af 300-året for grundlæggelsen af Mosaisk Troessamfund, Reitzel, København
- Katz, Jacob (1980): *From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700 – 1933*, Harvard University Press, Massachusetts
- Katz, Jacob (1998) *Out of the Ghetto. The Social Background of Jewish Emancipation, 1770 – 1870*, Syracuse University Press
- Linvald, Axel (1921-25): "Af Jødernes Frigiørelshistorie. Den danske Regering og Jøderne omkring det 19. Århundredes begyndelse", i *Tidsskrift for jødisk historie og litteratur*, s. 333 – 424
- Lausten, Martin Schwarz (2005): *Frie jøder? : forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra Frihedsbrevet 1814 til Grundloven 1849*, Anis, København
- Lausten, Martin Schwarz (2006): "Jødiske proselytter i Norge i oplysningstiden", i Jensen, Roger, Dag Thorkildsen, Aud V. Tønnessen (red.) *Kirke, protestantisme og samfunn: festskrift til professor dr. Ingunn M. Montgomery*, Tapir akademisk forlag, Trondheim, s. 77 – 90
- Laven, David og Lucy Riall (ed.) 2000: *Napoleon's Legacy. Problems of Government in Restoration Europe*, Berg, Oxford
- Margonlinsky, Jul., Poul Meyer (1964): *Ved 150 Aars-Dagen for Anordningen af 29. Marts 1814 : nogle bidrag til dansk-jødisk historie*, Det mosaiske Troessamfund og Danmark Logen, København
- Mendelsohn, Oskar (1987): *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 1 1660 – 1940*, Universitetsforlaget, Oslo
- Mendelsohn, Oskar (1992): *Jødene i Norge. Historien om en minoritet*, Universitetsforlaget, Oslo
- Nielsen, Yngvar (1882): *Bidrag til Norges Historie i 1814*, Afhandlinger og Aktstykker, første del. Christiania
- Olafsen, Arnet (1914a): *Protokoller med bilag og tillæg*, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Kristiania

- Olafsen, Arnet (1914b): *Kong Christian Frederiks dagbok fra hans ophold i Norge*, Grøndahl & Søns Boktrykkeri, Kristiania
- Rubin, Marcus (1892): *1807 – 14. Studier til Københavns og Danmarks historie*, P. G. Philipsens Forlag, København
- Rowe, Michael (2000): "The Napoleonic Legacy in the Rhineland and the Politics of Reform in Restoration Prussia", i Laven, David og Lucy Riall (ed.) 2000: *Napoleon's Legacy. Problems of Government in Restoration Europe*, Berg, Oxford
- Salomon, Julius, Josef Fischer (1914): *Mindeskriфт i anledning af hundreaarsdagen for Anordningen af 29. marts 1814 : en fremstilling af jødiske rets- og livsforhold i udland og ind land navnlig i tiden omkring aar 1800*, København
- Seip, Jens Arup (1997): *Utsikt over Norges historie: tidsrommet 1814-ca.1860, tidsrommet ca. 1850-1884*, (2. utgave), Gyldendal, Oslo
- Steen, Sverre (1951): *Det frie Norge. 1814*, J.W Cappelens Forlag, Oslo
- Sverdrup-Thygeson jr, Ulrik (2009): *Grunnlovens forbud mot jesuitter og munkeordener : religionsfrihet og grunnlovskonservatisme 1814-1956*, masteroppgave, Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo
- Tebbenhoff, Andrea (1996): "*Jødeparagrafen*": *paragraf 2 i den norske grunnloven fra 1814*, hovedfagsoppgave i norsk kulturkunnskap, Rijksuniversiteit de Groningen
- Tudvad, Peter (2010): *Stadier på antisemitismens vei. Søren Kierkegaard og jøderne*, Rosinante, København
- Tønnesson, Kåre (1997): "Menneskerettighetserklæringene og den norske grunnlov", i Eivind Smith: *Menneskerettighetene i den nasjonale rett i Frankrike og Norge*, Universitetsforlaget, Oslo
- Wagner, Thorsten (1998): *Juden in Kopenhagen 1780 – 1820. Studien zu Emanzipation und Akkulturation*, wissenschaftliche Hausarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magister Artium der Technischen Universität Berlin.
- Wendehorst, Stephan (1999): "Emancipation as a path to national integration", i Liedtke, Rainer; Wendehorst, Stephan (ed.): *The emancipation of Catholics, Jews and Protestants. Minorities and the nation state in nineteenth-century Europe*, Manchester University Press, Manchester

Nettreferanser

Barstad, Hans M.: "Sanhedrin", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/sanhedrin/j%C3%B8denes%20h%C3%B8ye%20r%C3%A5d>

[13.04.2012]

Berg, Ole T.: "Samfunnspakten", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/samfunnspakten> [13.03.12]

Dahl, Frantz og Knud Waaben: Johann Hendrich Bärens", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske*

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Jurist/J.H._B%C3%A4rens?highlight=johann%20hendrich%20b%C3%A4rens [22.04.12]

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: "farisæisk", i *Ordbog over det danske Sprog. Historisk Ordbog 1700 – 1950* <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=farisæisk>

[13.05.12]

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: "Kompilere", i *Ordbog over det danske Sprog. Historisk Ordbog 1700 – 1950*

<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kompilere> [15.05.12]

Frøland, Aleks.: "Salomon Soldin", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske*

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Medier/Boghandler/Salomon_Soldin?highlight=salomon%20soldin [29.04.12]

Førde, Tor: "1795: Zum ewigen Frieden - Til den evige Fred", i europas-historie.net

<http://www.europas-historie.net/kantspolitiskefilosofi2.htm#fred> [23.02.12]

Groth, Bente: "Askenaser", i *Store Norske Leksikon* <http://snl.no/askenaser>

[10.04.12]

Groth, Bente: "Shulhan Arukh", i *Store Norske Leksikon* http://snl.no/Shulhan_Aruk

[10.04.12]

Hebrew4christians

<http://www.hebrew4christians.com/Glossary/Abbreviations/abbreviations.html> og http://www.hebrew4christians.com/Glossary/Yiddish_Words/yiddish_words.html#G og http://www.hebrew4christians.com/Glossary/Hebrew_Glossary_-_N/hebrew_glossary_-_n.html [21.04.12]

Jewish Encyclopedia: "Napoleon Bonaparte"

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11320-napoleon-bonaparte>

[13.04.12]

Jørgensen, Harald: "M. L. Nathanson", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske*

[http://www.denstoredanske.dk/Dansk Biografisk Leksikon/Handel og industri/K%C3%B8mand/M.L. Nathanson?highlight=nathanson](http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Handel_og_industri/K%C3%B8mand/M.L._Nathanson?highlight=nathanson) [09.05.12] og [28.04.12]

Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Assessor", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/assessor> [21.04.12], Johs, Andenæs, Frode Sulland: Anders Sand Ørsted", i *Store Norske Leksikon*

[http://snl.no/Anders Sand%C3%B8e %C3%98rsted](http://snl.no/Anders_Sand%C3%B8e_%C3%98rsted) [21.04.12]

Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Bullion", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/bullion> [22.04.12]

Kunnskapsforlagets papirleksikon: "Fordom – psykologi", i *Store Norske Leksikon*

<http://snl.no/fordom/psykologi> [13.05.12]

Mykland, Knut: "Christian Frederik", i *Store Norske Leksikon*

[http://snl.no/.nbl biografi/Christian Frederik/utdypning](http://snl.no/.nbl_biografi/Christian_Frederik/utdypning) [28.03.12]

Neiiendam, Michael: "Christian Bastholm", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske*

[http://www.denstoredanske.dk/Dansk Biografisk Leksikon/Kirke og tro/Pr%C3%A6st/Christian Bastholm?highlight=bastholm](http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Pr%C3%A6st/Christian_Bastholm?highlight=bastholm) [22.04.12]

Projet Aladin: "Who are Ashkenazic and Sephardic jews?"

<http://www.projetaladin.org/holocaust/en/a-muslims-guide-to-judaism/who-are-the-jews/who-are-ashkenazic-and-sephardic-jews.html> [08.05.12]

Redaktionen: "Ashkenaziske jøder", i *Den Store Danske*

[http://www.denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Religion og mystik/J%C3%B8dedommen/ashkenaziske j%C3%B8der?highlight=leidebrev%20j%C3%B8der](http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Religion_og_mystik/J%C3%B8dedommen/ashkenaziske_j%C3%B8der?highlight=leidebrev%20j%C3%B8der) [09.05.12]

Redaktionen: "Konfessionarius", i *Den Store Danske*

[http://www.denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Sprog/Fremmedord/kl-ko/konfessionarius](http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Sprog/Fremmedord/kl-ko/konfessionarius) [22.04.12]

Rubow, Paul W.: Jens Baggesen", i *Dansk Biografisk Leksikon, Den Store Danske*

[http://www.denstoredanske.dk/Dansk Biografisk Leksikon/Kunst og kultur/Litteratur/Digter/Jens Baggesen?highlight=baggesen](http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kunst_og_kultur/Litteratur/Digter/Jens_Baggesen?highlight=baggesen) [29.04.12]

Schoenberg, Shira: "Ashkenazim", i *Jewish Virtual Library*

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Ashkenazim.html> [08.05.12]

Smidt, Kristian: Laurence Sterne", i *Store Norske Leksikon*

http://snl.no/Laurence_Sterne [22.04.12]

Thyness, Paul: "Jacob Aall", i *Store Norske Leksikon*

http://snl.no/.nbl_biografi/Jacob_Aall/utdypning [29.04.12]

Aarhus Universitet: "Det Jødiske Frihetsbrev av 29. mars 1814"

<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/det-joediske-frihedsbrev-af-29-marts-1814/> [14.11.11]

APPENDIKS: DET JØDISKE FRIHETSBEVET AV 29- MARS 1814

Appendikset, med kommentarer og ordforklaringer er hentet fra Aarhus Universitet: "Det Jødiske Frihetsbrevet" <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/det-joediske-frihedsbrev-af-29-marts-1814/> [16.04.12] Både kommentarene og ordforklaringene sto opprinnelig nederst på siden, men jeg har valgt å sette dem inn som fotnoter. På denne måten blir det litt mer lesevennlig.

[Om jøderne og den danske lovgivning (§§ 1-8)]

Anordning

Som bestemmer,

Hvad Bekiendere af den mosaiske Religion, der opholde sig i Kongeriget Danmark, have at iagttage.

VI FREDERIK DEN SIETTE.

af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug i Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken og Oldenburg, Giøre vitterligt: At Vi have fundet for godt at give følgende Bestemmelser, med Hensyn til de Bekiendere af den mosaiske Religion, der opholde sig i Vort Rige Danmark:

§ 1.

De af den mosaiske Religions Bekiendere, der ere fødte i Vort Rige Danmark, eller have erholdt Tilladelse til at boesætte sig sammesteds, skulle nyde lige Adgang med Vore øvrige Undersaatter til at ernære sig paa enhver lovlig Maade; hvorimod de og, forsaavidt Vi ikke ved denne Vor Anordning derfra have gjort Undtagelse, skulle i alle Maader rette sig efter Landets borgerlige Love, saa at de, i intet borgerligt Anliggende, kunne indskyde sig under de mosaiske Love eller de saakaldte Rabbinske Forskrivter og Vedtægter. Heraf følger, at de, i Henseende til Skiftevæsenet, Fattigvæsenet samt Skolevæsenet (Religions-Underviisningen undtagen) saavel som i ethvert andet Anliggende, der ei staaer i uadskillelig Forbindelse med Religionen, skulle henhøre under det Steds Jurisdiction og Øvrighed, hvor de ere boesatte, dog med de Undtagelser, som i Henseende til den mosaiske

Religions Bekiendere i Vor Kongelige Residentsstad Kiøbenhavn ere fastsatte i det af Os under Dags Dato udgivne Reglement.

§ 2.

Strax efter denne Vor Anordnings Kundgiørelse skal Politieøvrigheden, enhver i sit Embeds District optage et Mandtal over alle der hiemmhørende Bekiendere af den mosaiske Religion, i hvilket Mandtal enhver bør være anført med et Familie-Navn, hvilket Søn efter Fader uforandret skal føre. Dette Mandtal, som i øvrigt bør være affattet overensstemmende med det Schema, der under Litr. A er vedføjet denne Vor Anordning, skal Politiemesteren i Kiøbenhavn directe, men paa de øvrige Steder igiennem Overøvrigheden, indsende til Vort Danske Cancellie, og lige Mandtal bør derefter paa samme Maade aarligen optages og inden Januarii Maanedes Udgang indsendes.

§ 3.

Alle Gieldsbreve, Testamenter, Ektepagter, samt alle andre Documenter, som oprettes af den mosaiske Religions Bekiendere, skulle, naar de Vedkommende ville vente, at der skal tillægges Documentet Gyldighed, skrives i det danske eller tydske Sprog med gothiske eller latinske Bogstaver, og de der udstæde slige Documenter, skulle betiene sig af den i Vort Rige og Vore Lande almindelig gieldende Tidsregning. Paa lige Maade skulle de Handelsbøger, hvilke Bekiendere af den mosaiske Religion maatte føre eller lade føre, hvis der skal tillægges dem nogen Troeværdighed, skrives i det danske eller tydske Sprog med gothiske eller latinske Bogstaver, og den ovennævnte Bestemmelse i Henseende til Tidsregningen ogsaa der iagttages.

Hvis et saadant Document eller en Handelsbog tillige er affattet i et andet Sprog eller paa anden Maade, end som befalet, bør de Tvistigheder, hvilke i Anledning af samme maatte opstaae, allene paakiendes efter det Document eller den Handelsbog, der er affattet i Overensstemmelse med denne Anordnings Forskrift.

§ 4.

Alle officielle Protocoller, hvilke af et mosaisk Religions Samfund, efter hvad der i det følgende befales, skulle holdes til Oplysning om Personernes Alder, Egteskab, Dødsfald eller anden Gienstand, hvorom der i borgerlige Anliggender kan blive Spørgsmaal, skulle ligeledes føres i det danske eller tydske Sprog med gothiske eller latinske Bogstaver og efter den almindelige i Vort Rige og Vore Lande gieldende Tidsregning. Disse officielle Protocoller skulle desuden være authoriserede i Kiøbenhavn af Magistraten og udenfor samme af Amtmanden, hvilke Øvrigheder

skulle have nøie Indseende med, at Protocollerne virkeligen blive førte paa den foreskrevne Maade, og i modsat Fald drage de Vedkommende til Ansvar.

§ 5.

Egtepagter og Testamenter, som Bekiendere af den mosaiske Religion efter denne Vor Anordnings Bekiendtgjørelse oprette, og som indeholde Bestemmelser, der ere udenfor eller stride imod de danske Loves Forskrifter, skulle ikke medføre nogen Forbindtlighed eller Kraft, med mindre de blive forsynede med Vor allernaadigste Confirmation. De Egtepagter og Testamenter, som ved denne Anordnings Kundgjørelse, allerede maatte være oprettede, skulle, naar de inden eet Aars Forløb, indsendes til Vort Danske Cancellie, med ordrette Oversættelser, om de ikke ere affattede i det danske Sprog, og med vidimerede³³² Gienparter af Oversættelsen, efter Omstændighederne blive forsynede med allernaadigst Confirmation, om de end i noget maatte være afvigende fra de Regler, som ellers gielde for slige Documenters Confirmation; hvorimod de, der ikke paa saadan Maade inden forberørte Tids Forløb indsendes til Confirmation, ville, forsaavidt de ikke have Hjemmel i Landets Love, blive at ansee som aldeles ugyldige.

§ 6.

Intet Egteskab, som er stridende imod de danske Love, maae tilstædes imellem Bekiendere af den mosaiske Religion, med mindre dertil haves Vor særdeles allerhøieste Tilladelse.

§ 7.

Skilsmisse fra Bord og Seng imellem Bekiendere af den mosaiske Religion maae ikke skee paa anden Maade; end ved Øvrighedens, i Overensstemmelse med Forordningen af 23de May 1800 meddelte Bevilling, og intet Egteskab maae aldeles ophæves, uden ved Dom eller Vor igiennem Vort Danske Cancellie meddeelt allernaadigst Bevilling.

§ 8.

Hverken Repræsentanter, Præster eller noget andet Medlem af et mosaisk Religions Samfund, maae fordriste sig til, under Skin eller Paaskud af Religionen, i mindste Maade at forhindre eller forstyrre nogen af denne Religions Bekiendere i sine lovlige Handlingers Udøvelse, eller tiltage sig nogen Magt over deres huuslige Forfatning.

³³² Vidimerede: attesterede.

I Følge heraf bliver den under 6te Marts 1722 givne Bevilling til at bruge det lette Band³³³, som ved denne Anordning gjøres unødvendig, herved aldeles afskaffet.

[Om synagogerne (§§ 9-13)]

§ 9.

Bekiendere af den mosaiske Religion maae ikke have nogen Synagoge, undtagen hvor de dertil have erhvervet eller herefter erhverve speciel allernaadigst Bevilling.

§ 10.

Ved enhver Synagoge skal ansættes en Præst, som beskikkes af Os, og som af Menigheden skal nyde saadan Embeds Indkomst, som Vi nærmere allernaadigst bestemme. Desuden ville Vi beskikke en øverste Præst, der skal boe i Kiøbenhavn, og hvem de andre Meenigheders Præster i alle Embedssager skulle være underordnede.

§ 11.

Ingen præstelig Forretning maae foretages af andre, end de af Os saaledes beskikkede Præster, hvilke som Vore Embedsmænd skulle staae Os til Ansvar for deres Handlinger; dog skulle de, der allerede ere i Besiddelse af Ret til at udøve præstelige Forretninger ved en slig Meenighed, i 3 Maaneder efter denne Vor Anordnings Bekiendtgjørelse fremdeles dertil være berettigede, men, efter saadan Tids Forløb, skal det være dem aldeles forbudet at iværksætte nogen saadan Forretning, med mindre de af Os ansættes ved nogen Synagoge, hvorom de, naar de dertil findes værdige, efter Ansøgning kunne gjøre sig Haab.

§ 12.

Det skal være Pligt for Repræsentanterne eller Forstanderne for de mosaiske Religions Meenigheder paa de Steder, hvor det tillades at have Synagoge, at føre eller ved dertil af Øvrigheden udnævnte Mænd at lade føre tvende ligelydende Protocoller, hvori de Fødte, Døde og Egteviiede blive antegnede ved Navn med tilføiet Datum, naar Fødselen, Dødsfaldet eller Vielsen fandt Sted. Disse Protocoller, hvilke bør være authoriserede paa den, i § 4, befalede Maade, skulle indrettes efter det denne Vor Anordning hostrykte Schema Litr. B. De der føre samme, skulle

³³³ Det lette band: udelukkelse fra sakramenterne.

jevnligen conferere med hinanden; dog at begge Protocollerne ikke nogen Nat ere under eet og samme Tag, og tvende Gange aarligen, nemlig hver Iste May og hver 1ste November skulle Bøgerne forevises Øvrigheden, som ved Paategning har at attestere, hvorvidt de stemme med hinanden.

Paa de Steder, hvor ingen Synagoge er, skal Stedets Øvrighed have en særskilt, efter Schemaet Litr. B affattet og af Overøvrigheden authoriseret Protocol, hvori ligeledes indføres alle de Børn, som fødes af mosaiske Religions Bekiendere, alle Dødsfald som indtræffe og alle Egteskaber som indgaaes.

§ 13.

For at det i foregaaende § befalede, nøiagtigen kan blive efterlevet, skal der gøres Indberetning til den der fører Protocollen, angaaende Fødsel og Dødsfald, af Forældre, efterlevende Egtefæller, eller hvem der ellers er nærmest til at foranstalte det Fornødne i Anledning af saadan Begivenhed, og angaaende Egteskab, af den Præst, som har forrettet Vielsen.

Indberetningen bør skee inden 24 Timer, under Mulct³³⁴ fra 20 til 500 Rbdlr. S. V.³³⁵, efter Forseelsens Beskaffenhed og de Skyldiges Vilkaar. Naar Fødselen, Dødsfaldet eller Vielsen foregaaer paa et Sted, hvor der ikke er nogen Synagoge, og hvor Indberetningen altsaa bør skee til Stedets Øvrighed, skal den Vedkommende være pligtig til, under lige Mulct, med første Postleilighed, at anmelde saadan Begivenhed for den Meenigheds Repræsentanter, hvortil de Fødte, Døde eller Ægteviede høre; hvornæst Repræsentanterne have strax at lade saadant antegne i Meenighedens Kirkebøger.

[Om den jødiske confirmation (§§ 14-20)]

§ 14.

Da Vi have authoriseret en Lærebog i Religionen for Ungdommen af den mosaiske Troesbekiendelse, saa skulle alle, saavel Drengene som Pigebørn, herefter være pligtige til, ved en offentlig Prøve at gjøre Rede for hvad de, efter denne Bogs Veiledning, have lært, og derefter høitideligen aflægge deres Troesbekiendelse, samt give Løfte om ikke med frie Villie at handle mod de af dem erkjendte og i denne Bog foredragne Grundsætninger.

³³⁴ Mulkt: bøde; pengestraf

³³⁵ Rbdlr. S. V: Rigsbankdaler Sølv Værdi

§ 15.

Saadan offentlig Examen maa ikke afholdes andetsteds, end hvor der med allernaadigst Tilladelse haves Synagoge, og ikke af andre, end den derved ansatte Præst eller de Mænd, hvilke til saadan Examens Afholdelse authoriseres igiennem Vort Danske Cancellie.

§ 16.

Til saadan Examen, som kan afholdes tvende Gange aarlig, nemlig den første Uge i May og den første Uge i November, maa ingen antages, forinden han har fyldt sit trettende Aar.

§ 17.

De, som ved denne Anordnings Kundgiørelse have fyldt deres fiortende Aar, eller som siden indkomme her i Landet, efter allerede at have opnaaet denne Alder, fritage Vi for at underkaste sig denne offentlige Prøve; men ellers maa herefter Bekiendere af den mosaiske Religion ingenlunde stædes til at aflægge Eed, at indgaae Egteskab, at indskrives som Svend i noget Laug, at vinde Borgerskab i nogen Kiøbstad, at drive nogensomhelst Næringsvei af hvad Navn nævnes kan, at indskrives iblandt de Studerendes Tal, eller som myndig at raade over deres Gods, forinden de have underkastet sig forommeldte Prøve og aflagt Troesbekiendelse paa den foreskrevne Maade.

§ 18.

Den ved Synagogen ansatte Præst skal holde nøiagtig Protocol over den Ungdom, der saaledes stædes til at aflægge Troesbekiendelse. Denne Protoeol, som bør authoriseres og føres i den i § 4 befalede Maade, skal være indrettet efter det denne Forordning vedføjede Schema Lit. C.

§ 19.

Enhver, som bekiender sig til den mosaiske Religion, hvad enten han henhører til den saakaldte portugisiske eller høitydske Meenighed, og som maatte attraae et længere Ophold i Vort Rige Danmark, end det der udfordres til blot Giennemreise, hvortil i det høieste ikkun tilstaas en Tid af 14 Dage, skal, uden Hensyn til Kiøn eller Alder, være pligtig under Mulct fra 50 Rbdlr. til 1000 Rbdlr. S. V. efter Sagens Beskaffenhed, at indgive Ansøgning om saadant forlænget Ophold til Vort Danske Cancellie, som Vi have bemyndiget til, efter Omstændighederne at meddele slig Tilladelse paa nogle Maaneder.

Skulde den Fremmede, under det ham tilstaaede Ophold, gjøre sig skyldig i utilladelig Handel, i det saa kaldte Skakkerie³³⁶, i Betlerie eller andet lovstridigt Forhold, skal han, foruden at tiltales og straffes efter Anordningerne, strax efter udstanden Straf, ved Politiets Foranstaltning føres ud af Landet.

§ 20.

Paa de Steder, hvor de mosaiske Religions Bekiendere have særskilt Meenighed, skulde Repræsentanterne eller Forstanderne være pligtige under vedbørlig Mulct at anmelde for Politiet enhver Fremmeds Ankomst til Meenigheden, og paa denne Maade gaae Politiet tilhaande i dets Opsyn med slige Fremmede.

Hvorefter alle Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette. Givet i Vor Kongelige Residentsstad Kiøbenhavn, den 29de Marts 1814.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

FREDERIK R.

Kaas.

COLD. BÜLOW. MONRAD. ØRSTED. BERNER. LASSEN

³³⁶ Skakkeri: småhandel; prangen (især brugt om jødiske småhandlende)

ENGLISH SUMMARY

January 1814. Denmark is forced to give up Norway, after being united for 400 years. March 29. 1814, Det Jødiske Frihetsbrevet (the Jewish Letter of Freedom) integrated the Danish Jews in to the Danish society. A couple of months later, the Norwegian constitution was created, which banned Jews from Norway. This master thesis explores how and why Jews were banned from Norway, while they were integrated in Denmark.

The Jewish Letter of Freedom was a result of a collaboration of the Danish Government, represented by the crown prince, Frederik, who, in 1808 became king Frederik 6, reform friendly members of the Jewish community. The process started in 1796, but for different reasons, the Letter of Freedom was not finished until 1814. An important reason for why the Letter was finished in 1814 was a literary feud in the summer of 1813, which discussed whether the Jews were useful citizens or not. The feud didn't influence the Government in any way, and soon after the feud was over, they retrieved the old outline of what would become The Letter of Freedom.

The Norwegian law, that banned Jews from entering the country, was a part of the paragraph concerning religion. The reasons that were used by the members of the Norwegian Constituent Assembly were prejudices, although some of the members disagreed with this decision.

The reason why Jews were integrated in Denmark and banned from Norway lay in the differences in the country. First of all, Denmark had a Jewish Community, Norway did not. The Jews in Denmark could therefore prove that the prejudice often applied to them were wrong, this was impossible in Norway since there were no Jews here.

The second important difference is King Frederik 6. He, and the rest of the Government, wanted to integrate the Jews, so they were integrated. This happened despite the fact that many of the Danish inhabitants, as they claimed in the literary feud, did not want the same thing. There was therefore both people who wanted to integrate Jews, and people who didn't. We find the same picture in Norway. The difference is that the Assembly voted over everything, so the will of the majority, would be done.